

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE 2002 SONRASI SERMAYE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
GÜVENLİK ÇALIŞMALARI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
MİKAİL TUNCAY

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL – 2018

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Mikail TUNCAY
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Türkiye'de 2002 Sonrası Sermaye Ve İktidar İlişkisi
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 16.03.2018.
- SAYFA SAYISI** : 106
- TEZ DANIŞMANLARI** : 1. Dr. Öğr. Üyesi Alihan Limoncuoğlu
- DİZİN TERİMLERİ** : TUSİAD, MÜSİAD, Noe-liberal.
- TÜRKÇE ÖZET** : İşadamları derneklerinden, siyasal otoritede belirleyici rol oynadığını belirtmek gerekir. Bunun en önemli nedeni işadamlarının siyasi iktidar ile olan ilişkilerinde işadamları ve siyaset ilişkisinin çoğunlukla belirleyici olmuştur. Her ne denli, işadamları üzerinde siyasi iktidarın yönlendirici ve belirleyici rolüne dikkate alınsa da MÜSİAD ve TUSİAD örneklerinde görüldüğü gibi işadamları derneklerinin kimliklerinin, siyasal yönelimlerinden ayrı bir şekilde belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada TUSİAD ve MÜSİAD ilişkisi ele alınmıştır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Mikail TUNCAY

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE 2002 SONRASI SERMAYE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
GÜVENLİK ÇALIŞMALARI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Hazırlayan
MİKAİL TUNCAY

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL – 2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin/projenin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mikail TUNCAY

...../...../2018

TEZ DANIŞMANI ONAY FORMU

.... /...../ 2018

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez danışmanı olduğum / olduğumuz kayıtlı 160619007 numaralı öğrenci Mikail Tuncay'ın yüksek lisans tez çalıŐmasının incelenmek üzere jüri üyelerine dağıtılması uygundur.

TEZ DANIŞMANI

Adı Soyadı : Alihan LİMONCUOĞLU

Unvanı : Dr. Öğr. Üyesi

İmzası :

ÖZET

İşadamları dernekleri, siyasal otoritede belirleyici rol oynamaktadır. Bunun en önemli nedeni işadamlarının siyasal iktidarla olan ilişkilerinde işadamları ve siyaset ilişkisinin güçlü olmasıdır. Her ne denli, işadamları üzerinde siyasal iktidarın yönlendirici ve belirleyici rolüne dikkate alınsa da MÜSİAD ve TÜSİAD örneklerinde görüldüğü gibi işadamları derneklerinin kimliklerinin, siyasal yönelimlerinden ayrı bir şekilde belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. MÜSİAD'ın, kurulmasından itibaren hükümetler ile olan ilişkilerine bakıldığında mesafeli davranmayı seçtiği görülse de bazen pek başarılı olamamıştır. Değişen her hükümet ile beraber, derneğin faaliyet ve söylemleri değişmiştir. Kurulduğu ilk zamanlarda, devleti önceleyen, bürokratik ve siyasal birimlerin karşısında edilgen pozisyonu olmuştur. Siyasal otoriteye kendisini kabul ettirme durumunun daha ziyade AK Parti hükümeti ile birlikte gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Hatta sadece gelişmelerden etkilendiği görülen bir kurumun olmasının ötesine geçip; toplumsal ve siyasal yaşamı etkileyen bir aktör şeklinde kendisini kabul ettirdiği görülmektedir. Kısacası MÜSİAD'ın hükümetten etkilenenden ziyade, hükümetin politikalarının da belirlenmesinde önemli bir aktör olmuştur. Bu çalışmada TÜSİAD ve MÜSİAD hükümet politikaları kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: TÜSİAD, MÜSİAD, Hükümet, Neo-Liberal.

SUMMARY

It is important to note that business associations play a decisive role in political authority. The most important reason for this was the determinants of businessmen and political affiliations in the political power of the businessmen and their relations. Whilst the political power on businessmen is able to take a direct and decisive role, the identities of businessman associations, as seen in the examples of MUSIAD and TÜSİAD, are decisive, apart from their political orientations. MUSIAD, from the time of its establishment, sees that it chooses to act in accordance with its relations with the governments. Sometimes it is not very successful. Altered with his government, the activities and discourses of the association have changed. When it was established, the state became a passive position in front of bureaucratic and political units. It should be noted that it took place together with the AK Party government. It goes beyond just being an institution that is influenced by developments; social and political life as an actor who affects himself. In short, MUSIAD has been an important actor in the politics of the government, influenced by the government. TÜSİAD and MUSIAD government policies were discussed.

Key Words: TÜSİAD, MUSIAD, Government, Neo-Liberal.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ	IV
TABLolar LİSTESİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
TÜRKİYE’DE ETKİLİ OLAN İŞADAMI ÖRGÜTLERİ: MÜSİAD VE TUSİAD	5
1.1.MÜSİAD	5
1.1.1.Kuruluşu ve yapılanması.....	5
1.1.2.Örgütsel gücü ve sermaye yapılanması	17
1.2.TUSİAD	19
1.2.1.Kuruluş ve yapılanması.....	20
1.2.2.Örgütsel gücü ve sermaye yapılanması	24
İKİNCİ BÖLÜM.....	29
TÜRKİYE’DE DEVLET VE İŞADAMI İLİŞKİLERİ	29
2.1.İŞ DÜNYASI VE BÜROKRASİ İLİŞKİSİ	29
2.1.1.Osmanlı Dönemi	35
2.1.2. Cumhuriyet Dönemi	40
2.1.2.1. Kuruluş Dönemi (1923-1929).....	40
2.1.2.2.Devletçilik Dönemi (1930-1946).....	42
2.1.2.3. Liberalleşme Dönemi (1946-1960).....	44
2.2. İŞ ADAMI DERNEKLERİ.....	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
MÜSİAD - TUSİAD KARŞILAŞTIRILMASI VE AKP İLE İLİŞKİLERİ.....	49
3.1. MÜSİAD VE TUSİAD EKONOMİK VE SİYASAL YÖNLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI	56
3.2.AKP İLE MÜSİAD VE TUSİAD İLİŞKİLERİ.....	62
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	89

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
FP	:	Fazilet Partisi
		International Monetary Fund Home
IMF	:	Page
		Müstakil Sanayici ve İşadamları
MÜSİAD	:	Derneği
s.	:	sayfa
SP	:	Saadet Partisi
THY	:	Türk Hava Yolları
TİM	:	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	:	Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
YASED	:	Uluslararası Yatırımcılar Derneği

TABLolar LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo-1 MÜSİAD - Örgüt İçi Demokrasi ve Demokratik Değerleri Koruma.....	6
Tablo-2 MÜSİAD - Dini Özgürlükler Konusunda Kamu Bilincini Arttırma	7
Tablo-3 MÜSİAD – Devlet ve Toplum Arasında Arabulucu Rol Oynama	11
Tablo-4 2003 - 2007 Yılları Arasındaki TÜSİAD Yayınları Ve TÜSİAD'ın Lobicilik Faaliyetleri	27
Tablo-5 Sivil Toplumun Demokrasinin Güçlenmesi Sürecine Sağladığı Katkılar.....	32
Tablo-6 Tüsiad Ve Müsiad Karşılaştırması	51
Tablo-7 MÜSİAD – Dışlanmış Grupların Haklarını Koruma	73

ÖNSÖZ

Türkiye’de 2002 Sonrası Sermaye Ve İktidar İlişkisi başlıklı tezimin hazırlanması sırasında büyük destek ve katkıları için değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU’na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Yüksek lisans yapmam için beni destekleyen ve her zaman yanımda olan en yakın arkadaşlarım Mustafa ÖZTÜRK ve Arif GÜCÜYENER’e,

Berber yüksek lisans yaptığımız, öğrenimimiz boyunca ekip ruhu içinde paylaşımcı ve yol gösterici katkılarından dolayı her zaman yanımda olan arkadaşım Murat BOZBAY’a

Son olarak yüksek lisans eğitimim için beni teşvik eden ve desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mikail TUNCAY

GİRİŞ

Tarihi süreçte toplumsal değişim ve gelişimlerin kapitalizmle ilişkili olduğu görülmektedir. Kapitalist sistemde kendisini yeniden üretmesi için gereken sermaye birikimlerinin sistem içinde yerini alması gerekmektedir. Bu hususta sermaye birikim sürecinde toplumların toplumsal-tarihsel dinamikleri kapsamında özgül bir şekilde açığa çıkmaktadır. Bu süreçten aktarılan işleyiş ve sonuçların o toplumun kendi özgüllükleri bağlamında belirlendiği görülmektedir. Türkiye içinde kapitalist gelişim süreci incelenecekse şayet, sermaye birikim sürecine bakılması gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'deki sermaye birikiminin temel aktörleri arasında olan MÜSİAD ve TÜSİAD'ın, hem baskı grubu hem de sivil toplum örgütü olarak bu sürecin işleminde önemli rolü vardır. Sivil toplum kuruluşlarının modern toplumlarda etkili siyasi baskı ve değişim aktörlerinin arasında yer aldığını belirtmek gerekir. Yönetim ve siyaset anlayışının işlevselliğinin hızlanması, tabana yayılması ve modern bir yapıya kavuşmasında sivil toplum kuruluşlarının rolü büyüktür. Refah düzeyi yüksek, temel ekonomik kaygılarından kurtulan, eleştirme hakkının kullanılmasında kararlı birey ve bu bireylerden oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının etkinliği önemlidir.

Neo-Liberal iktisat politikalarının Türkiye'nin uzun dönemli sorunlarını çözemeyeceği ortaya çıkmıştır. 1981-2002 yılları arasında yaklaşık 21 yıllık sürecin sonunda ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler ve kazandığı özellikler içinde kalkınmayı, sanayileşmede gerçekleşen yapısal değişiklikleri ve gelir dağılımında meydana gelen kalıcı çözümleri hedefleyen ve uygulamada olan geleneksel iktisat politikası aletleri de giderek iş göremez hale gelmiş, bunları uygulama imkanları ortadan kalkmaktadır. Bu tıkanmaya yol açan yapısal özellikleri kendi içinde üçe ayırabiliriz. Birincisi doğrudan devlet ve kamu yönetimi ile ilgili mali bunalım kamu yönetimini sınırlayan "serbest piyasa" uygulamaları ile bürokrasinin kadrolarında telafisi güç kayıplar meydana gelmiş, üst katmanlar ve ve siyasi iktidarın uzantısı olan çoğunlukla yurt dışından olan veya holdinglerden ithal edilen ve kısa dönem sonra geriye dönen prensler ile doldurulmuştur. İktisat politikalarının körelmesiyle devlet ve burjuvazi ilişkilerinde ekonomiyi yönlendirme biçimi oluşmuştur.

Yapısal olarak tıkanmaya yol açan ikinci özellik ise; dünyada ki sermaye hareketlerinin serbestleştiği Neo-liberal politikalarla az gelişmiş bir ekonominin teslim olduğu yapıyla bu teslimiyeti temelden sorgulamayı kabul etmedikçe, ekonomik yapıyı aktif bir biçimde yönlendirebilecek politika araçlarının pek çoğunu

kullanılmaz hale getirmektir. İktisat politikası araçlarının felce uğramasında ki üçüncü yapısal özellik ise Türkiye toplumunun kaderini belirleyen kararların alınmasında ki siyasal gücün Ankara'dan Washington ve Brüksel'e kaymış olması ve siyasi iktidarın özgürce bir ortamda karar alamadıkları gerçeği. Türkiye 21.yüzyıla IMF ve Dünya Bankasının kararlarını benimsemek zorunda kaldı.24 Ocak 1980 kararları ile uygulamaya konulan neo-liberal model, 1989 sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle bir adım ileri taşınmış; bunların sonucunda ölçsüz şekilde büyüyen dış borçlanma hükümetin hareket alanını kısıtlamış ve 2003 yılında geldiğinde ülke en ağır dış bağımlılık koşullarına mahkum edilmiştir Sanayileşmenin hız kazanmasıyla ekonomik temelli örgütlenmelerin olması birinci meşrutiyet sonrasına rastlamaktadır. Ticaret, ziraat ve sanayi odaları isimleriyle kurulmuşlardır. Hükümetlere danışmanlık görevini almışlardır.

1980 sonrasında uygulamaya başlanan neoliberal iktisadi politikalardan oluşan birikimlerin sonucunda belli birikim seviyesine ulaşan sermaye kesiminin, kaynağı Anadolu olan ve çoğunluğu 1980'lerden sonra piyasaya girdiği görülen küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluştuğu görülmektedir. 1980'lerde ANAP iktidarının uygulamaya koyduğu ve küresel piyasalar ile entegrasyonu hedefleyen ihracata yönelik olan iktisadi politikaların, Anadolu'nun bazı şehirlerinde bulunan ve boyutları itibariyle de küçük ölçekli ancak küresel rekabet ortamında söz sahibi olması muhtemel bazı işletmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerden (KOBİ) oluşan bu sermaye kesiminin, dönemin birikim olanaklarının sağladığı fırsatlarla, teşvik ve kredilerin çoğunluğuna hakim ve daha ziyade İstanbul kaynaklı ki TÜSİAD'la somutlaştığı görülen büyük sermaye kesimlerinden kendilerini farklılaştırma olanağını sağlamıştır. MÜSİAD'ın kurulduğu zamandan itibaren benimsemiş olduğu fikirlerin en önemli özelliği, genç işletmecilerin, İstanbul merkezi olan devlet desteğiyle büyüyen eski firmalara göre dezavantajlı ve müstakil olma üzerinden kurulmasıdır¹.

Bunun en önemli nedeni büyük sermayeye verildiği görülen devlet desteğinin, rekabeti sınırlaması ve buna karşı MÜSİAD'ın, ekonominin tamamen liberalleştirilmesi ve özelleştirilmesini savunmasıdır². MÜSİAD'ın kurulması, 1980'li yıllardan sonra başlayan küreselleşme süreci kapsamında KOBİ'lere ve esnek

¹ Ayşe Buğra, *Dini Kimlik ve Bir Sınıf: Bir MÜSİAD – Hak-İş Karşılaştırması*, (Der. Neşecan Balkan, Sungur Savran) Sürekli Kriz Politikaları, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133.

² Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 131.

üretim dayalı şirketlerin önem kazanmasının neticesinde daha önceki dönemlerde devletin ihmal ettiği Anadolu sermayesinin yükselmesine dikkat çekmek içindir³.

1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi kanunu yabancı şirketlerin idari bölümlerinde belirli sayıda Türk vatandaşı çalıştırmayı mecbur tutmuştur. 1914 yılında Türk ve Müslüman çatısında Müslüman tüccar cemiyetleri kurulmuştur. 1922'de kurulacak olan Milli ticaret Birliğinin temelini oluşturmuştur. 1925 kurulan Ankara Ticaret odasının kurulma aşaması 1923 Şubatta toplanılan İzmir İktisat Kongresinde tüccar sanayici ve çalışan grupları ekonomik olarak karşılaşılabileceği sorunlar tartışılırken kongrede hükümetle ekonomi kesimlerinin beraber çıkarları doğrultularında kurulmuştur. Tacir ve Sanayicilerin buraya kayıtlı olması zorunludur. Sanayi sermayesini ilişkilendirebilecek 1927'deki Teşvik-i Sanayi kanundur. Bu kanun sinai yatırımlara ve işletmelere çok geniş muafiyetler ve ciddi oranlı teşvikler sağlamıştır⁴.

Türkiye'de iş dünyası ve devlet ilişkisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son yüzyılına kadar giden tarihsel bir süreci vardır. Bu dönemlerden sonra yerli sanayiciler devlet tarafından gözeme tabi tutulmuştur. Devletin biraz da yerli sanayici oluşturabilme düşüncesinin de etkisi ile Türkiye'de güçlü devlet yapısı olmasının karşısında hükümetin/devletin iş dünyasını etkileyeceği konularda iş adamları kapsamında siyasi faaliyetler ile bu düzenlemelerin içeriği ve boyutunu etkilemesi söz konusu olmuştur. Siyasi faaliyetler, müşterek olarak yapıldığı zaman daha etkin sonuçların elde edileceği konusundan hareketle Türkiye'de dernek faaliyetlerinin köken itibarıyla lonca teşkilatına kadar indirildiği görülmektedir. Osmanlı'daki son dönemde yarı resmi kurumlar şeklinde ortaya çıktığı görülen ticaret ve sanayi odalarıysa çeşitli düzenlemeler ile şekil değiştirmiş olsa günümüzde varlığını sürdürmüştür. Ekonomik ve siyasal alanda faaliyetleri olan fayda ve maliyeti bölüşen iş adamı dernekleriye Türkiye'de 1950'lerde yaşanan ekonomik gelişmelere de paralel tekil girişim ve girişimcilerin ekonomik faydaların yanında statü kazanmak, ortak hedefler kapsamında faaliyet göstermek gibi amaçlar ile bir araya gelmesinin sonucunda kurulmuştur. Bu anlamda Türkiye'de ilk defa 1971'de bir grubun bir araya gelip TÜSİAD'ı (Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği) kurdukları görülmektedir. Bu tarihten sonra genç ve yerel girişimciler tarafından bazı sanayi ve iş adamı derneği kurulmuştur.

³ Berrin Koyuncu, *Küreselleşme ve MÜSİAD: Eklemlenme Mi, Çatışma Mı?*, (Der. E. Fuat Keyman) Liberalizm, Devlet, Hegemonya, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 364.

⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 45.

İşadamları derneklerine bakıldığında, siyasal otoritede belirleyici rol oynadığını belirtmek gerekir. Bunun en önemli nedeni işadamlarının siyasal iktidar ile olan ilişkilerinde işadamları ve siyaset ilişkisinin çoğunlukla belirleyici olmuştur. Her nedensel, işadamları üzerinde siyasal iktidarın yönlendirici ve belirleyici rolüne dikkate alınsa da MÜSİAD ve TÜSİAD örneklerinde görüldüğü gibi işadamları derneklerinin kimliklerinin, siyasal yönelimlerinden ayrı bir şekilde belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. MÜSİAD'ın, kurulmasından itibaren hükümetler ile olan ilişkilerine bakıldığında mesafeli davranmayı seçtiği görülse de bazen pek başarılı olamamıştır. Değişen her hükümet ile beraber, derneğin faaliyet ve söylemleri değişmiştir. Kurulduğu ilk zamanlarda, devleti önceleyen, bürokratik ve siyasal birimlerin karşısında edilgen pozisyonu olmuştur. Siyasal otoriteye kendisini kabul ettirme durumunun daha ziyade AK Parti hükümeti ile birlikte gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Hatta sadece gelişmelerden etkilendiği görülen bir kurumun olmasının ötesine geçip; toplumsal ve siyasal yaşamı etkileyen bir aktör şeklinde kendisini kabul ettirdiği görülmektedir. Kısacası MÜSİAD'ın hükümetten etkilenenenden ziyade, hükümetin politikalarının da belirlenmesinde önemli bir aktör olmuştur.

TÜSİAD ise kurulduğu zamandan bu yana Türk siyasetinde ön planda kalan bir işadamları derneği olduğunu söylemek mümkündür. Büyük işadamlarının temsil edilmesinin ve sınıf örgütü olmalarının yanında siyasal sürecin işleyişinde de yurttaşları ve hukukun rolünü de farklı yorumlamayı bilen Batı ve liberal yönelimli bir dernektir. Özellikle kararların alınmasında ve politikaların uygulanma süreçlerinde aktif rol oynamaktadır. Devlet ile olan ilişkilerinin diğer sivil toplum kuruluşuna nazaran daha yoğun olduğunu belirtmek gerekir. Bu çalışmada öncelikle MÜSİAD ile TÜSİAD genel çerçevede ele alınacaktır. Ardından AK Parti hükümetine kadar geçen süreçteki etkileşimleri incelenecek ve sonra özellikle AK Parti hükümetiyle olan ilişkileri değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ETKİLİ OLAN İŞADAMI ÖRGÜTLERİ: MÜSİAD VE TÜSİAD

1.1.MÜSİAD

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), hak ve hukukun, adalet ve eşitliğin, barış ve güvenin, refah ve mutluluğun sağlanması; tarihsel süreç içinde topluma mal olduğu görülen evrensel ve mahalli değerlerin gözetilerek, kendi içerisinde tüm bölgeye, siyasi ve ekonomik alanlarda etkili, dünyada "saygın bir Türkiye" hayali ile yola çıktığı görülen hassasiyet sahibi olan iş adamlarının, İstanbul'da 9 Mayıs 1990 tarihinde kurduğu "İşadamları Derneği"nin adıdır.11.000'i aştığı görülen üyesiyle MÜSİAD⁵;

"60.000'e yakın işletmeyi temsil eden ve yaklaşık 1.600.000 kişiye istihdam sağlayan,

Yurtiçinde 86 irtibat noktası bulunan, üyelerinin sorunlarını, görüş ve önerilerini kamu kurum ve kuruluşlarına yerinde ileten,

Yurtdışında 68 farklı ülkede toplamda 181 nokta ile hizmet veren,

İş dünyasına olduğu kadar toplumun diğer kesimleri için de örnek bir eğitim, rehberlik, danışmanlık merkezi haline gelen, uygulama ve çalışmalarını profesyonel düşünce zeminine oturtan, "kamu yararına dernek" statüsüne sahip güçlü bir "Sivil Toplum Kuruluşu"dur.

MÜSİAD'ın misyonuna bakıldığında, ulusal ve uluslararası düzeylerde bağlantısız ve bağımsız hareket ettiği görülen bu işadamları derneğinin, önceden belirlenmiş olan değer ve ilkeleri paylaşan üyelerin sayılarını artırma, üyelerin arasında dayanışmanın geliştirilmesi ve kendi içerisinde sağlamış olduğu beraberlik ve birlik ruhu ile ülkenin maddi ve manevi açıdan gelişimine katkı sağlamak olarak belirlendiği görülmektedir. Aşağıda MÜSİAD'ın kuruluşu ve yapılanması verilmiştir:

1.1.1.Kuruluşu ve yapılanması

MÜSİAD'ın kurulumundan önce bu derneğin üyesi olan iş adamlarının çoğunun ticaret ve sanayi alanında faaliyetleri varken etkenleri açıklama, ortaya çıkardığı bağlamı anlama bakımından önem arz eder. Bu etkenler 1980 sonrası dönem içinde hem Türkiye ekonomisinin yaşadığı neo-liberal değişimleri, küreselleşmeyle birlikte uluslararası pazarlar ile girilen etkileşim ve rekabetle bunun

⁵ MÜSİAD, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin> (Erişim tarihi 10.02.2017).

yurt içindeki özel sektörlerde oluşturduğu etkileri kapsamaktadır. MÜSİAD'ın kurulmasında etkili olduğu görülen diğer önemli bir etkense üyelerinin kültürel altyapısı, değerler bütünü, hayata bakış açılarını ve beklentilerindeki benzerliklerin tümünü oluşturduğu görülen sosyal arka planla sosyal sermayelerdir⁶.

Tablo-1 MÜSİAD - Örgüt içi Demokrasi ve Demokratik Değerleri Koruma⁷

	MÜSİAD Kuralları ve Uygulamaları	Avrupalılaştırma sürecinde değerlendirme	Demokrasinin güçlenmesi sürecinde değerlendirme
Karar alma yöntemi	Şubelere ve üyelere danışma: istişare kültürü	Etki etmiyor.	Katkı sağlıyor
Başkanlık seçimleri	Dört yılda bir seçimler Fikir birliği kültürü	Etki etmiyor	Seçim sürecinde kararlı tutum katkı sağlıyor. Fikir birliği kültürü farklı fikirleri göz ardı ediyor.
Üyelik	Yazılı olmayan kriterler: İki üyenin referansı İslami/muhafazakâr kriterler	Etki etmiyor	Olumsuz etki (Farklı dine mensup kişi ve grupların temsilini engelleme, ayrımcılık)

MÜSİAD'ın kurulma süreci içinde, yapılan uygulamaların karşısında KOBİ'lerin güç kazanma durumları ve Anadolu'daki işadamlarının güçlerinin birleştirilip seslerini topluma duyurma amacının önemli rol oynadığı görülmektedir. Anadolu sermayesinin 1950 ile 1990 yıllarının arasında geçen dönem boyunca farklı tecrübeler kazanmıştır. Bu dönemlerde Anadolu sermayesi üç aşamadan geçtiği MÜSİAD Eski Başkanı Ömer Bolat belirtmiştir. Bu aşamaların neticesinde MÜSİAD kurulmuştur. İlk aşamanın, Anadolu'dan İstanbul'a yönelme olduğu belirtilmektedir. 1950'li yılların ardından Anadolu'da üretim süreci hızlanmıştır ve bunun ardından pazarlamanın önemi gündeme gelmiştir. Anadolu girişimcilerinden bazıları İstanbul'a taşınmış bazıları da İstanbul'da merkez ofislerini kurmuşlardır. Türkiye'de İslami bir uyanışın kendini gösterdiği bir dönemin de olduğu görülmektedir. 1950 yılı seçimleri bu uyanışın göstergesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin, ciddi oy kaybıyla karşı karşıya

⁶ Sibel Yamak, Ali Ergur, Artun Ünsal, Between A Rock And A Hard Place: Corporate Elites In The Context Of Religion And Secularism In Turkey. *The International Journal of Human Resource Management*, 26 (11), 2015, s. 1474-1497.

⁷ Zühal Ünalp Çepel, Türkiye'de Sivil Toplum, Avrupalılaştırma Ve Demokrasinin Güçlenmesi: Müsiad'ın Değişen Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 200 (**Yayınlanmış Doktora Tezi**).

kaldığını belirtmek gerekir. İkinci aşama İstanbul'dan dünyaya açılma süreci olarak görülmektedir. Bu süreç içinde Anadolu girişimcisi 1980'li yılların ardından Turgut Özal öne sürdüğü liberalleşme politikaları sonrasında ihracata yöneldiğini söylemek mümkündür. 1980 yılının ardından İslami uyanışın yalnızca özel alanlarda değil kamusal alanlarda da sürmesi, İslami grupların ekonomi, eğitim ve siyaset gibi alanlarda gündeme getirmiştir⁸.

Tablo-2 MÜSİAD - Dini Özgürlükler Konusunda Kamu Bilincini Arttırma⁹

	MÜSİAD Faaliyetleri/Yayımları/ Üyelerin Söylemleri	Avrupalılaştırma sürecinde değerlendirme	Demokrasinin güçlenmesi sürecinde değerlendirme
Sünni Müslümanlar	Dini özgürlük alanlarının (dini kıyafet ve ibadet özgürlüğü gibi) genişletilmesini talep ediyor.	AB fonları, AB müktesebatına uyum ya da sosyal öğrenme mekanizmalarına başvurmuyor. (AB beklentisinin dışında)	Olumlu etki (Sünni Müslümanların dini özgürlüklerinin sağlanması için çaba gösteriyor.)
Alevi Müslümanlar	Dini özgürlüklere ilişkin açık bir talepte bulunmuyor	AB fonları, AB müktesebatına uyum ya da sosyal öğrenme mekanizmalarına başvurmuyor. - AB'nin beklentilerini karşılamaktan uzak: (i) Kimliklerdeki din hanesinin kaldırılması; (ii) Zorunlu din dersinin uygulamadan kaldırılması; (iii) Cemevlerinin resmi ibadethane olarak açılabilmesi	Olumsuz etki (Farklı dini grupların özgürlüklerinin genişletilmesi için çaba göstermiyor.)
Gayrimüslimler	Dini özgürlüklere ilişkin açık bir talepte bulunmuyor.	AB fonları, AB müktesebatına uyum ya da sosyal öğrenme mekanizmalarına başvurmuyor. - AB'nin beklentilerini karşılamaktan uzak: (i) Heybeliada ruhban okulunun açılması; (ii) Ermeni Patrikhanesi'nin Ermenice eğitim olanağı sunması ve din adamı yetiştirilmesi; (iii) Süryani Ortodoksların resmi okullarının açılması; (iv) Müslüman olmayan dini grupların nefret suçlarına maruz kalmamaları.	Olumsuz etki (Farklı dini grupların özgürlüklerinin genişletilmesi için çaba göstermiyor.)

Üçüncü aşama da Anadolu'ya dönme süreci olarak görülmektedir. Bu süreç içinde birçok Anadolu girişimcisinin özellikle kendi doğduğu şehre ya da bölgeye yatırım yapmışlar¹⁰. Dünya görüşleriyle paralellik göstererek Anadolu işadamlarının, bu süreçlerden sonra 1990'da MÜSİAD'ın kuruluşuna öncülük etmişlerdir.

⁸ Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş A.Ş., İstanbul, 2000, s. 277.

⁹ Çepel, a.g.e., s. 210

¹⁰ Ömer Bolat, Anadolu'ya Dönüş Muhteşem Olabilir, *MÜSİAD Çerçeve Dergisi*, 2005, Yıl: 13, Sayı: 35, s.7.

MÜSİAD'in Anadolu'ya dönme sürecinin desteklendiği hala görülmektedir. Sektörel ve bölgesel sorunların çözümlenmesini bu dönüşün temel amacıdır¹¹.

Birinci aşama şeklinde nitelendirilen 1950'li yıllar, Demokrat Parti'nin (DP) iktidarda olduğu yıllardır. 1960'a kadar iktidarda kaldığı görülen DP dönemi yaklaşık bir milyon çiftçinin Türkiye'nin batısında bulunan şehirlere göç ettikleri görülmektedir. Bu göç hareketlerinden sonra Anadolu girişimcilerinin büyük şehirlerde küçük ölçekli işletme kurarak özellikle göç edenlerin ihtiyaçlarına yönelik olarak üretim faaliyetleri yapmışlardır. Bu kişilerin dini hassasiyetleri nedeniyle çocuklarını bu dönemlerde açılan imam hatip okullarına gönderdikleri; işlerini de eğitim gören çocuklarına devrettikleri görülmektedir. 1970'li yıllarda Anadolu şehirlerinde bulunan KOBİ sahiplerinin MSP'nin seçim çevrelerini oluşturduğunu belirtmek gerekir¹².

Anadolu sermayesinin 1960 ile 1970'li yıllarda başarısız olan ortaklık girişimlerinin devam etmediği görülmektedir. Bunun yanında ekonomik anlamda hızla gelişebileceği düşünülen Yozgat, Konya, Çorum, Denizli, Gaziantep ve Aksaray gibi Anadolu şehirlerine öncelik vermiştir. Bu şehirlerde üretimin patlaması, işadamları olanların sermaye birikimlerine ciddi katkılar sağlamıştır. Kombassan Holding ve İhlas gibi bazı Anadolu işletmelerinin KOBİ sınıfından çıkarak Türkiye'nin en büyük holding şirketlerine dönüşmesi de bu döneme denk gelmiştir. Dışa açılım politikalarının KOBİ'lerin iş faaliyetleri ve öğrenme teknolojilerini de geliştirmiştir. Bununla birlikte işletmelerin yeni Pazar arayışına girdiklerini de söylemek mümkündür. Doğrudan devlet yardımı almamış olmalarına karşın dışa açılmadan gelen fırsatlar ile Anadolu'da üretim süreçleri gelişmiş, sermaye birikimleri artmıştır. Geleneksel orta sınıfın yerine yeni, milliyetçi, muhafazakar, liberal orta sınıf gelmiştir¹³.

Bu yıllarda neoliberal politikalar ile devletçiliğin yavaş yavaş güç kaybetmeye başladığını söylemek mümkündür¹⁴. Dolayısıyla da Türkiye'de İslam burjuvazisi ve İslami sermaye, 1980'lerde izlenen neoliberal politikalarla güç kazanır. Almanya'da çalıştığı görülen Türk işçilerin birikimlerinin Türkiye'de bulunan Anadolu firmalarında değerlendirmeleriyle Suudi sermayenin ülkeye girmesi, İslami sermayenin güçlenmesinde etkisinin görüldüğü gelişmelerdir. Avrupa'daki Türk işçilerin

¹¹ MÜSİAD, AB Müzakere Sürecine Doğru Türkiye Ekonomisi Bölgesel-Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri, MÜSİAD Araştırma Raporu, İstanbul, 2005, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/arastirma_raporlari_46.pdf, (Erişim tarihi 05.02.2017).

¹² Ömer Demir, Mustafa Acar ve Metin Toprak, Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges, *Middle Eastern Studies*, 2004, Cilt: 40, Sayı: 6, ss.166-188. s.171

¹³ Demir vd., a.g.m., s.171.

¹⁴ Emrah Beriş, Türkiye'de 1980 sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve Parçalı Burjuvazinin Oluşumu, *Ekonomik Yaklaşım*, 2008, Cilt: 19, Sayı: 69, s.40.

göndermiş olduğu dövizler de hem Merkez Bankası hem de çok ortaklı işletmeler aracılığıyla ülkeye girdiği görülmüştür. Türk işçilerinin yabancı ülkede yaşarlarken kendi özgürlük ve inançlarını, kısaca dini kimliklerini koruyabilmeleri gibi hedeflerle birikimlerini Türkiye’de değerlendirmek istedikleri görülmektedir. O dönemlerde hızla büyüme grafiği gösteren Kombassan, Yimpaş, Büyük Anadolu Holding, Endüstri, Sayha ve Jet-Pa gibi firmalar yurtdışındaki Türk işçilerin gönderdiği birikimlerin sonucunda kurulmuştur¹⁵.

Günümüzdeki MÜSİAD’ın oluşmasını sağlayan işletmelerin büyük bölümü, sermaye birikimleri 1980’lerde tamamlanan Anadolu işadamlarının tarafından kurulduğu görülmektedir. İstanbul’da genel merkezi olan derneğin Türkiye’nin çeşitli şehirlerde otuz yedi şubesi; yurtdışındaysa Hollanda, Danimarka, Almanya, İngiltere, Avusturya, Hong Kong ile KKTC’de temsilciliklerinin olduğu görülmektedir. Bünyesinde lojistik, inşaat, makine, sağlık, otomotiv, çevre ve enerji gibi alanlar kapsamında toplamda on üç sektörü barındıran derneğin, bu sektörlerde yaşanan sorunların tespit edilmesi ve çözümlenmesiyle ilgili çalışmalarda bulunmaktadır. Derneğin genel başkanlık görevlerini aşağıdaki isimler üstlenmiştir¹⁶:

1. Erol Mehmet YARAR Kurucu Başkan (1990 – 1999)
2. Ali BAYRAMOĞLU (1999 – 2004)
3. Ömer BOLAT (2004 – 2008)
4. Ömer Cihad VARDAN (2008 – 2012)
5. Nail OLPAK (2012 – 2017)
6. Abdurrahman Kaan (2017 -)

MÜSİAD tarihsel süreçte 1980 askeri darbenin etkilerinin azalmasıyla ve ardından da kurulmuş olan Özal hükümetinin “liberal ekonomi politikaları” izlemesiyle başladığı görülmektedir. 12 Eylül’den sonra orta sınıfı temsil ettiği görülen Anadolu burjuvazisinin, 1980 ile 1983 yıllarının arasında uygulanmış olan ekonomi politikalarından negatif olarak etkilendiği görülmektedir. Ekonomik gücünün de büyük oranlarda kaybettiğini belirtmek gerekir¹⁷. Bununla birlikte ANAP’ın iktidara gelmesinin ardından Anadolu’daki KOBİ’lerin yeni oluşan ekonomik koşullarla karşı karşıya kalmıştır. 1980 sonrasında uygulamaya konulduğu görülen neoliberal iktisadi politikaların meydana getirdiği birikim olanaklarının sonucunda belli bir birikim seviyesine ulaşan sermaye kesiminin, Anadolu kaynaklı ve büyük çoğunluğu

¹⁵ Demir vd., a.g.m., s.170.

¹⁶ MÜSİAD, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/genel-baskanlar> (Erişim tarihi: 10.06.2017).

¹⁷ Ahmadov, Ramin, Counter Transformations in the Center and Periphery of Turkish Society and the Rise of the Justice and Development Party, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, 2008, Cilt:.7, Sayı: 2–3, ss.15–36. s. 21.

1980'lerden sonra piyasaya giren küçük ve orta ölçekli işletmelerden (KOBİ) oluşmaktaydı. 1980'lerde ANAP iktidarının uygulamaya koyduğu ve küresel piyasalar ile entegrasyonu amaçlayan ihracata yönelik iktisadi politikaların, Anadolu'nun bazı kentlerinde bulunan ve boyutları itibari ile küçük ölçekli fakat küresel rekabette söz sahibi olabilecek firmaların ortaya çıkmasına imkan tanıdı¹⁸.

¹⁸ Gülgün Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. Alfa Akademi, İstanbul, 2001, s. 36.

Tablo-3 MÜSİAD – Devlet ve Toplum Arasında Arabulucu Rol Oynama¹⁹

	MÜSİAD Faaliyetleri/Yayınları/ Üyelerin Söylemleri	Avrupalılaştırma sürecinde değerlendirme	Demokrasinin güçlenmesi sürecinde değerlendirme
Siyasal Alan	<ul style="list-style-type: none">- 28 Şubat 1997 sonrası arabuluculuk faaliyetleri,(i) 1999–2004 döneminde AB uyum sürecine katkı sağlanması,(ii) 2008 ve 2011 tarihli anayasa önerileri,(iii) 2008 Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Kalkınma Raporu,(iv) 2009 yılında demokratik açılımın; 2013 yılında çözüm sürecinin desteklenmesi.- 2002 seçimleri itibarıyla AKP'nin ve politikalarının desteklenmesi; dernek ile parti arasında organik bağ kurulması.	<ul style="list-style-type: none">- 1999–2004 döneminde AB müktesebatına uyum mekanizmasının desteklenmesi.- Politik Avrupalılaştırma talebinin 2004 sonrasında sürdürülmemesi Avrupalılaştırma sürecinin etkilerinin görülmesini engellemekte; sosyal öğrenme süreci aksatılmaktadır.	Anayasa önerileri ve siyasal sorunların çözümüne ilişkin diğer öneriler demokrasinin güçlenmesine katkı sağlamakta; ancak hükümet ile dernek arasındaki organik bağ sivil toplumun bağımsızlığına gölge düşürmektedir
Sosyal Alan	<ul style="list-style-type: none">- Çok sayıda sosyal sorumluluk projesinin yürütülmesi.- Avrupa İstihdam Stratejisi'nin desteklenmesi.- ESK'deki sosyal diyalog mekanizmasının işletilmemesi.	<ul style="list-style-type: none">- Sosyal sorumluluk projeleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uyum talebi Avrupalılaştırmaya katkı sağlamakta; bahsi geçen alanlarda AB fonları ve AB müktesebatına uyum mekanizmalarına başvurulmaktadır.- Ancak sosyal- Sosyal sorumluluk projeleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uyum talebi Avrupalılaştırmaya katkı sağlamakta; bahsi geçen alanlarda AB fonları ve AB müktesebatına uyum mekanizmalarına başvurulmaktadır.- Ancak sosyal	Sosyal sorumluluk projeleri demokrasiyi güçlendirmektedir. -Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uyum talebi işgücü piyasasının esnekleştirilmesine, dolayısıyla sosyal politikadan ödün verilmesine sebep olabilecektir. -Sosyal diyalog mekanizmasının işletilmemesi farklı örgütlerin temsilini engellemektedir
Ekonomik Alan	<ul style="list-style-type: none">-Ekonomi politikalarına ilişkin öneriler sunulması.- Uluslararası ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi.	Ekonomik Avrupalılaştırmaya katkı sağlanmakta; ekonomik alanda sosyal öğrenme süreci devam etmektedir.	Ekonomik alandaki faaliyetler demokrasinin güçlenmesi sürecini desteklemektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluştuğu görülen bu sermaye kesiminin, dönemin birikim olanaklarından kaynaklı fırsatlarla, teşvik ve kredilerin büyük çoğunluğuna hakim ve daha ziyade İstanbul kaynaklı büyük sermaye kesiminden kendini farklılaştırabilme şansı bulmuştur. MÜSİAD'ın kurulduğu dönemlerden sonra benimsemiş olduğu retorikğin önemli niteliğinin, bu genç kurumların, İstanbul merkezli

¹⁹ Çepel, a.g.e., s. 245-246.

devlet desteğiyle büyüyen eski kurumlara nazaran dezavantajlı ve müstakil bazı kurulduğunu söylemek mümkündür²⁰. Bunun nedeni de büyük sermayelere verildiği görölen devlet desteğinin rekabeti sınırlamasıdır. Buna karşılık MÜSİAD, ekonominin tam anlamıyla liberalleştirilmesi ve özelleştirilmesini savunmuştur²¹. MÜSİAD'ın kuruluşunun, 1980'li yıllardan sonra başladığı görölen küreselleşme süreci içinde küçük/orta ölçekli ve de esnek üretime dayalı kurumların önem kazanmasının neticesinde daha önceki dönemlerde devlet tarafından ihmal edilen Anadolu sermayesinin yükselmesine işaret eder²².

Askeri darbenin ardından geçici düzenlemeler ile 1982'ye kadar geldiği görölmektedir. Ardından 1982 anayasası yapılarak; 1983'de seçimlere gidilmiş ve yine aynı yıl kurulan Anavatan partisinin 400 milletvekilinden oluştuğu görölen parlamentoda 211 sandalyeyle iktidara geçerlerken Turgut Özal'ın da başbakan olmuştur. Toplumsal bakımdan 1980'lerin Türkiye'de devletin toplumun karşısında rolünün sorgulandığı ve devletin her alanda hakimiyetinin karşısında bireylerin varlığını sağlayacak olan, bireyleri koruyacak sivil toplum olmadığından demokrasinin kurumsallaşamaması konusunda önemli sebeplerden biri olarak da görölmüştür²³.

Bu işletmelerin devlet tarafından desteklenmiş olan büyük işletmelerin karşısında kendi finansal ağları oluşturmaya başlamıştır. Devlet kontrolünün dışarısında organize olduklarını da belirtmek gerekir²⁴. Böylece 1980'nin ardından Türk iş hayatında iki farklı sermaye grubunun varlığından bahsetmek mümkündür²⁵:

1. Geçmişten bu yana devlet ile yakın ilişkileri olan İstanbul burjuvazisi
2. Taşra kökenli olan İslami burjuvazi.

Toplumsal ve siyasi hayattaki bu gelişmeler ile başladığı görölen 1980'lerin Türkiye ekonomi politikalarına 1970'li yılların dışa kapalı olarak ticaret rejimlerinin yerine dışa açılım süreciyle ilgili olarak alınan kararların hakim olduğunu söylemek mümkündür. Bu kararlar kapsamında ithal ikameci olan modelin yerine ihracatı teşvik ettiği görölen dışa açık olan liberal ekonomi politikalarının uygulandığı görölmektedir²⁶.

²⁰ Ayşe Buğra, *Dini Kimlik ve Bir Sınıf: Bir MÜSİAD – Hak-İş Karşılaştırması*, (Der. Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133.

²¹ Yavuz, a.g.e., s. 131.

²² Berrin Koyuncu, *Küreselleşme ve MÜSİAD: Eklemlenme Mi, Çatışma Mı?*, (Der. E. Fuat Keyman) Liberalizm, Devlet, Hegemonya, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 364.

²³ Tosun, a.g.e., s. 37.

²⁴ Evren Hoşgör, Islamic Capital/Anatolian Tigers: Past and Present, *Middle Eastern Studies*, 2011, Cilt: 47, Sayı: 2, s.353.

²⁵ Ramin, a.g.e., s.22.

²⁶ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.35.

Türkiye'nin ekonomi politikalarında 1980'lerde benimsenmiş olan ihracatın teşvik edildiği dışa açık ekonomi modeli ile birlikte Türk ekonomisinin de dışa açılma süreci başlamıştır. Bu sürecin gittikçe artarak 1990'larda da devam ettiği görülmektedir²⁷. Türkiye'nin, 1990'larda tamamen dışa açık makro-ekonomik anlamda uyum süreci yaşadığını söylemek mümkündür. Ulusal ekonomide büyüme ve birikimlerin de bu süreçlere uygun bir şekilde yeniden şekillenmiştir²⁸. Büyük çoğunluğunun Turgut Özal'ın başbakanlığı zamanında gerçekleştiği görülen ekonomide yaşanan bu dönüşümlerin karşısında, bazı eleştirel seslerin yükselmesine karşın reformlara liberal bir yaklaşımla devam edilmiştir. 1990'lı yılların sonuna gelene kadar Türkiye'nin yatırım ve ticaret yolu ile dünya ekonomisinin uzun bir entegrasyon sürecine girdiğini belirtmek gerekir²⁹.

Piyasa ekonomisine geçme süreciyle yatırımların yapılmasına başlanan İslami örgütle, tarikatların, 1990'larda daha çok güçlendiği görülmektedir. Ekonomi alanlarında önemli aktörlere dönüştüğü görülmektedir³⁰. Bu aktörlerin cami ve öğrenci yatakhaneleri açtırıp, Kur'an kursları düzenleyip kendi işletmeleri, iş ve girişimleri adına müşteri/tüketici ve sermaye temellerini oluşturdukları görülmüştür. Bunun yanında cemaat içerisinde ibadet ve dini inanç paylaşımlarıyla birlikte iş dünyasında karşılıklı dayanışmanın sağlandığı görülmektedir. Cemaat üyelerinin yapmış olduğu bağışlar, zaman içerisinde ekonomik değerlere dönüştüğünü de belirtmek gerekir. Ayrıca cemaatlerin ekonomik işbirliklerini beraberinde getirdiği ve yeni şirketlerin kurulduğu görülmektedir³¹.

Muhafazakar değişimcileri tanımlamaya çalışan Cüneyt Ülsever, muhafazakar girişimcilerin Türk tarihinde ilk defa devlet faktöründen kopuk ve bağımsız girişimci sınıf olarak gördüğünü belirtmektedir. Özal'ın özellikle ihracatla ilgili ekonomik politikalarının açmış olduğu yolda giden bu sınıfın önemli özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Kendi dinamikleri ile sermaye birikimi sağlanır, bu sebeple devletin klasik İstanbul ile Ankara bağından kopuk olması ve tamamen kişilerin bireysel girişimcilik yeteneklerine bağlı olarak gelişmiştir.
- Bu sınıfın devlet rantından yararlanmaktan öte devletin kösteklediği ve özel yaşamına müdahaleye çalışıldığını söylemek mümkündür.

²⁷ Berrin Lorasdağı, Küreselleşme ve MÜSİAD: Bir Müslüman İşadamı Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi . *Sosyoloji Dergisi*, 2004, s. 25-36.

²⁸ Yeldan, a.g.e., s. 36.

²⁹ Özlem Tür, Economic Relations with the Middle East Under the AKP— Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones. *Turkish Studies* , 2011, s. 589-602.

³⁰ Ziya Öniş, The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective, *Third World Quarterly*, 1997, Cilt: 18, Sayı: 4, ss.743–766, s.757,758.

³¹ Demir vd., a.g.m., s.171

- İhracat merkezli üretimlerin yapılması, dış dünyaya açılmasını kolaylaştırmıştır.
- İslami yaşama sıkı bir şekilde bağlı olmakla birlikte, ilkokul mezunu gelenekçi olan babaların beyaz yakalı çocukları şeklinde ifade edilmektedir³².

Değişimden taraf olduğu muhafazakar girişimcilerin, küreselleşme süreci içinde kendi lehine çevirmeyi başarmışlardır. Küreselleşme süreci kapsamında muhafazakar değişimcilerin, salt İslami siyasetten kendilerine faydadan öte zarar vereceğini anladığını savunanlar olmuştur. Muhafazakar değişimciler, bu süreç içinde küreselleşmeye katılma konusunda istekli olup, İslami kaynaklı bilgilerin dışında diğer bilgilere açık ve teknolojiyi kullanma konularına yatkın oldukları bilinmektedir³³.

MÜSİAD'ın Kurucusu olan Başkan Erol Yazar, 2005 yılında yayımlanmış olan 15. yılında MÜSİAD isimli yayında "*teknoloji manyağı olmak*" gerektiğinin belirtilip, teknolojiye verilen önemin altını çizmiştir. Yazar, "*Türkiye'nde teknolojik gelişmeyi sağlayacak, sanayi altyapısını güçlendirecek teşviklere ihtiyaç*" duyulduğunu da belirtmiştir. Ona göre her bölgede var olan potansiyelin ortaya çıkarılmasında gelişme sağlanması mümkündür. Siyasetten kaynaklanacak teşviklerin teknolojiyi geliştirmeyi amaçlayan bölgesel potansiyelleri dikkate almaları önemlidir. Ancak bu şekilde büyük değerler üretileceğini vurgulayan Yazar'ın, teknolojiyi satın alma konusunda bu potansiyelin yakalanamayacağını düşündüğünü belirtmek gerekir. Kısacası teknolojinin de üretmesi gerekir³⁴.

Muhafazakar girişimcilerin değişimlerin karşısındaki bu tavırlarını milletin muhafazakar kimlik ihtiyaçları ve değişimlerin içselleştirilmesi şeklinde görmektedir. Küreselleşmeden kaynaklanan değişimler, muhafazakar girişimcileri de yakından etkilemiştir. Öyle ki muhafazakar girişimcilerin, İslami kaynaklarla yürütülen siyasetten hamasi söylemlerden uzaklaşmıştır. Ticaret ve üretime geçip bu alanlarda başarılı olmuşlar; elde edilen başarılarını koruyabilmek için liberal politika ve demokratik kazanımlara önem vermişlerdir³⁵.

Türkiye'nin sanayi burjuvazisiyle muhafazakar girişimcilerinin arasındaki ilerici-gerici tartışmasının, 28 Şubat sürecinde doruk noktasına ulaştığı görülmektedir. MÜSİAD'ın 28 Şubat sürecinde özel anlamda kendilerine, genel anlamdaysa Anadolu sermayesine karşı olan bir girişim şeklinde değerlendirebilir.

³² Cüneyt Ülsever, Türkiye'nin Yeni Dinamiği Muhafazakar Değişimciler. *Çerçeve Dergisi*, 2005, 35, ss. 26-28, s. 27.

³³ Ülsever, a.g.m., s.27.

³⁴ Şehvar Dolu, Dünün Özlemi Bugünün Geçeği Ortadirek Girişimcilik. *Çerçeve Dergisi*. 2005, 35, ss. 14-21, s. 17.

³⁵ Ülsever, a.g.m., s. 27.

28 Şubat bir anlamda kamufraj şeklinde nitelendiren Dolu'nun, Cumhuriyet döneminde ilk kez sermayenin renklendirildiğini belirtmiştir.

Ayrıca Türkiye tarihinde 200 senelik girişimciyi destekleme politikasıyla 28 Şubat sürecinde MÜSİAD'a yönelik olarak tutumlarda ciddi farklılıklar görülmüştür. Ona göre devlet özel sektöre ilk başta sanayinin yolunu açmış, özel sektör sanayi alanında varlık gösteremeyince, devlet hizmet ve ticaret alanını özel sektöre bırakıp; kendi sanayici olmuştur. Özel sektör yeteri kadar palazlandığında, devletin ellerinden tutup sanayi alanında varlık gösterebilmesi için gereken bütün şartları sağlamıştır. Devletin bu süreç içinde özel sektöre altyapı sağladığı, gerektiği zaman ortaklıklarda önemli rol oynamakla birlikte, ucuz döviz ve ucuz kredi vermiştir. Ayrıca özel sektörün üretmiş olduğu mal/ürünlere alıcı olmuş, gerektiği zamanda vergiden muaf tutmuştur. MÜSİAD'ın, bu süreçlerin hiçbirinin işlemediğini belirten Dolu'nun, sanayi burjuvazisinin yukarıdan aşağıya gelişebilen bir hareket, MÜSİAD da aşağıdan yukarıya doğru geliştirilen bir hareket olduğunu savunduğunu belirtmek gerekir³⁶.

28 Şubat devletin, denetim dışında geliştiği görülen muhafazakar girişimcilerle büyük sermayenin arasında belirginleşen ilk savaş özelliğini taşıdığını belirtmek gerekir. MÜSİAD'ın, büyük sermayenin devletin arakasına saklanıp kendisine savaş açıldığını düşünmüştür. MÜSİAD, büyük sermayenin, kendisine saldırarak; devletin de meşrulaştırdığı araçları kullandığı görülmektedir. Büyük sermayenin, genel olarak Anadolu sermayesinin özelde de MÜSİAD'ın irticai faaliyetler içinde bulunma ve illegal İslami örgütlenmeler ile irtibat kurmakla suçlamaktadır. Bu süreç bir anlamda demokratikleşmenin de bir göstergesidir. Demokrasi, dünyevi ve laiklik paylaşımlarla siyasi-kilise otorite ya da mezheplerin arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de merkezden bağımsız olan bir burjuva sınıfının oluşmasının da demokrasiyle mümkün olabildiği görülmektedir³⁷.

Derneğin merkezdeki tema söylemi, İslami kaynaklarla şekillenmiştir. İdeolojik ve toplumsal formasyonu, Sünni Müslüman dindarlığını besleyen muhafazakarlığa dayalıdır³⁸. Derneğin ilk başkanı E. Yazar'ın da belirttiği gibi "*ahlaklı kapitalizm*" MÜSİAD'ın kurumasında temel faktördür. Derneğe üye olmak, toplumda ticari doğruluk, dürüstlük, ahlaki aday ve ölçütlerin geçmişini içine alıp belirli kıstaslar

³⁶ Dolu, a.g.m., s. 10-12

³⁷ Ülsever, a.g.m., s. 28

³⁸ Karin Vorhoff, *Türkiye'de İşadamları Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında, Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 325.

doğrultusunda gerçekleşmektedir³⁹. İslami ilkelere bağlı olmak işadamları açısından önemli olan iki işlevi karşılamaktadır⁴⁰:

1. “İslam, kişisel zenginliğin oluşturabileceği suçluluk duygularını yumuşatma özelliği vardır”.
2. “Karşılıklı dayanışma ve güvene dayalı ilişki ağlarının oluşmasını kolaylaştırarak iş ortamlarındaki belirsizliği azaltma özelliğine sahiptir”.

Bu iki işlev MÜSİAD’ın sermaye örgütü olarak sınıfsal konumuyla İslami kimliğin varlığı dolayısıyla İslam’ın meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasında önemlidir.

Tarihi süreçten günümüze gelindiğinde MÜSİAD liderlerinin İslami söylemleriyle ön plana çıktıklarını söylemek mümkündür. MÜSİAD yayınlarına bakıldığında demokrasi, siyaset ve piyasa ekonomisi gibi konuların İslami referanslarla açıklandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra derneğin İslamcı partiler ile organik ve ideolojik ilişkilerinin de olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple MÜSİAD’ın İslami grupların arasında ve/veya siyasal İslam’ın bir parçası olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Kaynaklarda sivil toplum faktörlerinden birinin İslami örgütler olduğu ve İslami örgütlerin kendi içerisinde kategorilere ayrıldığını söylemek mümkündür⁴¹.

MÜSİAD’ın günümüzde “20. Yıl MÜSİAD Evleri Projesi” ismi altında bütün MÜSİAD üyelerinin birlikte yaşaması için dernek üyelerine özgü evler inşa ettirdiği görülmektedir. İstanbul’daki bu evlerin olduğu site içinde yeşil alan, spor merkezi, mescit, kapalı havuz ve otopark, sauna, yürüme parkuru, fitness salonu, çocuk bahçesiyle ortak kullanım alanlarının olması planlanmıştır⁴². Bu girişimlerin, İslami bölümün kendi çevrelerini yaratıp kendi yaşamsal alanlarını oluşturmak nedeninden kaynaklandığını söylemek mümkündür⁴³. Bu tarz projeler ile dernek üyelerinin arasındaki ekonomik bağların sosyal hayatta da sürdürülmesi ve küçük burjuvazinin bütüncül yapıya dönüşmesi beklenmektedir. MÜSİAD’ın böyle bireyler yerine kendisini oluşturan topluluğa doğru yönelişi komüniteryanizm / cemaatçilik / toplulukçuluk şeklinde de yorumlandığı görülmektedir⁴⁴.

³⁹ Yavuz, a.g.e., s. 132.

⁴⁰ Buğra, a.g.e., s. 134.

⁴¹ Menderes Çınar ve Burhaneddin Duran, *The Specific Evolution of Contemporary Political Islam in Turkey and Its Difference*, The Making of the Justice and Development Party, (Ed. Ümit Cizre), Routledge, USA, Canada, 2008, s.25.

⁴² Mustafa Bilgiç, MÜSİAD üyeleri bir arada yaşayacak, 13.02.2010, Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/YurtHaberler/?i=241444&t=13.02.2010>, (Erişim tarihi: 09.02.2017).

⁴³ Özlem Avcı, *İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.41.

⁴⁴ Fuat Keyman ve Berrin Koyuncu, Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey, *Review of International Political Economy*, 2005, Vol.12, No.1, ss.105-128. s.119.

Kurulduğundan itibaren hem şube hem de üye sayılarında genel anlamda artışların olduğu görülen MÜSİAD'da, 4000'den çok sanayicinin "2013 yılı Mayıs ayı itibariyle 4113" üyesinin olduğu ve 15.000 den çok kurumu temsil eden bir şirket haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu üyelerin yüzde 30'unun İstanbul merkezli olarak faaliyetlerini yürüttüğü görülürken, yüzde 70'ini oluşturan üyelerse Konya, Kayseri, Antep ve Bursa gibi şehirlerde faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir⁴⁵, 2011'den itibaren MÜSİAD'a üye olan firmalar; GSMH'nın yüzde15'ini oluşturmakta, yaklaşık olarak 1.200.000 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Bu firmaların Türkiye ihracatında bulunan paylarıysa 17 milyar dolar civarlarında olduğu saptanmıştır⁴⁶. MÜSİAD'ın merkeze bağlı olan yurtiçinde 35 Şube ile 14 temsilcilikle 49 ülke ve 129 irtibat noktasının olduğu bir kurum olmuştur. Merkeze bağlı olan şubeler, temsilcilikler ile hiyerarşik ve idari bir şekilde örgütlenmiş olan MÜSİAD'ın, bu yapıdan dolayı da yüksek oranlarda merkezleşmiş bir kurum olma özelliğine sahip olduğunu da vurgulamak gerekir.

1.1.2.Örgütsel gücü ve sermaye yapılanması

MÜSİAD kurulduğundan itibaren kalkınma ve üretimi temel mesele olarak kabul etmiştir. Doğu Asya'daki devletin üreten sermayeyi destekleyen müdahaleci politikalarının örnek model olduğu savunulmuştur. Uluslararası sermaye hareketlerinin yıkıcı olan etkilerine de dikkat çekildiği görülmektedir. Bununla beraber ideolojik düzeylerde yapılan bu vurguların, IMF, AB ve Dünya Bankası ekseninde işlediği görülen uluslararası işbölümü ilişkilerinde eklemleme süreçlerinin politik ve ekonomik sonuçlarına da bağlı bir şekilde zaman içinde geri planda kaldığı görülürken, reel sektörü güçlendirilmek, ekonomide verimliliğin artışı ve rekabetçi olan sektörel yapıların gelişimi yönünde teknik değerlendirmelerin öne çıkarıldığını söylemek gerekir. Bu dönem içinde MÜSİAD'ın Türkiye ekonomisiyle ilgili sektörel ve genel düzeylerde rekabet sorunlarıyla çözüm önerilerini kapsayan ve düzenli araştırma raporlarının yayımlandığı görülmektedir. Bu rapor içinde bölgesel kalkınmayla yerleşmenin, küresel ekonomik şartlara rekabet ve uyumun bir parçası şeklinde sunulmuştur. MÜSİAD, reel ekonominin temsil edildiğini ve ekonominin bir anlamda dinamosu kabul edilen KOBİ'lerin küresel ekonomi içinde rekabetçi yapısında bölgesel düzeylerde dinamik yönetim biçimlerini oluşturduğunu vurgulamıştır⁴⁷:

⁴⁵ Seda Demiralp, The Rise of Islamic Capital and the Decline of Islamic Radicalism in Turkey. *Comparative Politics*, 2009, 41 (3), 315-335., s. 322.

⁴⁶ Müsiad. <http://www.musiad.com.tr> (Erişim tarihi: 26.11.2017).

⁴⁷ MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2005, Araştırma Raporları*, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2005, s. 82.

“...Türkiye’de bölgeler ve sektörlerde bir envanter çalışması yapılarak, mukayeseli ve rekabetçi üstünlüklerimiz tanımlanmalıdır. Türkiye geçmişte olduğu gibi her şeyi yapmaya çalışan ancak hiçbir şeyi de hakkıyla yapamayan, ancak bu süreçte haksız kaynak aktarmaları yoluyla verimsiliklere ve yolsuzluk ekonomisine neden olan sürece devam edemeyeceğine göre, küresel ekonomiyi bütünleşme sürecinde neyi en iyi yapabileceğine ve bu arada hangi sektörleri feda etmek zorunda kalacağına karar verilmelidir”.

MÜSİAD, Türkiye’deki merkezîyetçi devlet yapısının küresel ekonominin karşısında bölgesel ve yerel aktörleri hazırladığını ve harekete geçirme konusunda engel oluşturduğunu düşünmektedir. Bunun içinde devletin merkezîyetçi katılıklarının ortadan kaldırılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilerek kapsamlı kamu reformunun ekonomik düzenlemelerle beraber ele alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu sebeple kamu reformu çalışmalarının hızla yasalaştırılarak uygulanmaya konulması ve. merkezi bürokrasi kapsamında hantallığa neden olan aşırı yetkilerin bölgelere kaydırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir⁴⁸.

MÜSİAD’ın 2007 “Türkiye Ekonomisi” raporuna bakıldığında, bu vurguların daha üst aşamaya taşındığı görülmektedir. Raporda, uluslararasılaşma sürecinin derinleştirilmesi ve sağlamlaştırılmasının gerektiğini belirtilerek yeni sanayileşme ile kalkınma stratejilerinin oluşturulması için çağrıda bulunulmuştur. “*Yeni Bir Kalkınma Mimarisi Gerekmektedir*” başlığıyla sunulmuş olan bu yaklaşımın, hem birikim sürecinde mekânsal ve ölçüsel karakterin açığa vurmak hem de MÜSİAD’ın sosyo-mekansal kompozisyonunu ele vermek amaçlanmıştır. MÜSİAD, Türkiye’nin 2001 krizinden sonra izlemiş olduğu mali ve finansal göstergelerin düzeltilmesiyle ilgili bir istikrar programından yatırım güdümlü olan bir kalkınma programına geçilmesinin gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda küresel çapta rekabet gücü olan potansiyelleri vakit geçirilmeden tespit edilerek, buluşçuluk ve Ar-Ge temelli yeni sanayileşme stratejilerinin geliştirilmesi ve bütün sektörlerin bu stratejiler kapsamında yeniden yapılandırılması gerekmektedir. MÜSİAD’ın vurguladığı kalkınma stratejisi içinde bölgesel kalkınmanın da temel mesele şeklinde değerlendirmesi de gerekmektedir⁴⁹.

⁴⁸ MÜSİAD, a.g.e., s. 63.

⁴⁹ MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2007: Adil, Şeffaf ve Rekabetçi Bir Ekonomiye Doğru*, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2007, s. 120.

1.2.TUSIAD

TÜSİAD, 1971'de kurulmuştur ve Türkiye'nin önemli girişimcileri ve iş dünyasındaki yöneticilerinden oluşturulan gönüllü iş dünyası kuruluşu olduğu görülmektedir. TÜSİAD'ın, üyelerin temsil ettiği kurum/kuruluşlar itibari ile Türkiye ekonomisi kapsamında katma değer, üretim, dış ticaret ve kayıtlı istihdam gibi alanlarda temsil yeteneği vardır. Çalışmalarıyla rekabetçi olan piyasa ekonomisinin, sürdürülebilir katılımcı ve kalkınma demokrasi anlayışlarının benimsediği toplumsal bir düzenin oluşumuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Genel Merkezi İstanbul'da olan TÜSİAD, Ankara, Berlin, Brüksel, Londra, Washington, Pekin ve Paris'de de temsilcilikler kurmuştur. TÜSİAD'ın temel alanına giren konularla ilgili olarak son on yıl içinde 120 rapor yayımladığı, 300'e yakında görüş oluşturduğu, 2,500'den çok etkinlik gerçekleştirdiği görünmektedir. Son beş yıl içinde Business Europe, OECD-BIAC, B20'yle 200'ün üstünde etkileşimde bulunup Türk iş hayatını küresel arenada temsil etmiştir⁵⁰.

TÜSİAD, yönetici ve holding sahiplerinden oluşturulan küçük bir grubun, "5590 sayılı yasa"yla kurulmuş olan TOBB ve sanayi odaları gibi mesleki kurumlara üyeliği zorunlu olması sebebiyle kurulmuştur. Dernek kurucularının siyasi partilerin etkisinin altında kalmaksızın Türkiye'de bulunan özel sektörün çıkarlarının korunması için kendi inisiyatiflerini kullanmayı hedeflemiştir. TÜSİAD'ın kurulmasında önemli nedenlerden başka biri de hükümetin kontrol ettiği TOBB'da temsil edilemeyen işadamlarının var olmasıdır. Önemli on iki sanayicinin ki bunlar Vehbi Koç (Koç Holding), Sakıp Sabancı (Sabancı Holding), Nejat F. Eczacıbaşı (Eczacıbaşı Holding), Raşit Özsaruhan (Metaş A.Ş.), Selçuk Yaşar (Yaşar Holding), Ahmet Sapmaz (Güney Sanayi A.Ş.), Melih Özkat (Otomobilcilik A.Ş.), Feyyaz Berker (Tekfen Holding), Hikmet Erenyol (Elektrometal San. A.Ş.), İbrahim Bodur (Çanakkale Seramik A.Ş.) Muzaffer Gazioğlu (Elyafli Çimento A.Ş.) ve Osman Boyner (Altınıyıldız Mensucat A.Ş.)'ın 2 Nisan 1971 tarihinde vermiş oldukları imza neticesinde, hükümet örgütün kurulmasını 20 Mayıs 1971 tarihinde resmen kabul etmiştir. TÜSİAD kendi kurulmasındaki temel prensipleri;

"Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak

⁵⁰ <http://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda> (Erişim tarihi 10.03.2017).

ve görevlerini yürütmek üzere lüzumlu mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz".
olarak belirtmiştir⁵¹.

Bu prensiplerin belirlenmesinin ardından 45 büyük sanayicinin imzasıyla TÜSİAD'ın kuruluşunun gazete ilanlarıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu ilanların ardından üye sayısı artmıştır. TÜSİAD'ın kuruluşunu hazırlayan şartları dönemin ekonomik ve siyasi istikrarsızlığı ve bu anlamda sol ve sağ gurupların arasında yaşanan çatışmalarla bu çatışmaların arasında özellikle de büyük sanayicilerin karşısında bir tavır takınma durumu ve bürokrasinin durumu şeklinde ifade edilebilir. Kurulması, örgütlenme ve işleyişi sebebiyle zenginler kulübü şeklinde ifade edilen ve Türk burjuvazisinde liberal düşüncenin temsilcisi konumunda olduğu görülen TÜSİAD'ın kısa zamanda güçlü bir örgüt haline geleceği⁵² ve Bunun hükümete isteklerini kolayca yaptırmaya kadar giden etkinliklerle ekonomik ve siyasi hayatı yönlendiren bir odak olacağı öngörülmesi sunulmuştur⁵³. Bu öngörülerin gerçekleştirildiği bir iş adamı derneği olduğu görülen TÜSİAD'ın henüz 70'lerde gözden düşen iktidarları gazete ilanları ile yıpratmaya kadar gittiği nitekim 1979'de Ecevit hükümetinin düşürülmesi, TÜSİAD'ın başlattığı ilan kampanyasının önemli rolünün olduğu şeklindeki düşünceler gündeme gelmiştir⁵⁴.

1.2.1.Kuruluş ve yapılanması

TÜSİAD'ın yayımlanmış olduğu bir broşürde, kurulma dönemi şöyle ifade edilmiştir: "1970'li yılların başı... Türkiye'de devletçi politika ve uygulamalar "ilericilik" olarak kabul görüyor. Serbest piyasa ekonomisi kavramı yüksek sesle telâffuz edilmiyor... TÜSİAD'ın kurulması Türkiye için önemli bir yenilikti. Ekonomik sorunlarla pek ilgilenmiyormuş gibi görünen işadamları, ilk defa böyle bir örgütle ortaya çıkıyor ve biz de varız diyorlardı ⁵⁵." Buradan anlaşıldığı gibi TÜSİAD sınırlı şartlarda işadamlarının etkinliklerini göstermek için kurulmuştur.

1960'lı yıllarda iş hayatındaki bazı değişmelerin büyük sermaye sahiplerinin kendi konumlarını güçlendirebilmek ve varlıklarını hissettirebilmek için derneğin çatısının altında birleştirmeye teşvik etmişlerdir. Bu değişmelerden bazılarını şöyle ifade etmek mümkündür;

⁵¹ TÜSİAD. Kurucular Protokolü. Tüsiad Web Sitesi: <http://www.tusiad.org/tusiad/kurucular-protokolu/> (Erişim tarihi: 02.14.2017).

⁵² Haluk Alkan, Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İş adamı Örgütlenmeleri TÜSİAD-MÜSİAD . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 26. (Yayınlanmış Doktora Tezi).

⁵³ Mustafa Sönmez, *Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri*. Friedrich Ebert Stiftung Derneği Yayını, İstanbul, 2010, s. 59.

⁵⁴ Sönmez, a.g.e., s. 60.

⁵⁵ Erdoğan Karahan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Tüsiad'ın Rolü Ve Önemi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 34, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).

1. İşçi hareketlerinin desteklenmesiyle işçi sendikalarının etkinliği ve sayılarının artması,
2. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar.

TÜSİAD'ın kuruluşunda etkili olan gelişmelerin, Türkiye'nin ve o dönemdeki iş çevrelerinin şartlarından kaynaklanmıştır. İşverenlerin sanayi sektöründe yerlerini sağlamlaştırması önemliydi. Ancak iktisadi kararların sıkça değiştirilmesi sebebiyle istikrarsız bir ortam oluşmuştur. Büyük iş çevrelerinin özellikle de ithal rejiminde görülen belirsizliklerden şikayet ettikleri görülmekteydi. Bürokratik uygulamaların karmaşık ve tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir⁵⁶.

Kurulduğu dönemlerde TUSIAD diğer işadamları derneklerine göre, yani işadamlarının zorunlu olarak üye olduğu "Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği"nden ayrılmasını sağlayan en önemli özelliğin, gönüllü üyeliğin olmasıdır. Merkezi bir yapısının olduğu görülen derneğin işlerinin, "8 komisyon" ve "28 çalışma grubu" tarafından yürütüldüğü görülmektedir. 1970'li yıllarda 150, 1980'li yıllarda 94, 1960'lı yıllarda 87, 1950'li yıllarda 49, daha öncesindeyse 22 kurumun kurulduğu görülmektedir. Bununla beraber kurulmuş olan bu işletmelerin birçoğunun hisselerine Sabancı, Koç, Yaşar, Eczacıbaşı, Anadolu Endüstri, Çukurova, Kutlutaş ve Akkök Holding'lerin olduğu görülmektedir⁵⁷. Dolayısıyla da Türkiye'de girişimcilik ve işletmeleri kontrol ettiği görülen grup ve ailelerin çoğunluğunun Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ortaya çıktığı söylenebilir. 1970'li yıllarda ve ardından ortaya çıktığı görülen bir çok işletmenin hisse sahiplerinin de bu holdinglerin kurucuları arasında çıktığını da belirtmek gerekir. Özel sektöre ait olan en iyi yüz işletmenin altmış ikisinin TÜSİAD'a üye olduğu ve bu durumun da TÜSİAD'ın ülke ekonomisinde ağırlığının arttığını gösterdiği görülmektedir⁵⁸.

1980'lerde özellikle 24 Ocak kararlarının ardından dışa açılmaya yönelik liberal ekonomik politikalara ağırlık verilmesinin TÜSİAD'ın bürokratik ve hükümet birimler içerisinde etkinliğini arttırmıştır. TÜSİAD'ı 1980'lerin ilk yarısından itibaren devletin karşısında siyasal ve ekonomik alanda güçlü bir örgüt olmuştur⁵⁹. TÜSİAD bu dönemin sonrasında Türkiye'de özel sektörün gür ve güçlü sesi haline almıştır. Türkiye'nin dışa açılan ekonomik sürecine girmesi, dünya ekonomisi ile yüzleşerek; kendisine yer edinme çabalarının hız kazandığı dönemlere denk gelen 1987'de

⁵⁶ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, İletişim yayınları, İstanbul, 1994, s. 90

⁵⁷ Buğra, a.g.e., s. 90.

⁵⁸ Buğra, a.g.e., s. 90.

⁵⁹ Haluk Alkan, *Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İş adamları Örgütlenmeleri TÜSİAD-MÜSİAD*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 21. (**Yayınlanmış Doktora Tezi**).

“TÜSİAD Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği” üyeliğiyle uluslararası platformlarda da ismini duyurmaya başlamıştır⁶⁰.

TÜSİAD'a, 1981'de Bakanlar Kurulu'nun kamunun faydasına çalışan dernek statüsü verilmiştir. 1970'li yılların başından 1980'lerin ortasına gelene kadar geçen dönem içinde, piyasa ekonomisinin temelleri ve ekonominin dışa açılımı için çalışıldığı görülmektedir. TÜSİAD'ın kapalı korumacı ekonomik düzenden ziyade daha liberal olan ekonomiye geçme konusunda önemli rol oynamıştır. 1985 ile 1990 yıllarının arasında TÜSİAD'ın piyasa ekonomisinin yerleşmesi konusunda yoğunlaşmıştır. TÜSİAD, 1987'de Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonlar Birliği (UNICE)'ne tam üye olup uluslararası arenada daha çok faaliyet göstermek ve sesini duyurabilme imkanı bulmuştur. 1990 yılının ardından faaliyet alanları da genişletilmiştir. Ekonomik gelişmelerin siyasi ve sosyal gelişmelerden bağımsız olarak ele alınmayacağını düşünüp 1995 yılının ardından, AB'yle Gümrük Birliği sürecine geçilmesiyle AB üyeliği ve uluslararası entegrasyonun öncelikli amaçları arasına girmiştir. Bu amaçlarla 1996'da Brüksel'de temsilcilik açıp; Türkiye'nin AB adaylığıyla ilgili kulis faaliyetlerine başladığı görülmektedir.

Bu dönemlerdeki faaliyetlere bakıldığında, TÜSİAD'ın özel sektör çıkarlarını korunmasıyla ilgili sınıfsal bir örgüt ve/veya meslek örgütü olmadığını tersine ülke sorunları ile ilgili bir dizi konuda görüş üreten, dış ve iç politika alanlarda rolü olan etkili bir baskı grubu olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliğinin en fazla destekleyen aktör olmuş ve lobi faaliyetleri yaptığı görülen TÜSİAD, bütün kaynaklarını AB hedefine, toplumun refahının sağlanması ve dünya güç bloğuna entegre olmaya doğru yönelttiği görülmüştür. Bununla birlikte TÜSİAD kapsamında “Yüksek Danışma Kurulu”nun aldığı kararları, derneğe üye olan diğer uzman ve kişilerin görüşlerini tam olarak yansıtmamaktadır. Böyle bir durumda derneğin demokratik sorumluluğunun ve kararlarının meşruiyeti açısından önemli olduğu görülmektedir. TÜSİAD'a elit iş adamları ve büyük iş alanlarını temsil etmesi ve sivil toplumda diğer grupların çıkarlarını ve diğer iş örgütleriyle mesafeli durduyuyla ilgili çeşitli eleştirilerin yapıldığını da belirtmek gerekir⁶¹.

TÜSİAD'ın tarihsel sürecini kurulduğundan bu yana iki ayrı dönemde incelemek mümkündür. İlk dönem kuruluş sözleşmesinde bulunan karma ekonomi prensiplerinin kabul edildiği 1985'e kadar geçen dönemi kapsamaktadır. İkinci dönemse TÜSİAD'ın Türkiye ekonomi politiği kapsamında konum değiştirmeyen

⁶⁰ Fatma Akkan, Türk Dış Politikasında Baskı Grupları: Tüsiad Örneği . Trabzon: KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 36. **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

⁶¹ Nihan Karaca, EU Policy-Making ang Domestic Business Interests: The Contribution of the Turkish Business Community Towards EU Policy, National University of Ireland, Dublin European Institute, Dublin, August 2004, s. 64. **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

ancak 1985'de yapılan tüzük değişikliklerinin ardından merkezileşmenin artması ve karma ekonomi prensiplerinin yerini ekonomik esas ekonomisi ve piyasa prensipleri söylemleri ile kendi içerisinde geçirdiği dönüşümlerle günümüze kadar geçen süreçtir. 1980'lerin ortasından sonra bu politika değişikliklerinin yaşanması ve uygulanabilmesi için geçen yılların ardından 1988 yılında 500 büyük sanayi kuruluşunda bulunan 338 özel sektör kuruluş içerisinde TÜSİAD üyelerinin sayısı 189'a çıkmıştır. TÜSİAD, özel sektörün neredeyse en güçlü sesi olmasının nedenlerinden birinin en büyük sanayi kuruluşlarının çoğunun bu derneğe üye olmasını önemli görmüştür⁶².

TÜSİAD 1970 ve 1980'ler sürecinde büyük sanayicilerin çıkarlarının korunmasına gayret etmiştir. Hazırlamış olduğu makro ekonomik raporlar ile ekonomi politikalarına etki etmiştir. 1990'lı yıllardan sonra konumunu değiştirmeksizin gücünü arttırmak için ilgi alanlarını değiştirmeye yönelmiş ve sosyal güvenlik, eğitim, seçim sistemi ve devletin yeniden yapılanması gibi konularla ilgilenmeye başlamıştır⁶³. Bu değişim ve çeşitliliğin iş adamlarının toplum içerisinde saygın yer edinebilme ve toplumsal statüleri yükseltebilmek için arayışlarının tamamlayıcısı olduğu görülmektedir⁶⁴.

1990'dan sonra faaliyet alanlarının genişletildiği görülmektedir. Ekonomik gelişmelerin siyasi ve sosyal gelişmelerden bağımsız olarak ele alınmayacağı düşüncesiyle 1995 yılından sonra, AB'yle Gümrük Birliği süreci içine girilmesinin etkisi ile birlikte uluslar arası entegrasyon, AB üyeliği öncelikli hedeflerin arasına alınmıştır. Bu amaçla 1996'da Brüksel'de temsilcilik açılmış ve Türkiye'nin AB adaylığıyla ilgili çeşitli kulis faaliyetlerine başlanmıştır. Bu dönem içindeki faaliyetlere bakıldığında, TÜSİAD, özel sektörün çıkarlarının korunmasına yönelik olarak sınıfsal bir meslek grubu veya örgüt olmadığı aksine ülke sorunları ile ilgili alanlarda görüş üretmesi, dış ve iç politika alanında rol oynayan etkin bir baskı grubu olduğunu söylemek mümkündür⁶⁵. TÜSİAD, ülkede liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanında, ülkenin doğal kaynak ve insanların yenilik ve teknolojik olarak desteklenip en etkin şekilde kullanılması, kalite ve verimliliğin yükselmesini devamlı hale gelecek ortamın yaratılmasıyla rekabet gücünün artırılmasını hedefleyen politikaları desteklemektedir⁶⁶.

⁶² Alkan, a.g.e., s. 22.

⁶³ Akkan, a.g.e., s. 37.

⁶⁴ Rifat Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 58.

⁶⁵ Selma Özkan Yılmaz, Türkiye'de Sermaye Birikim Sürecinde Tüsiad'ın Yeri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 33 (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

⁶⁶ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Tüzüğü, Madde 2, 18 Ocak 1996, İstanbul.

1.2.2.Örgütsel gücü ve sermaye yapılanması

TÜSİAD'ın misyonu, Türk demokrasisinin gelişimi, laik hukuk devletinin korunması, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisinin işleme ve uluslararası ekonomik sistem içerisinde yer almasını sağlama, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyinde dış dünya ile bütünleşmesini destekleme şeklinde açıklanmıştır. "Türk Sanayicileri ve İşadamları Demeği Tüzüğü"nde derneğin misyonu aşağıdaki gibi ifade edilmiştir⁶⁷:

"TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin, laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin, rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar".

TÜSİAD'ın, piyasa ekonomisinin kurumsal ve hukuksal altyapısının yerleşmesi ve iş hayatının evrensel iş ahlakı ilkelerine göre faaliyetler yapmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Uluslararası entegrasyon hedefleri kapsamında Türk sanayi ve hizmet sektörünün rekabet gücünü artırıp uluslar arası ekonomik sistem içinde kalıcı ve belirgin bir yer edinilmesinin gerektiğini vurgulamaktadır. TÜSİAD'ın, Türkiye'de özellikle liberal ekonomi kurallarının yerleştirilmesinin yanında ülkenin doğal ve insan kaynaklarının teknolojik yenilikler ile desteklenip etkin şekilde kullanımı, kalite ve verimlilik yükselişinin devamlılığının sağlanacağı ortamın oluşturulmasına yönelik rekabet gücünün artırılmasını hedefleyen politikaları desteklediği görülmektedir. TÜSİAD, bu kapsamda oluşan öneri ve görüşleri, doğrudan hükümete, parlamentoya, yabancı devletlere, uluslararası kurum/kuruluşlara ve basın aracılığıyla da kamuoyuna iletip yukarıdaki hedefler doğrultusunda hareket ve düşünce birliği oluşturmaktadır⁶⁸.

Kurulması, örgütlenme ve işleyişi sebebiyle zenginler kulübü şeklinde de ifade edilen ve Türk burjuvazisinde liberal düşüncesinin temsilcisi olduğu düşünülen TÜSİAD'ın kısa süre içinde güçlü bir şekilde örgütlenerek, hükümetlere istemlerini kolayca yaptırmaya kadar bir etkinlik çerçevesinde ekonomik ve siyasi hayatı yönlendiren odak olması amaçlanmıştır⁶⁹. Bu öngörülerini gerçekleştirebilen bir iş adamı derneği şeklinde karşımıza çıkan TÜSİAD'ın henüz 1970'lerde gözünden düştüğü görülen iktidarları gazete ilanları ile yıpratmaya kadar girmiştir. Nitekim

⁶⁷ TÜSİAD, <http://www.tusiad.org/tr/> (Erişim tarihi 10.02.2017).

⁶⁸ TÜSİAD, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Tüzüğü, Madde 2, 18 Ocak 1996, İstanbul.

⁶⁹ Sönmez, a.g.e., s. 62.

1979'da Ecevit hükümetinin düşürülmesi konusunda, TÜSİAD'ın bu tarz ilan kampanyaları başlatmasının rol oynadığını ileri sürüldüğü görülmektedir⁷⁰.

TOBB'nin yeteri kadar temsil edilmediğini ve bunun da meydana getirdiği sosyal dezavantaj söylemleriyle bir grup sanayicinin kurduğu TÜSİAD'ın gerek üye profilleri ve üyelerinin iş dünyasında faaliyetlerinin büyüklüğü ile gerekse de 2010 verileriyle ilk beş yüz şirket içinde olan 142 üyesiyle bugünün en büyük iş adamları kurumu olduğunu söylemek mümkündür. TÜSİAD'a üye olan iş adamlarının olan şirketlerin yüzde 70'inin İstanbul merkezli olduğu görülürken; yüzde 30'luk kesiminse Anadolu şehirlerinde faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. TÜSİAD'ın yurt içerisinde Ankara, Avrupa'da Brüksel, Amerika'da Washington D.C. merkezlerinde temsilciliklerinin olduğu görülmektedir, Kısa dönemli olan kar maksimizasyonundan kaçınıp, çıkar gruplarının yerine baskı grubu olduğu kabul edilen TÜSİAD'ın görüş ve önerilerinin aracısız olarak hükümetlere, yabancı devletlere ve uluslararası kuruluşlara bildirebilmesi ve basın aracılığıyla kamuoyuna iletebilmesi önemlidir⁷¹.

TÜSİAD'ın "Yüksek İstişare Konseyi", "Yönetim Kurulu", "Denetleme Kurulu" ve "Haysiyet Divanı" olarak dört temel organı mevcuttur. Bu organlardan "Yüksek İstişare Konseyi" ile "Yönetim Kurulu" dernek politikaları kapsamında en etkin organlar olduğu görülmektedir. TÜSİAD 1994 yılından bu yana çalışmalarını komisyon ve çalışma gruplarıyla yürütür. TÜSİAD'ın Yönetim Kurulu üyeleri başkanlık görevlerinin üstlendiği, "Ekonomik ve Mali İşler", "Sosyal İşler", "Parlamento İşleri", "Bankacılık ve Sanayi İşleri", "Dış İşler", Bilgi toplumu ve "Yeni Teknolojiler", "Meslek Örgütleriyle İlişkiler, "Yurt Dış Tanıtım Komisyonu" başlığında 9 temel komisyon ve her komisyona bağlı faaliyetleri olan çalışma grupları vardır. Çalışma gruplarının, TÜSİAD üyelerinin işletmelerindeki yönetici ve bu işletmelerde çalışan uzman kişilerle "SİAD" ve sektör derneklerinin temsilcilerinden oluşturulduğu görülmektedir. Komisyonların, Yönetim Kurulu'na bağlı bir şekilde çalıştığı görülen TÜSİAD'ın Avrupa Birliği'ne "Uyum Komitesi"nin altında yer aldığını da belirtmek gerekir⁷².

TÜSİAD'ın misyonuyla ilgili özellikle 2001–2005 döneminde "Yüksek İstişare Konseyi Başkanı" olan Muharrem Kayhan bir konuşmasında, TÜSİAD'ın ilk defa on yıl önce belirgin olarak tarif ederek, uygulamaya koymuş olduğu misyonunun ilk bölümünü tamamladığını belirtmiştir. 1995'de yapılan bir çalışmanın neticesinde demek tüzüğünde bazı değişiklikler yapılmıştır. Tüzük kapsamında, insan hakları ve

⁷⁰ Sönmez, a.g.e., s. 61.

⁷¹ Buğra a.g.e., s. 26; Alkan, a.g.e., s. 58; Sönmez, a.g.e.,s. 62.

⁷²TÜSİAD 2004 Yılı Çalışmaları, <http://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari> ss. 81-82. (Erişim tarihi: 10.02.2017)

demokrasiye saygı, devletin esas görevlerine odaklanması, laik hukuk devleti, demokratik sivil toplum, laik hukuk devleti ve piyasa ekonomisinin kurumsal ve hukuksal alt yapısının, iş ahlakı ilkelerinin, uluslararası entegrasyonu, Türk sanayisinin rekabet gücünün artırılması, teknolojik gelişim, kalite ve verimliliğin yükselmesi, sektörel ve bölgesel potansiyellerin gelişimi ve AB'ye entegrasyon gibi hedefler ve kavramlar yer alır. Bu tüzükte tarif edilen misyon ile TÜSİAD'ın geniş konuların yelpazesine hakim olmak ve her konuda değişimi üstlenmeye başlamıştır.

TÜSİAD zamanla hedef ve amaçlarını daha fazla genişletmiş ve yeni sorumluluklar üstlenmiştir. Üstlendiği görevlerle hareket eden TÜSİAD'ın, ülkede insan haklarına saygı duyulması demokratik hukuk düzeni kapsamında yalnızca asli görevlerini yerine getirerek güçlü ancak küçük bir devletin serbest piyasa ekonomisi kuralları ile uluslar arası piyasalarda rekabet etme gücünün oluşturulma durumunu temel amaç olarak belirtilmiştir. AB'nin Türkiye'nin geleceği olduğunu vurgulayan TÜSİAD'ın, Türkiye'nin AB üyeliği ve bu süreç içinde hükümette ve halkta hareket ve görüş birliğinin olmasını temel amaçlarının arasındadır. Bunun nedeni de AB üyeliğinin gerçekleşmesinde, TÜSİAD'ın yola çıkma amaçları olan hukukun üstünlüğü, demokratikleşme ve piyasa ekonomisi amaçlarının gerçekleşmesi anlamını taşımaktadır.

TÜSİAD, ülkenin kalkınması konusunda temel güç olarak sanayi sektörünün teşkilatlanarak ve gelişmesi; yatırım ve ihracatın artırılması, serbest teşebbüslerin desteklenmesini hedeflemektedir. Büyük sermaye sahibi olan işadamlarının kurduğu bu örgütün sadece ekonomik hedeflere sahip olma durumunun da tartışılmaktadır. Tuncay Özilhan konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"TÜSİAD, sağlam bir ekonomik yapıya sahip ama siyasî ve sosyal açıdan zayıf bir ülkenin gelişmiş ülkeler arasında yer alamayacağına inanmaktadır. Öte yandan, ekonomik gelişme zaten istikrarlı bir siyasi yapı oluşturmadan, demokratik standartları yükseltmeden mümkün olamamaktadır. İstikrar ise ancak güçlü bir siyasi sistem bünyesinde hayat kazanabiliyor. Dolayısıyla bir ülkenin gelişmişliği, bir bütün olarak ele alınması gereken bir konudur"⁷³.

⁷³ TÜSİAD Broşür, <http://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/2530-tusiad-faaliyet-raporu-2002> (Erişim tarihi: 10.12.2017).

Tablo-4 2003 - 2007 Yılları Arasındaki TÜSİAD Yayınları Ve TÜSİAD'ın Lobicilik Faaliyetleri⁷⁴

		2003	2004	2005	2006	2007
TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanları		Tuncay ÖZİLHAN	Ömer SABANCI	Ömer SABANCI	Ömer SABANCI	Arzuhan Doğan YALÇINDAĞ
YAYINLAR	Rapor Sayısı	12	5	20	9	10
	Konjonktür Değerlendirme Sayısı	2	4	4	4	4
	Görüş Dergisi Sayısı	1	1	-	-	-
	Yıllık Ekonomik Değerlendirme Raporu Sayısı	1	1	1	-	1
LOBİCİLİK FAALİYETLERİ	Yönetim Kurulu'nun, TBMM ve AKP Temsilcileri ile Görüşmeleri	Cumhurbaşkanı, AKP Genel Başkanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı- 4 Şubat Başbakan Yard., Maliye Bakanı5 Şubat Dışişleri Bakanı- 4 Nisan Adalet Bakanı- 18 Nisan Dışişleri Bakanı- 1 Mayıs/9 Haziran Maliye Bakanı- 20 Mayıs	Başbakan- 19 Şubat Dışişleri Bakanı, Başbakan Yardımcıları -20 Şubat Milli Eğitim Bakanı-30 Nisan Başbakan, Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı -7 Eylül Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Adalet Bakanı -8 Eylül	Dışişleri Bakanı, Başbakan Yardımcıları -17 Şubat Cumhurbaşkanı, Başbakan, Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Adalet Bakanı - 18 Şubat Başbakan, Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı - 16 Temmuz	Dışişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci- 16 Şubat Adalet Bakanı- 28 Şubat Devlet Bakanı Başmüzakereci- 11 Nisan	Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı, Tarım ve Köy İşleri Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Maliye Bakanı- 7 Mart TBMM Başkanı- İçişleri Bakanı, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci, Adalet Bakanı, Çevre ve Orman Bakanı, Başbakan Başdanışmanı- 8 Mart Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer-22 Mayıs Cumhurbaşkanı Abdullah Gül-18 Eylül Başbakan-19 Ekim

⁷⁴ Tablo, TÜSİAD Faaliyet Raporlarından edinilen bilgilerle hazırlanmıştır. TÜSİAD, bürokratik temasları, sivil toplum örgütleri ile görüşmeleri, AB ülkeleri başta olmak üzere çeşitli ülkelerle yürüttüğü temasları ile lobicilik faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürdüğünden tabloya tüm faaliyetler alınamamış, genel bir çerçeve çizmek amacı ile sadece belirtilen faaliyetlere yer verilmiştir.

LOBİCİLİK FAALİYETLERİ	Yönetim Kurulu'nun, TBMM ve AKP Temsilcileri ile Görüşmeleri	AKP-TÜSİAD Diyalog Zirvesi- 20 Ocak AKP Genel Başkan Yardımcıları-18 Temmuz	AKP Genel Başkan Yard./ AKP CHP Grup Başkanvekilleri	AKP Genel Başkan Yardımcıları- 16 Temmuz	AKP Genel Başkan Yardımcıları- 4 Nisan CHP Genel Başkan Yardımcıları- 6 Temmuz	CHP Genel Başkanı-7 Mart AKP Genel Başkan Yardımcıları- 8 Mart Siyasi Parti Liderleri ile Toplantılar Dizisi Başbakan-AKP Genel Başkanı - 23 Mayıs, Demokrat Parti Genel Başkanı, Anavatan Partisi Genel Başkanı- 29 Mayıs
TÜSİAD yönetiminin, komisyonların ve Ankara Temsilciliği'nin Kurumsal İletişim Platformlarına ve Yasa Yapım Süreçlerine Katkı ve Katılımı	İnsan Hakları Üst Kurulu	İnsan Hakları Üst Kurulu				
	Irak'ın Tekrar Yapılandırılması Daimi Kurulu	Irak'ın Tekrar Yapılandırılması Daimi Kurulu	Reform İzleme Grubu	Reform İzleme Grubu	Reform İzleme Grubu	Reform İzleme Grubu
	Ekonomik Sorunları Değerlendirme Kurulu	Ekonomik Sorunları Değerlendirme Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu	Ekonomi Koordinasyon Kurulu
	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu	Avrupa Birliği İletişim Grubu
	Yatırım Danışma Konseyi (15 Mart)	Yatırım Danışma Konseyi (29 Nisan)	Yatırım Danışma Konseyi (29 Haziran)	Yatırım Danışma Konseyi (11 Haziran)	Yatırım Danışma Konseyi (11 Haziran)	
Düzenlenen Seminer, Konferans, Kongre ve Proje Sayısı	14	23	14	11	12	

Son olarak kurulma sürecinde özellikle TOBB tarafından yeteri kadar temsil edilmediğini ve bundan kaynaklanan sosyal dezavantaj söylemleriyle bir grup sanayicinin kurduğu TÜSİAD'ın gerek üye profilleri ve üyeleri iş dünyasında faaliyet büyüklüğü ile gerekse ilk beş yüz şirket içindeki üyeleriyle günümüzün en büyük iş adamı kuruluşu olduğunu belirtmek gerekir. TÜSİAD'a üye olan iş adamlarının şirketlerin yüzde 70'inin İstanbul merkezli, yüzde 30'luk kesimse Anadolu şehirlerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. TÜSİAD'ın yurt içerisinde Ankara'da, Avrupa ve Brüksel, Amerika ve Washington'da temsilcilikleri, Berlin (Almanya), Pekin (Çin) ve Paris (Fransa)'de de büroları vardır. Kısa dönemli kar maksimizasyonundan kaçınıp, çıkar grubu olmanın yerine baskı grubu olduğu görülen TÜSİAD öneri ve görüşlerini aracısız olarak iletmektedir⁷⁵.

⁷⁵ Alkan, a.g.e., s. 35; Sönmez, a.g.e., s. 62.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET VE İŞADAMI İLİŞKİLERİ

2.1.İŞ DÜNYASI VE BÜROKRASI İLİŞKİSİ

Ekonomik iktidarla siyasal iktidar arasındaki ilişkileri çok boyutlu olması, tarafların sahip olduğu özelliklerle paralellik göstermektedir. Gerek devlet gerekse de iş dünyası potansiyel ilişkinin dinamiği niteliğini taşımaktadır. Bu konuda İş Dünyası kavramının kapsamıyla ilgili bakış açılarını değerlendirmek gerekmektedir. İngilizce de Business kavramı, hane halkının dışındaki bütün ekonomik aktivitelerin toplamı şeklinde ifade edilebilir⁷⁶. Kamu bürokrasilerinin toplum içinde güçlü siyasal bir rol işgal etmesi, sosyoekonomik kalkınma çabası bakımından genel olarak olumlu karşılanmadığı görülmektedir. Özellikle kalkınma süreci içinde belirli bir düzeye erişen toplumlarda bürokrasi siyasal açıdan etkin değildir. Bu nedenle özel sektörün gelişimini önleyebilecek, sosyal hareketliliği yavaşlatacak ve tesirli kontrol mekanizmasının denetiminde olmayacağından bürokraside etkinlik ve verimin düşük olacağı ileri sürülür. Bürokrasinin sosyoekonomik açıdan kalkınmaya olan katkısının optimum olması için, belirli bir aşamanın ardından, kalkınma süreci içinde liderliği gerçek girişimci gruplara bırakması ve bir kurumda bürokrasinin yapıda ve aynı zamanda değer ve tutumlarla ilgili bir değişime girerek kalkınmaya siyasal anlamdan ziyade idari anlamda girdi sağlamanın üzerinde durulur⁷⁷.

Bu yapının aynı zamanda tutum ve değerle ilgili Marx'ın, statü ve fonksiyonel elit olarak iki grupta ele aldığını belirtmek gerekir. Kamu bürokrasisi, statü elit çeşidi, toplumsal tabakalaşma anlayışında üst sıraları işgal etmektedir. İdeal bir kamu yararı teriminden hareket eden "statü elit", bu kavramı oluşturan ilke kararlarını temel almaktadır. Bu durumun neticesinde sosyo-ekonomik ve kültürel ve kararların uygulanmasından ziyade, alınmasında aktif rol oynamaktadır. Bu nitelikleriyle esasen statü ve bürokratik elit olduğu kadar siyasal elittir. Bürokratik ve siyasal kurumların arasında hiyerarşik farklılaşma tam olarak oluşmadığı ve ekonomik sıçramaya yaklaşıldığı dönemlerden önce ortaya çıkmaktadır. Kararların alınması konusunda doğrunun ne olabileceğini bulacak nitelikte olduklarına inandıkları için

⁷⁶ Haldun Demirel, 1980 Sonrası Türkiye'de Devlet İş Dünyası İlişkileri Işığında Ekonomi Elitlerinin Dönüşümü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 19 (**Yayınlanmış Doktora Tezi**).

⁷⁷ Hakan Candan, İş Dünyası Ve Bürokrasi İlişkileri Bağlamında Girişimcilerin Türk Kamu Bürokrasisi Algısına Yönelik Bir Araştırma, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 96-97 (**Yayınlanmış Doktora Tezi**).

dolayı prosedürel değil, ideal kamu çıkarı kavramına yakın oldukları görülmüştür. Bürokrasinin gücünün hissedildiği devletlerde bürokratik elitin güçlü bir konumu vardır. Statü elit kesiminin siyasi, sosyal ve mali güç toplumun diğerlerinden üstündür. Elit statünün toplum mühendisi şeklinde de tanımlandığı görülmüştür. İşbölümü ve uzmanlıktan ziyade temel değişimlerle ilgili daha işlevsel olduğunu belirtmek gerekir. Modernleşmeyle beraber karmaşık, farklı, yeni teknolojik ve ekonomik gelişimler, statü eliti yetersiz ve zayıf duruma getirip yerini işlevsel elite bırakmaktadır. Statü elit her ne kadar, toplum kurma gibi belirli bir işleve sahip olsa bile işlevsel elite de ayrıntılı bir uzmanlığa sahiptir⁷⁸. Devlet ile iş dünyası ilişkisindeki genel varsayım; bu ilişkinin yakın ve uyumlu bir ilişkinin olması durumunda demokratik düşüncelerin, sosyal refah ve ekonomik etkinliğin zarar göreceği şeklindedir. Düşük ücretlerle çalışan memurların, büyük kaynaklara, tutarsız ahlaki değerleri olan ve kendi çıkarlarının peşinde giden kapitalistler ile yakın bir ilişkide olduklarında ortak doğruyu nasıl savunabilecekleri tartışma konusudur.

Mancur Olson'a göre, kapitalistlerle onların müttefiklerinin, kaynakların yönünü kendilerine çevirebilmek için hükümete karşı baskı yaptıkları bir çeşit paylaşma koalisyonu oluşturma eğilimi içindedirler. Esasen Olson'un savlarının, iş dünyası ile hükümetin arasında kurulan yakın ilişkilerin sebep olduğu ekonomik kayıpları ayrıntılı olarak açıkladığı görülen Anne Krueger'in etkili analizinde rant kollamanın üzerine odaklandığını belirtmek gerekir. Rant kollayıcıların, hem elde ettiği rantı boşa harcaması hem de daha çok kaynağı takip ettiği yatırımlara kullandıklarından savurgan olarak görülmektedirler. Bhagwati de, burada "doğrudan üretim dışı kâr arama" eylemleri olarak bir tanım geliştirir. "*Doğrudan üretim dışı kâr arama eylemleri arasında; bildirimde bulunma yükümlülüğünden kaçınma, prim kollama, gelir kollama ve tarife kollama gibi faaliyetler bulunmaktadır. Bu terimler her ne olursa olsun, uzlaşılan gerçek, rantın kaçınılmaz olduğudur*"⁷⁹.

Bürokrasi ve iş dünyası ilişkisi bakımından kamu tercihi teorisiyle anayasal iktisat yaklaşımlarının geliştirildiği görülmektedir. 1986 yılında "Nobel Ekonomi Ödülünü" alan "James M. Buchanan", "*Kamu tercihi, siyasal karar alma sürecinde rol alan kimselerin; örneğin, seçmenlerin, politikacıların ve bürokratların davranışlarını gözlemlediğimiz veya gözlemleyeceğimiz sonuçların bileşimi ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır*" demiştir. Onlar, özel ekonomik alanda müşteri "fayda maksimizasyonu", üretici ise "kar maksimizasyonu" peşinde koştuklarını belirtirler.

⁷⁸ Özgür Önder, Türkiye'de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960-1980). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 105-16. (Yayınlanmış Doktora Tezi).

⁷⁹ Candan, a.g.e., s. 97.

Kamu ekonomisi kapsamında karar alma süreçleri için seçmenlerin kendilerine en çok ekonomik hizmeti sunabilecek siyasal parti için oylama yaparken, siyasal partilerin de kendilerine en fazla oyu kazandıracığı düşünülmektedir. Böylelikle yeniden seçilmenin garanti edileceği ekonomik programı sunma konusunda özenli davranırlar.

Kısacası politik karar alma süreçlerinde, seçmenlerin kamusal mallardan sağlayacağı faydayı, politikacıların da politik kararlarını maksimum düzeylere çıkarmaya gayret ettiklerini belirtmek gerekir. Politik sahnedeki bürokratlarsa, bütçe maksimizasyonunu sağlayıp, büronun hacminin genişlemesi ve böylece maaş ve diğer gelirleri, prestijleri ve siyasal iktidara bilgi sunmadaki tekelci konumlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Çıkar ve baskı gruplarının karar alma noktasında lobicilik yapıp; kararlarını kendi lehlerine olabilecek biçimde çıkması için çaba göstermektedirler. Diğer bir ifadeyle çıkar ve baskı grupları, bürokrasi ve siyasal iktidarı çeşitli yöntemlerle etkilenerek çıkar sağlama ya da kamu tercih terminolojisinde ifade edildiği gibi rant kollamaya çaba göstermektedirler. Bu sebeple de, ortaya çıkabilen politik ve ekonomik yozlaşmanın ortadan kalkmasıyla ilgili olarak politik karar alma sürecinin yeniden yapılandırılması gerekir. Bu reformun yoluysa, karar alma sürecinin aktörlerinin uymaları gereken sınırlar ve kurallar oluşturulmalıdır⁸⁰.

Sivil toplum ve demokrasinin güçlenmesiyle ilgili çeşitli yazarlar tarafından saptanan kriterlerin bir arada değerlendirildiği ve kriterlerin ortak noktalarının açıklandığı tablo aşağıda verilmiştir:

⁸⁰ Celal Aktan, *Kamu Tercih Teorisi ve Anayasal Politik İktisat*. (Editör: Coşkun Can Aktan). Anayasal İktisat. Siyasal Kitebevi, Ankara, 2002, s. 3-30

Tablo-5 Sivil Toplumun Demokrasinin Güçlenmesi Sürecine Sağladığı Katkıları⁸¹

Yazar ve Yıl	Sivil Toplumun Demokrasinin Güçlenmesi Sürecine Sağladığı Katkıları			
	1. Örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma	2. Kamu bilincini artırma	3. Devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama (siyasal, sosyal, ekonomik)	4. Dışlanmış grupların haklarını koruma
Scholte, 2002		Kamu bilincini artırma (araştırma raporları, kitapçıklar, konferanslar, basın bildirileri, web sitesi)	Baskı uygulayarak politikaların daha şeffaf bir şekilde yapılmasını sağlama (siyasal) Farklı görüşlerin (ekoloji, yoksulluk, ekonomik sorunlar vb.) dikkate alınmasını sağlama (sosyal ve ekonomik)	Kadınlar yoksullar gibi parlamentolarda yeterince temsil edilmeyen grupların temsilini sağlama
Anheier, Carlson, Heinrich ve Naidoo, 200	Kendini demokratik bir şekilde yönetme	Demokratik açıklar hakkında bilgilendirici çalışmalar yapma, kampanyalar yürütme	Sosyal, politik ve ekonomik alanlarda önem verdiği konuları ön plana çıkarma	
Diamond, 1999			Siyasal elitlerin aşağıdan yukarı doğru gelen baskıları dikkate almalarını sağlama (siyasal) Seçim sürecini izleme (siyasal) Siyasal katılımın güçlendirilmesi için siyasi partilere destek olma; kayırmacılık yerine vatandaşlık anlayışını pekiştirme; yeni liderlerin ortaya çıkmasını sağlama (siyasal) Vatandaşların devlete saygı duymasını ve devletle bütünleşmesini sağlama (sosyal) Bilgi paylaşımı yoluyla ekonomik reform sağlanmasında rol oynama (ekonomik)	Kadınlar, etnik azınlıklar gibi dışlanmış grupların çıkar temsilini sağlama
White, 2004			Devlet ile toplum arasında arabulucu rol oynama (siyasal, sosyal, ekonomik)	
Leigh, 2004			Yasa teklifi, yasa değişikliği süreçlerinde fikir beyan etme (siyasal)	
Haynes, 1997	Aşırı ideolojik ve antidemokratik faaliyetlere yer vermeme		Politikalardan memnun olmadığı durumlarda hükümetin görevine devam etmemesi gerektiğini açıklama (siyasal)	
Linz ve Stepan, 1996	Yasal bir kültürün oluşmasına hizmet etme, hukukun üstünlüğünü destekleme		Devleti denetleme/izleme (siyasal) Siyasi alternatifler üretme (siyasal) Rasyonel-yasal otoritenin sağlanması ve sürdürülmesine destek verme (siyasal) Ekonomik toplumu denetleme/izleme (ekonomik)	
Schmitter, 1997	Sivil bir şekilde ve hukuka uygun hareket etme Demokratik siyasal otoriteyi yıkıcı faaliyetlerde bulunmama	Yönetimin külfetini azaltma	Beklentileri ve toplumsal pazarlıkları dengeleme (sosyal, ekonomik) Bireyleri siyasal süreçlere yakınlaştırma (siyasal) Gücün kötüye kullanılması olasılığına karşı yönetimi izleme/denetleme (siyasal) Vatandaşın korunduğu normatif bir ortamın oluşmasına hizmet etme	

⁸¹ Çepel, a.g.e., s. 53-55.

			(sosyal)	
Merkel, 2004	Hukukun üstünlüğü ve güçler dengesini destekleme	Vatandaşları eğitime ve politik elitler haline getirme	Bireyi devletin keyfi uygulamalarından koruma (ekonomik, sosyal, siyasal)	Bireyi devletin keyfi uygulamalarından koruma (ekonomik, sosyal, siyasal)
Warleigh, 2001	Örgütü demokratik bir şekilde yönetme üyelerin karar alma sürecine katılımını teşvik etme; kendini eleştirebilme, yönetici-üye diyalogunu sağlama; demokrasinin içselleştirilmesi bağlamında üyelerin ve gönüllülerin karar alma sürecine katılmak istemeleri			
Börzel ve Risse, 2010			Politika yapma sürecinde kararları resmi ve fiili olarak veto etme ya da destekleme; karar alma sürecine katılma	
Rek, 2010	Demokratik ve şeffaf olma			

İş dünyasının küreselleşmeyle beraber yeni aktörlerin arasına yabancıların da girdiği görülmektedir. Ülkenin alışılan uygulamalarına karşı uluslararası standartların geçerliliği için bazı baskı araçlarını kullandıklarını belirtmek gerekir. Uluslararası tahkimde Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum düzenlemeleri çerçevesinde yaşama geçirilmesi söz konusudur. Bilir (2009) yaptığı bir araştırmada bürokratların, küreselleşmeye olumlu yaklaştıkları ve bürokratik işleyişlerin gelişimine yararlı olacağı şeklinde düşünce içerisinde oldukları saptanmıştır⁸². Bürokratların uluslararasılaşmayla ilgili düşüncelerinin araştırıldığı başka bir çalışmanın sonuçlarına göre, bürokratların uluslararası kurumlar ve bölgesel birliklerin karşısında olumsuz düşünce taşımadıkları ve küreselleşme sürecinde olan çeşitli reformların olumlu sonuçlar getireceğine inandıkları saptanmıştır⁸³.

İş dünyasını sermaye olarak gören bakış açısı kapsamında, devlet, finansal ve fiziki varlıklar ile sermaye hareketliliğinin araç olarak kullanıldığı özel sektör tarafından kısıtlanmasıdır. Bu bakış açısı kapsamında iş dünyası etkisinin yapısal bir görünüm aldığı, ekonomik faaliyetlerin arasında ayırım yapılmadığı ve iş dünyası sermaye şeklinde alındığın zaman, iş dünyasının politik organizasyonlarıyla çıkar örgütlerini görmezden gelindiği görülmektedir. İş dünyasını bir sektör şeklinde gören bakış açılarına göre, devletin farklı sektörlerinin çatışan çıkarları tarafından

⁸² Çetin Bilir, Küreselleşmenin Türk Bürokratik Sistemine Etkileri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 65. **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

⁸³ Ahmet Dikmen, *Türk Bürokrat Elitin Dönüşümü*, TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu, Ankara, 2006, s. 36.

sınırlanmış olduğunu belirtmek gerekir. Ekonomik faaliyetlerin, faktör yoğunluğu ve endüstriyel gelişmişlik dereceleri gibi kriterlere ayrıldığı görülmektedir. Bu ayrımların politika üzerinde etkinliğinin de belirleyici konumda olması söz konusudur. Sermaye bakış açısındaki gibi iş dünyasının yapısal görünüm kazandığı bir etkinin söz konusu olması ve iş hayatının politik örgütlerini dikkate almaması dikkat çekmektedir. İş dünyasına Firma bazlı bakan yaklaşımda, kurumsal örgütlerde siyasi sonuçların analiz konusu olduğu görülmektedir. İş tercihlerinde etkili olduğu görülen kurumsal yapı özellikleri ele alınmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki firmaların boyut ve farklılıkları önemli faktörlerdir. İş hayatını İş Dünyası Örgütleri üzerinden değerlendiren bakış açısında, iş dünyası işletmelerinin lobicilik yöntemiyle iş dünyasının performansını ne şekilde etkilediğini analiz etmektedirler. İş dünyasının etkinliğinin yapısallıktan ziyade araçsal bir yaklaşım içinde değerlendirdikleri görülür; bu sebeple iş dünyası işletmeleri dikkate alınmaktadır⁸⁴.

Uluslararası ekonomik sisteme eklemlenme ile ilgili girişimcilerin fikirlerinin araştırıldığı bir araştırmada, Türk girişimcileri ulusal kalkınma düşüncelerinin ciddi olarak değişmesi, kalkınmada gidilen yöntemin eskiden de olduğu kadar sınırları kapatıp ulusal kaynaklarla sanayileşmekten öte, uluslararası sistem içine entegrasyon ile ülkelerin yabancı sermaye çekme kapasitelerinden geçtiği belirtilmiştir⁸⁵. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen dönem içinde BM üyesi olan ülkelerin, savaş dönemleri boyunca yaşanan kaosu sonlandırmak, ülkelerin arasında geçen serbest dış ticareti teşvik etme ve dış ticaret siyasetlerinin düzenlemesi amacıyla bazı toplantılar yapıp ve kararlar aldıkları görülmüştür. En son aşamasındaysa "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)", 30 Ekim 1947'de üye ülkeler tarafından imzalanarak, 1948'de yürürlüğe girmiştir⁸⁶.

Türkiye 21.12.1953 tarihli 6202 yasayla bu anlaşmayı kabul etmiştir. GATT'ın dünya ticaretinin serbestleştirilmesi konusunda yaptığı gümrük tarife indirim görüşmelerinin başarıyla sonuçlandığı görülmektedir. Ancak zamanla dış ticaretin önünde duran tarife dışı engeller adı verilen bazı kısıtlamaların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Günümüzde ürün/mal, sermaye, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımalarıyla ilgili çeşitli pazarlara giriş engelleri vardır. Tarife dışı engellerin miktar kısıtlamaları, gönüllü ihrac kısıtlamaları, tarife kotaları ile mevsimlik gümrük vergileriyle miktar ve fiyat kontrolleriyle anti dumping ve telafi eden vergi uygulamalarından oluşmaktadır. Alagöz ve Yapar bu engellerin bertaraf edilebilmesi için bir yandan ikili ve çok taraflı anlaşmalar ile sağlanan hakların kullanılmasının

⁸⁴ Demirel, a.g.e. s. 19.

⁸⁵ Ahmet Dikmen, *Firma Elitinin Devlet ve Bürokrasi Algısı*. TÜBİTAK Projesi, Ankara, 2008, s. 40.

⁸⁶ Bahar Şanlı, "Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar". *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2004, ss. 160-166, s. 165.

önemli olduğunu, diğer taraftan da daha çok pazara girme imkanı doğuracak uluslararası zeminlerin oluşturması konusunda çabanın gerekliliğini belirtmiştir⁸⁷.

İş dünyası ile bürokrasi arasındaki ilişkide kooptasyon stratejisinin önemli bir yeri vardır. İçerden ilişki kurma şeklinde değerlendirilen kooptasyonda, işletmenin yaşam ve gelişimini etkileyen ve tehdit eden çevreyle ilgili kişilerin işletmelerin karar organına dahil edildiği görülmektedir⁸⁸. Bu çerçevede uygulamalara Türkiye’de eski dönemlerden bu güne kadar çeşitli örnekleri görmek mümkündür. Cumhuriyet sonrasında tek parti dönemi içinde millileştirme politikalarının neticesinde oluşan ortamlarda, girişimciler siyasiler ile iç içe olayları sürdürmeleri örnek olarak verilebilir. Bu dönem içinde yabancı sermayeyle ortaklık yaptığı görülen “Türk Anonim Şirketleri”nde kurucu, yönetim kurulu üyesi veya hissedar olarak rol alan çok sayıda siyasi ismi görmek mümkündür. Celal Bayar, İsmet Paşa ile Yunus Nadi bu isimlerden bazılarıdır. 1922’de “Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketi” kurulmuştur. Kurucuların içinde 54 milletvekili, 37 tüccar ile bazı yüksek subay ve memurlar da bulunmaktaydı⁸⁹. O dönemin “İş Bankası” yönetim kurullarında görevli çok sayıda siyasi kişilik ve bürokrat olduğundan bahsedilmektedir. Öyle ki “İş Bankası”nın bu konumu sanayici ve bürokrasinin arasında yumuşak bir geçiş aracı olduğu, tarafların arasında yapılan pazarlıklar için uygun bir ortam olarak görüldüğü belirtilmiştir⁹⁰.

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de iş dünyası ile bürokrasi arasındaki ilişki ele alınacaktır. Bu kapsamda Osmanlı Döneminde bulunan iş dünyası ile bürokrasi ilişkileri değerlendirilecektir. Cumhuriyet dönemi kuruluş dönemi (1923-1929), Devletçilik dönemi (1930-1946), liberalleşme dönemi (1946-1960) başlıklarında incelenecektir.

2.1.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı toplumu, devlete karşı olması gerekenin üstünde bazı anlam ve görevler yüklemiştir. Devletin her konuda bireylerin üstünde, onlara hükmeden ve bireyleri biçimlendirme hakkı olan, ancak bunları yaparken sorgulamaksızın, tüm yapıp etmelere saygı gösteren, kutsallığa yakın anlamları barındıran bir olgu olmuştur. Devletin bireyler tarafından üstün bir değer gibi kabul edilmesi konusunda birçok etkenin var olduğunu da belirtmek gerekir. Uzun döneme dayalı sosyal, siyasal ve kültürel anlayışı, dini argümanların desteği ile toplumun zihinsel temellerine kolaylıkla silinemeyecek biçimde yerleşmiştir. Heper’in, bu durumu

⁸⁷ Mehmet Alagöz ve Sinem Yapar, Görünmez Engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi?. *Akademik Bakış*, 2007, 11, s.10, 1-11

⁸⁸ Taner Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, Arıkan Basım yayın Dağıtım, İstanbul, 2007, s. 37.

⁸⁹ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 33.

⁹⁰ Yaşar Bülbül, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 137.

Osmanlı Devleti'nden intikal ettiği belirtilmiştir ve Türkiye Cumhuriyeti, “*Osmanlı'dan güçlü bir devlet ve zayıf bir toplum devralmıştır*” şeklinde açıklamaktadır⁹¹.

Avrupa'daki aydınlanma döneminin, ekonomik alanda kendini göstermesi ve kilisenin etkinliğini azaltırken öncelikle büyük toprak sahibi, ardından sanayi çağının başlamasında lokomotif görevi gören burjuvazinin ön plana çıktığı ekonomik bir hayat ortaya çıkar. Ekonomik hayatın, sosyal yaşamdan ziyade bağımsız bir şekilde evrim geçirme durumu söz konusu değildir. Bu dönem içinde Avrupa'da görülen sosyal yapının da ekonomik hayatla paralellik gösterecek şekilde değiştiğini söylemek mümkündür. Aydınlanma çağının öncesinde soylular, toprak sahipleri olarak servet edinilen sermaye kısmı olurken topraksız köylülere işçi sınıfını oluşturmaktadırlar. Toprak sahiplerinin servetlerinin artırılma şanslarına sahip olduğu görülen eskinin soyluları, bir süre sonra sanayi çağının şirket sahipleri ve patronları haline gelmişlerdir. Kısacası burjuva sınıfının oluşumuna katkı sağlamışlardır. Başka bir deyişle Batı'da üretim araçlarının sahipleri aristokratlar olmuştur⁹².

Uzun süre memur sınıfı, tarımsal üretimden alınan artığı vergi olarak devletin adına toplandığı görülmüştür. Bunun yanında Osmanlı'nın toprak kaybetmeye başladığıyla ilgili rastlayan süreç içinde, batı dünyasında teknolojik ve ekonomik değişime ayak uyduramamanın bir neticesi olsa gerekse, Osmanlı vergi sisteminde klasik modelin terk edilip iltizam modeline geçildiği dönemin yaşandığını belirtmek gerekir. Vergi toplama yetkisini alan mültezimler, kendilerine sağlamış oldukları bazı avantajlarla zaman içinde yalnızca ekonomik değil bununla birlikte siyasal olarak güçlerini hissettirdikleri görülmüştür. Ayan ismi verilen bu grubun, buldukları şehir yönetimlerinde de söz sahibi olmaya başladığını belirtmek gerekir. Bu gelişmenin Batı'da yaşanan burjuva sınıfının oluşumuna benzetilebilir. Ancak saray ile yakın çevresinin, dikkat çeken biçimde güçlenen ayan grubuna karşı bir tahammülsüzlük duymaya başlamaları ve ilk çıkan fırsatla ayan grubunun bertaraf ediliş arayışında

⁹¹ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 16.

⁹² Bahadır Akın, Türkiye'de Girişimcilik ve Memurluk Üzerine Mustafa Suphi ve Prens Sabahattin'den Mülhem Bir Analiz. *Piyasa*, 2003, 6-7, ss. 29-51, s. 34-35.

oldukları görülmektedir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla ortaya çıktığı görülen ülke içi koşulların yanı sıra, İngilizlerin Ayan grubunun da tasfiyesi kapsamında Padişah'ı desteklemesiyle Osmanlı coğrafyası çerçevesinde bir burjuva sınıfının gelişerek serpilmesi ve Batı dünyasında işlevlerinin yerine getirme fırsatı bulamadan dağıtılmıştır⁹³.

Sonraki dönemdeyse, Osmanlı Devleti'nin, Batı kapitalizmiyle daha çok içli dışlı olduğu görülen bir sürece girilmiştir. Kapitülasyonlarla Batılı ülkelerin Padişahlar ile yapmış oldukları ikili anlaşmalarla ticaretin daha fazla yaygınlaştığı görülmektedir. Batı devletleri ile bu ülkelerde bulunan iş adamlarının, Osmanlı tobaasında bulunan ancak Hıristiyan unsurlar ile iş birliği içerisinde hareket etmişlerdir. Özellikle de Ermeni ve Rumlar, Batılı devlet ve işletmelerin Osmanlı topraklarında bulunan acente ve aracılara olmuşlardır⁹⁴. Keyder'in, bu durumu aşağıdaki gibi tasvir ettiğini belirtmek gerekir: *"19. yüzyıla gelindiğinde, imparatorluğun gayrimüslim nüfusunun bir bölümü, köylü üretici ile yabancı sermaye arasındaki bağlantıyı kuran bir komprador sınıfına dönüşmüştü"*⁹⁵.

1839 yılından 1864 yılına kadar süren yirmi beş yıllık değişim dönemlerinin sonlarında, yabancı mallara karşı çöken yerli sanayinin kurtarılabilmesi için çareler aranmaya başlanmıştır. İktidarı elinde tutan dönemin bürokratik elitinin, 1864'de "İslah- ı Sanayi Komisyonu"nu kurulmuştur. Bu komisyon, konuyla ilgili dört çareden bahsetmiştir⁹⁶:

1. Gümrüklerin arttırılması,
2. Yeni üretim metotlarını öğretecek sanayi okullarının açılması,
3. Girişimci sınıfı teşvik için sanayi şirketleri kurma alanları geliştirmek ve arttırmak,
4. Üretilen sanayi ürünlerini sergilemek yeni metotlar uygulamak ve satış olanaklarını arttırmak"

Birinci maddenin dışındakilerde istenenler başarılmıştır. Ancak en önemlisi bu gümrük meselesiyle ilgili bir gelişmenin sağlanamadığı görülmüştür. 1879'da İstanbul'da Sanayi Odası kurulmuştur. Bu odanın esas görevi, sanayinin ilerleyebilmesi için girişimcilerin bu alana çekilmesi ve önlemlerin alınması, yenilikleri

⁹³ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 26-34.

⁹⁴ Keyder, a.g.e., s. 26.

⁹⁵ Keyder, a.g.e., s. 26.

⁹⁶ Bülbül, a.g.e., s. 42

teklif etmesi, fabrika ve firma kuracakları teşvik etme ve destekleyebilmek, sanayi alanında çalışan her çeşit tezgah ve fabrikaların kayıtlarını tutup bu konuları çıkaracak Sanayi Gazetesi'nde yayınlamaktır. Dönemin egemen gücü olduğu görülen asker/sivil bürokratik kadroların, yerli girişimcilerin güçlü Batı sanayiinin karşısında daha etkin olmaları için 1873'de çıkarılan bir kanunla fabrika kuracaklara vergi ve gümrük muafiyetleri tanımıştır. 1888 yılında bu muafiyetlerin, fabrika inşasında gereken temel maddelere yayılmıştır. 1897 yılında tesisler için on yıl müddetle vergi muafiyetleri kabul edilmiştir⁹⁷.

Öncelikle batı yanlısı bir anlayış kapsamında devleti yöneten Genç Osmanlılar, ardından da batılı anlayışın başarısızlığından beslendiği görülen Abdülhamit zamanında ülkeyi yöneten muhafazakarların, imparatorluğun dağılışı ve kan kaybetmesini engelleyememe durumları ve Jön Türk hareketinin iktidar gücünü elinde tutması için uygun ortamı bulunmuş olmuştur. Geri kalmışlığın yenilmesi için dönemin İtalya ve Almanya'sında ortaya çıkan milli ekonomi programlarına iltifat ettiği görülen Jön Türkler'in, bu düşüncelerini uygulayabilmek için önemli bir eksiklikle karşı karşıya kaldıklarını belirtmek gerekir. Bu da Milli ekonominin kurulmasından çıkar sağlayabilecek burjuva sınıfının olmamasıdır⁹⁸. "1912 tarihli Osmanlı salnamesine göre, Müslüman Osmanlıların sayısal oranı iç ticarete % 15, zanaat ve sanayide yüzde 12, diğer meslek kollarında % 14 iken; azınlıklar için bu oranlar sırasıyla % 66, % 79 ve % 66 şeklindedir"⁹⁹. 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün de giderek dağıldığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve 19. yüzyılın son dönemlerinde Osmanlı Devleti'nden ayrılması bağımsızlığını ilan eden ülkelerin etkisi ile ülke sınırlarının büyük oranlarda daraldığı görülmektedir. Sonuçta Osmanlı Devleti tekrar toparlanamamıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

2.1.2. Cumhuriyet Dönemi

2.1.2.1. Kuruluş Dönemi (1923-1929)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi 1923 ile 1929 yıllarının arası olarak ele alınmaktadır. Bu dönem içinde uygulanan politikalar incelendiğinde 1923 ile 1929 yılları arasında milli bir burjuvazi oluşturma ve bu yöntemle sermaye birikiminin sağlanması için özel girişimin teşvik edildiği dönem şeklinde görülmektedir. Aslında bu dönemde, 1908-1918 dönemleri arasında Osmanlı Devleti'ni yönettiği görülen

⁹⁷Bülbül, a.g.e., s. 43.

⁹⁸Keyder, a.g.e., s. 73.

⁹⁹Fatma Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç yayınevi, Ankara, 1999, s. 254.

İttihat ve Terakki döneminin devamı olarak değerlendirebilmektedir. Öyle ki 1923 ile 1929 dönemlerinde de takip eden sanayi politikaları ile ulusal unsurlardan oluşturulan bir burjuva sınıfı meydana getirmek vardır. 1913'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır ve 1927 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde serbest piyasa şartlarında gerek duyacağı sistemin oluşturulmasıyla milli girişimciliğin teşvik edilmesine yönelik ilkeler benimsenmiştir¹⁰⁰.

İzmir İktisat Kongresi'nde Milli Türk Ticaret Birliği ismi altında örgütlendiği görülen İstanbul tüccarlarının rolünü belirtmek gerekir. Milli mücadelenin zafer ile sonuçlanmasının ardından kurulan bu kurumun temel amacının, Türk ekonomisinin Batı sermayesinden faydalanmasında aracılık görevini üstlenen azınlıkların ekonomik bağları artık Türkler tarafından devam ettirilmesidir. Kısacası, Batı'yla ekonomik ilişkilerin Türkler tarafından yürütecek, böylelikle komisyonculuk ve aracılık el değiştirmiş olacaktır. Kongreye hazırlık olduğu görülen bu grubun hedeflerine ulaştığını söylemek mümkündür. Böylelikle, ekonomik güçler ile Milli Mücadeleyi yürüten asker ve sivil öncü bürokratik kadrolar arasında bütünleşme adımları atılmıştır. Özetle "İzmir İktisat Kongresi" milat olmak üzere, 1930'lı yıllara kadar, Türk hükümet ve Türk burjuvazisi emperyalizm ile mevcut olan ekonomik bağlar koparmaksızın işbirliği ve uzlaşma yoluna girilmiştir¹⁰¹.

İmtiyaz, hükümetin teşebbüse belli bir bölge içinde tekel hakkının verilmesi, o yörelerde benzer teşebbüslerin kurulmasına izin vermediği görülmüştür. İmtiyaz vermek, devlet desteği ile yerli sermaye yetiştirmeye ilgili en yaygın ve en etkili yöntemdir. İmtiyazı alan kuruluşun, kendine tahsis edilen sahalarda rakipsiz olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye'de sanayi teşviki için bazı sanayiye imtiyaz verilmesi esas kabul edilmiştir. Belli ürün/mal kalemlerinde ithalatçılara tekel hakları verilmesi, İngiltere'yle yapılan 1838 yılı Ticaret Anlaşması'na gelene kadar Osmanlı Devleti'ne kar getiren bir uygulama olmuştur. Türk Hükümeti'nin, 1923 yılının ardından bu uygulamaya kısmi de olsa geri dönmüştür. Belirli kalemlerin ithal ayrıcalığının yabancı işletmelere sattığını belirtmek gerekir. Öyle ki, bu tekellerin ardından imtiyazlı yabancı ve yerli işletmelere devredilmiştir. Birçoğunda üst düzeylerde siyasi kadrolar ve devlet nezdinde önemli olan kişilerin hissedar ve ortak olduğu bu işletmeler, devletin sağlamış olduğu tekel durumlardan faydalanarak yüksek kazançların elde edildiği görülmüştür. Çakmak ve kibrit, alkollü içecekler ve ispirotlar, patlayıcı ve barut gibi maddeler, petro benzin ithalleri ve dört büyük limanın işletmesiyle ilgili tekeller, bu dönemde imtiyazlı işletmelerinin en önemli

¹⁰⁰ İbrahim Öztürk, *Girişimcilik Raporu*. (Rapor No:1).İGİAD 2008 Girişimcilik Raporu, 2008, s. 30.

¹⁰¹ Bülül, a.g.e., s. 92-93.

faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Tekellerin, Cumhuriyetten sonraki dönemlerde özel teşebbüs oluşturma bir yolu olduğunu belirtmek gerekir¹⁰².

1920'li yılların ilk önemli ekonomik hamlesi olduğu kabul edilen İzmir İktisat Kongresi'nde sanayicilerin lehine bazı ilkesel kararların alındığı görülmektedir. 1923'de cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte ekonominin yeniden güçlenebilmesi için Osmanlı'nın özellikle son döneminde görülen milliyetçi ekonomi politikalarının uygulanmaya devam ettiğini belirtmek gerekir. 1927'de "İttihat ve Terakki"nin yürürlüğe koymuş olduğu kanunlar geliştiriliş ve Teşvik-i Sanayi Kanunu yeniden düzenlenmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda asgari ölçeği ve teknolojinin olduğu sanayicilerin gümrük muafiyetlerinden, arazi hibeleri ve kamunun yapmış olduğu alımlarda yabancı rakiplerin karşısında ihale kazanma garantisinden faydalanabiliyordu. Yabancı işletmelerin karşısında fırsat üstünlüğünün sunulduğu Türk şirketleri için başka bir gelişme de Türk sanayi firmalarında, sermayenin en az yüzde 75'inin Türklerin elinde bulunmasıdır. Devlet memurları ile askerlerin ihtiyaçlarının iç üretimle karşılanacağı şeklinde düzenlemeler söz konusudur¹⁰³.

2.1.2.2.Devletçilik Dönemi (1930-1946)

Türkiye ekonomi politikalarında 1939'larda devletçiliğin etkilerini görmek mümkündür. Türkiye devleti 1929 yılının ardından yabancılara ait olan demiryolları ve en başta kibrit tekeli olmak üzere diğer imtiyazları satın aldığı gibi, kamu hizmeti veren tüm yabancı şirketlerin de millileştirmeye başladığını belirtmek gerekir. Bu politikadaki gibi sanayi ve ekonomide milliyetçilik ve devletçiliğin daha görünür hale geldiği görülmektedir. Türkiye'de "Balta Limanı Anlaşması"nın dışa kapalı olduğu görülen ve kısıtlayıcı şartlarının bittiği 1929 yılının ardından milliyetçi ve korumacı bir ekonomi modeli takip edilmiştir. Bu dönem içinde, devletin eliyle sanayileşmenin temellerinin de atıldığı 1933 ve 1938 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık sanayileşme planı yapılmıştır. Bu planda devletin kurumları aracılığıyla sanayileşmenin gerçekleştirilmek istendiği ve özel sektörün ikinci plana atıldığı görülmektedir. 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın bu yıllardaki iktisadi politikaların yönlendirilmesine neden olduğunu belirtmek gerekir. 1940'da uygulanmak için hazırlandığı görülen ikinci beş yıllık sanayileşme planında korumacı özelliği olan bir dış ticaret politikasıyla, bu defa daha fazla yatırım ve ara mal/ürünlerin üretimine yoğunlaşan ithal ikameci sanayileşme politikaların belirleyiciliği etkisinde altında kaldığı görülmektedir. Bu dönemde devletin, sanayileşmenin şekillenmesinin üzerinde görülen etkilerinin devletin yerli

¹⁰²Bülbul, a.g.e., s. 128-129.

¹⁰³Sönmez, a.g.e., s. 28.

sanayicilerin desteklenişi ve 1942’de süresi dolduğu görülen “Teşvik-i Sanayi Kanununun” uzatılmaması şeklinde olmuştur¹⁰⁴.

1930 ile 1946 yılları arasında 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran sebebiyle Türkiye’de devletin piyasalardaki rolleri öne çıkmıştır. İzlenen katı devletçi anlayışın sıkça kamu müdahalesini öngörmüş olan bir ekonomi anlayışını doğurduğunu söylemek gerekir. Bu dönemlerde devletçilik anlayışı kapsamında devletin, büyük ölçülerde üretimi gerçekleştiren, bankacılık, ulaşım ve finans konusunda etkin, gerektiği zaman piyasalara doğrudan müdahale eden, fiyatların üzerinde kontrolü olan bir rolü vardır. Türk Devletçiliği bireylerin tasarruf ve mülkiyet hakkını tanımakla beraber, bu hakların kullanımlarının “millet ve devletin yüksek menfaatleri”le uyumlu olmasını gerektirmektedir. Diğer yandan bu yaklaşımın dönemin dünyadaki hakim eğilimleriyle örtüştüğü görülür. Öyle ki dünyada bu dönem kapsamında ABD’de “Yeni Yaklaşım”la müdahalecilik açısından kendisini gösterdiği belirlenirken, İtalya Almanya ile Japonya’nın bu yolun sonunda faşizme, Rusya’nın da Beş yıllık Sanayi Politikalarıyla daha da merkezîyetçiliğe kayması söz konusu olmuştur¹⁰⁵.

Dönemin hakim karakterlerine uygun bir şekilde Türkiye’de özel sektör ve rekabetçi anlayışa bazen hızlıca yaklaşanların olduğuna tanık olunmuştur. Bu yaklaşımın ilişkilere de yansıdığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte, yaşanan gerilimlerin bazı sektörün devletin müdahalesinin varlığının karşısında olduğu düşüncesine götürme düşüncesinin hatalı olduğunu kabul etmek gerekir. O dönemlerde işadamlarının rahatsız olması devletin müdahalesinin yanı sıra, bu müdahalelerin sınırlarının nerede başlayarak nerede bittiğiyle ilgili yaşadıkları endişe ve belirsizlikten kaynaklanmaktadır¹⁰⁶. Dönemlerle ilgili başka önemli bir ayrıntı da, küçük sanayicilerle ilgili olumsuz politikalara ilişkindir. Sanayideki rekabetin gereksizliği ve soğukluğu görüşünden hareket ederek, rekabet şartlarını geliştirecek uygulamalara gidilmekten öte onu sınırlandırmayla ilgili önlemler tartışılmıştır. Bu kararların da büyük işadamları tarafından destek ve kabul gördüğünü söylemek mümkündür¹⁰⁷.

Bu dönemde önemli başka bir olay da özellikle 1929 yılında yaşanan ihtikar olaylarının etkisiyle, radikal devletçi, iş adamlarının vatan haini değilse dahi en azından kanundışı ya da kaçakçı bir kimse olarak görme eğiliminde olmalarıdır. Bunun ötesinde, birçok hükümet yetkilisinin ticari faaliyetlerde daima potansiyel istismarın olduğuna inanılmaktaydı. Bu inanişin, özellikle o dönemin dış ticaret

¹⁰⁴ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 65.

¹⁰⁵ Öztürk, a.g.e., s. 30.

¹⁰⁶ Buğra, a.g.e., s. 150.

¹⁰⁷ Öztürk, a.g.e., s. 31

politikasını yansıttığı görülmektedir. Dönemin dış ticaret politikasının, hem uygulanması hem de ihracatçı ve ithalatçılar tarafından suistimal edilememesi için, karmaşık bürokratik bir mekanizmalar ağı gerekmektedir. Bunun neticesinde de, iş adamlarıyla devlet memurlarının arasında gizli ilişkiler devamlı tartışılan konulardandır. Önceleri devlet memuru olarak da sonradan iş hayatına geçen kişiler en başta suçlananların arasındaydı. Fiili olarak devlet memurluğu devam ederken bu görevlerini bireysel çıkarların sağlanması için kötüye kullananlar kategorisinde suçlananların sayıları da az değildi. 1945 yılı bütçesinin mecliste görüşülme aşamasında bazı parlamenter, politikacı ve devlet memurları ile iş adamlarının aralarındaki gizli ilişkilerin araştırılmasının üzere tıpkı 1920'li yıllarda İstiklal Mahkemeleri gibi, özel mahkemelerin kurulmasını talep etmişlerdir¹⁰⁸.

Dönemin iş dünyası ve bürokrasinin arasında bulunan ilişkiyi incelediği görülürken İş Bankası'nın etkisini muhakkak ele almak gerekir. 1924'de Atatürk ile Celal Bayar tarafından kurulduğu görülen banka, resmen desteklenmiştir. 1937 yılında milli bankalarda toplam mevduatın %38'i İş Bankası'nın elinde olduğu görülmektedir. Banka, sanayici ve bürokrasinin arasında yumuşak geçişi sağladığını da belirtmek gerekir. Sanayicilerin bu bankayı, bürokrasiyle yapılacak olan pazarlıklarda kullanılacak bir ortam olarak görmekteydi. *"Bankanın iştiraki olan bütün şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri vardı. Bürokrat sınıfının bu şekilde yer almadığı büyük bir sanayi kuruluşunu bulmak mümkün değil gibiydi. 1931- 1940 arasında kurulan ve faaliyetlerini 1968 yılına kadar sürdüren şirketlerin %74.2'sinin kurucuları bürokratlardı"*¹⁰⁹.

Bu dönem içinde Ziraat Bankası'nın ardından ikinci büyük banka durumunda olan İş Bankası, siyasal nüfuz ve yetkinin özel çıkarları için kullanımı aracılığıyla, zengin yetiştirme süreci içinde özel bir yer edinmiştir. Banka yöneticilerinin, ekonomi politikası özel girişiminden tarafa etkilemeye çalışan güçlü baskı grubu oluşturmuşlardır. Esasen İş Bankası'nın tüm başarısı, hükümetin açık desteğine dayanır.

2.1.2.3. Liberalleşme Dönemi (1946-1960)

İlerleyen dönemlerde ulusal birikim döngüsünün gelişmesi ile farklı sermaye fraksiyonlarının güçlendiği, siyasal alanın bölündüğü, bunun da yeni tarihsel bloklarla yeni hegemonya projelerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Devletçilik Projesi, Batı'yı yakalama motivasyonunu olan devlet sınıfının projesi şeklinde görülebilecekken, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından "Kalkınmacılık Projesi",

¹⁰⁸Buğra, a.g.e., s. 160.

¹⁰⁹ Erdoğlan Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1974, s. 117.

yeni oluşan burjuva unsurlarının sisteme entegre edilmesini öngören bir hegemonik proje olarak ortaya çıkmıştır¹¹⁰.

Türkiye ekonomisinin liberalleşme sürecinin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1950'li yıllarda devletin düşük faizli borçlarla sübvansiyonları dağıtıp korumacılık vasıtası ile yerli sanayi ve özel sektörün gelişiminin hızlanması için gereken koşullar sağlanmıştır. Ayrıca bu rolle ekonomik alanda anahtar noktada kalmaya devam etmektedir. Böyle devletin temin ettiği koşullarda yapılan yatırımlarla 1950'li yıllar Türkiye ekonomisi için önemli bir zaman dilimidir. Türkiye'nin bugünkü nüfuzlu sanayicilerinin birçoğunun iş dünyasına atıldıkları ve esas birikimlerini sağladığı dönem 1950'li yıllara denk gelmektedir. Bu sebeple 1950'lerin sona doğru özel kesimin, hükümet ile ters düşmekten kaçınan ve muhalefet ile samimi gözükmemeye konusunda dikkatli davranan tavırları olmuştur¹¹¹.

Varlık vergisi 1942 yılında ve 1955 yılının Eylül ayında yaşanan olaylar gibi gelişmesiyle beraber geleneksel olan etkin güçleri yitiren gayrimüslim sermayedarların yerini Müslüman Türk tüccarlar almaya başlamıştır. Bu dönemlerde sanayiciliğe geçiş yapanlar birikimlerini hızlandırabilmiştir. Öyle ki 1960 yılındaki askeri darbeden 1980 yılında yapılan darbeye kadar geçen dönemlere ekonomik belirsizlik ve politik istikrasızlık hakim olmuştur. Bu dönemlerde kısa ömürlü kurulan birçok hükümet olmuştur. 1971'de askeri bir müdahale daha yapılır. Politik istikrarın olmaması bu sürecin başlangıcında beş yıllık kalkınma planının uygulanmaya başlanmıştır ancak işletilememiştir. Toplumsal bölünme ve çatışmanın zirve yaptığı bu dönem içinde hem sanayici hem de işçi sınıfında dernekleşme adına önemli faaliyetler yapılmıştır¹¹².

Liberal iddiaları savunarak iktidara geldiği görülen Demokrat Parti (DP), başlangıç aşamasında "Kamu İktisadi Teşekkülleri"nin (KİT) özelleştirilmesini düşünmüştür. Ancak o dönemdeki iş adamlarının bu kurumları satın almaya ikna olmadıkları görülmektedir. Girişimcileri bu kurum/kuruluşları satın almaktan alıkoyan davranışlarının arkasında bulunan sebeplerden birinin, bu kamu iktisadi teşekkülleri piyasa şartlarını dışında hareket edip iş hayatının ihtiyacı olan bazı ara mamüllerle hammadde üretimlerini zararına bile olsa üretmesiydi. KİT'lerin alınması durumunda, iş adamlarının maliyeti daha çok olan ara mamül ve hammadde elde edebileceklerdir. Dolayısıyla da piyasa mantığında bu şekilde bir özelleştirmenin onlar için zararlı bir uygulama olacağı düşünülmüştür.

¹¹⁰Gürsan Şenalp ve Örsan Şenalp, Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı. Memleket, Siyaset, **Yönetim**, 2008, 3 (8), ss. 63-99, s. 91.

¹¹¹Buğra, a.g.e., s.36.

¹¹²Sönmez, a.g.e., s. 39.

2.2. İŞ ADAMI DERNEKLERİ

İş adamı gruplarının iş dünyasında ortaya çıkması, iş dünyası içinde birbirleri ile rekabet edip etkileşimde bulunmaları söz konusudur. Çeşitli sermaye gruplarının rekabetleri, çıkar durumlarının da gruplarının arası sınıf ve iktidar mücadelelerinde oynamış olduğu kritik pozisyonlara göre şekillendiği belirtilmiştir. Başka bir anlayışla değişmez ve evrensel çıkarlardan ziyade, tarihi olarak kurgulanmış olan ve farklı dönemlerde değişim gösteren çıkarların söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca grup ve bireylerin gerçekten azami yarar elde etme konusuna yöneldikleri ve bunların ekonomik nedenlerin yanında statü kazanabilmek için yaptıklarını varsayılmaktadır. Bu çıkarların özellikle mücadele alanlarının sahip olduğu sermayenin yapı ve hacmiyle farklı grupları birbirlerinden ayırmaktadır. Marx sermayenin emeğe dayalı olması, meta dolaşımı süreçlerinin son ürünü olduğu görülen para ile parasal servet olduğunu belirtmektedir.¹¹³

Türkiye'deki iş adamı derneklerinin tarihsel sürecine bakıldığında 19. Yüzyılda Osmanlı'nın dönemine kadar gidilir. O dönemde kurulmaya başlanılan odaları bu kapsamda ele almak mümkündür. Osmanlı zamanında oda ve meslek topluluklarının kamu otoritesinin belirlemiş olduğu ilkeler kapsamında aynı meslekten olan kişilerin gönül esasına dayalı bir araya gelip oluşturdukları birliklerdir¹¹⁴. Bu birliklerin lonca tipi örgütlenmeler olduğu görülmektedir. Loncaların belli kuralları bulunmaktadır ve bu kurallara bakılarak isteyen istediği ortamda, istediği üretimi yapamazlardı. Bu yapıların işleyişinin "çırak, kalfa ve usta" şeklinde tasarlandığı ve sistemin devam ettiği sürece dışardan girişlerin çok mümkün olmadığı kapalı daireler oluşmuştur¹¹⁵.

Gayrimüslim tebaadakilerin dışardan girişlerin zor olduğu ki birçok lonca üyesiyle aralarındaki kültürel, etnik ve dini farkların etkin olduğu ve bu sistemden memnun olduklarını söylemek mümkün değildir. Tanzimat ile birlikte gedik usulü kaldırılmıştır ve senelerce rekabet düzeyleri çok düşük seviyelerde olduğu görülen Osmanlı esnafının bu değişikliği lehine çeviremediği görülmektedir. Bu değişikliğin yapılmasının da etkilendiği gayrimüslim tebaanı bu süreci başarılı olarak karşılamıştır. Bu senelerde sanayi henüz gelişmemiştir, Osmanlı'da hammadde ihraç edilerek mamul olarak ithal edilmektedir. Osmanlı'yla ticareti karlı gören yabancı devletlerin bu yerlerde ticaret odası açma teklifinde bulunmuşlardır. Yabancı devletlerin Osmanlı'da ilk defa 1870 senesinde "Der Saadet Avusturya

¹¹³ Ahmet Üzmez, Türkiye'de İş Adamı Dernekleri Ve Siyasi Faaliyetleri: Müsiad Örneği, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 38-39 (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

¹¹⁴ Murat Koraltürk, *Türkiye ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 39.

¹¹⁵ Demir Gürel, *MÜSİAD Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Konya Örneği*, Eskişehir, 2006, s. 52.

Ticaret Odası" kurulmuştur, bunu sırasıyla Fransa, İtalya, İngiltere, Amerika, Yunanistan ve Rusya'nın dış ticaret odalarının takip ettiği görülmüştür¹¹⁶.

Osmanlı'nın ekonomik yapının geliştirilmesi ve ticareti canlandırmayla ilgili bu girişimlerin de olumlu sonuçlanmadığı görülmektedir. Sanayi devrimi ile özellikle de 1838 yılı "Balta Limanı Antlaşması"yla Osmanlı'nın dış ticaret rejimindeki değişimlerin yerli zanaatların çökmesini hızlandırdı. Loncaların öncelikle işlevlerini yitirmesi daha sonra gedik ve loncaların varlığına hukuki olarak son verilmiştir¹¹⁷. Herhangi bir birliğin olmadığı yerli esnafla sanayiciyi bir araya getirmek için 1879'da başvekil unvanı olan ilk kişi Küçük Said Paşa'nın bu projenin sahibidir ve sanayi, ticaret ve ziraat odalarının gerekli resmi işlemlerini yapmıştır¹¹⁸. Ancak ilk odanın kurulmasının da zaman aldığı görülmektedir. Kurulma tarihinin 1982 yılı olarak kabul edilen "İstanbul Ticaret Odası" web sitesinde kurulması ilk toplantısını "14 Ocak 1882" tarihinde yapıp, Osmanlı İmparatorluğu'nun her alanda çökme yaşadığı bir döneme girmesiyle ekonominin kurtarıcı olabilmesi için odanın: "Der Saadet Ticaret Odası" adıyla kurulduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra cumhuriyet dönemine kadar İzmir ve İstanbul gibi çeşitli illerde sanayi ve ticaret odalarıyla ziraat odaları kurulmuştur¹¹⁹.

1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ilk dönemlerinde sermaye grupları ile beraber özel teşebbüsün teşvik edilmesi de hükümet politikaları arasında yerini almıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından da varlığını sürdüren odaların önceden de yapmış oldukları görevlerinin yanında yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte ekonominin düzelebilmesi için önerilerde bulunmak, ticaret ve sanayi konusunda faaliyetleri olan veya bu alanlara katıldığı görülen yeni işletmelerin kayıtlarının tutulması gibi görevlere devam etmiştir. Bu tarihten sonra yapıldığı görülen yasal değişikliklerde ekonomik faaliyetlerin millileştirilişi ve sanayi girişimlerinin özendirilme etkisinin görüldüğünü de belirtmek gerekir¹²⁰.

1950 yılı öncesinde geçen dönemde başlangıç olarak Meşrutiyet döneminde tarihlendirilen meslek kuruluşları olduğu görülen "Ticaret ve Sanayi Odaları"nın ağırlığının burjuvaziyi millileştirmeye ilgili milli iktisat programlarının bir parçası olarak, hükümet tarafından önemsenmelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür¹²¹. Bu döneme gelene kadar yapılan bazı yasalarla ekonomi politikalarının bu kurumlar üzerindeki devlet kontrolünü güçlendirmeye ilgilidir. İkinci

¹¹⁶ Gürel, a.g.e., s. 53.

¹¹⁷ Koraltürk, a.g.e., s.39.

¹¹⁸ Gürel, a.g.e., s. 25.

¹¹⁹ Üzmez, a.g.e., s. 40.

¹²⁰ Üzmez, a.g.e., s. 40.

¹²¹ Tanıl Bora, *Türkiye'de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Milli'nin Muğlak Kesişim Alanı. Türkiye Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 58.

Dünya Savaşı'nın halen daha sürdüğü 1943'de "Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu" kaldırılmıştır ve onun yerine "Ticaret ve Sanayi Odaları", "Esnaf Odaları" ve "Ticaret Borsaları Kanunu" getirilmiştir. Bu kanunda özel sektörün kendi girişimleriyle oda kuramayacağı bu duruma Ticaret Bakanlığı'nın karar vereceği ve onun da genel sekreterinin bakanlık tarafından atanacağı belirtilmiştir¹²².

1950'lere geldiği zaman devlet gelişimleri çevreye taşıyabilmek için yapmış olduğu muazzam alt yapı yatırımları ile en büyük girişimci niteliğinde olan iş dünyasında varlıklarını etkin olarak göstermekteydi. Diğer yandan bu dönemlere kadar ticaret alanında sermaye birikimini sağlayarak ve yeni güçlenen sanayicilerse ekonomi politikalarında ağırlığını daha ziyade hissettirmek için örgütlenme çabalarının yoğunlaştığı ve dernek tarzı örgütlenmelerin hızlandığı bir dönem olmuştur. 1947 yılında kurulan "İstanbul Tüccar Derneği"nin de bu hedefle kurulan derneklerin arasında saymak mümkündür. Bu tarihten sonra da belirtilen amaçlarla sanayicilerin ekonomi politikalarında ağırlığını hissettirebilmek için birçok iş adamı derneğinin kurulduğu görülmektedir¹²³.

¹²² Sönmez, a.g.e., s. 60.

¹²³ Sönmez, a.g.e., s. 61.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSİAD - TUSİAD KARŞILAŞTIRILMASI VE AKP İLE İLİŞKİLERİ

Türkiye’de devletin tarihsel süreci boyunca gerek Osmanlı zamanında gerekse de Cumhuriyet döneminde ülke ekonomisi ve iş dünyasına kendi teşebbüsleri, millileştirme politikaları ve teşvikler ile çeşitli müdahaleler yaptığı görülmüştür. Yerli Türk-Müslüman sanayiciler Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde durumlardan hareketle sanayi ve ticaret üretimi konusunda yabancılar ve Türkiye’li olan gayrimüslimlerin yerini alması beklenen yerli girişimciler oluşturmaya yönelmek gibi çeşitli çabalarla desteklendiği görülmüştür. Devlet hükümetlerin yan kurumları şeklinde çalışan odalar ve/veya özel teşebbüslerin merkezi istihbarat güçlerini temsilen “İş Bankası” gibi vasıtalar ile özel sektörü denetim kontrol ve denetimi altında tutmuştur. Kamu görevleri ve girişimcilik faaliyetlerinin beraber sürdürdüğü cumhuriyetin ilk dönemlerinde birçok devlet adamının iş hayatının faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu durumun en önemli göstergesinin 1931 ve 1940 yılları arasında kurulmuş olan işletmelerin yüzde 74,2’sinin kurucularının bürokratlar olduğunu söylemek mümkündür¹²⁴.

Devletin girişimleri ile ekonomi ve iş hayatının sanayileşmesinin sağlanmasının neticesinde, devlet kontrollü ve denetiminin altında, güç odakları ile olan ilişkilerde tanımlanmış olan bir girişimci sınıfı olduğu gözlenmektedir. Bu ilişkiyi iş adamlarının hükümet yetkilileri, girişimcilik faaliyetleriyle devlete hizmet edebilecek kabiliyet ve istek olduğuna ikna etme ve bununla ilişkili olarak girişimci sınıfların toplumsal rollerini tanımlayan büyük oranda, hükümet yetkililerinin uyguladığı ulusal kalkınma projelerinin özelliği gibi ince bir dengeyi yansıtması olarak ifade etmek mümkündür¹²⁵.

TÜSİAD kurucularının ithal ikameci ekonomi politikaları sonucunda gelişen sanayi sektörünün ileri gelen temsilcileri olduğu görülmektedir. Özellikle 1960’ların ortalarından sonra Odalar Birliği içinde ticari gruplar ile yaşanan çatışmaların içerisinden süzülerek gelmişlerdir. Bu kesimin tüm bir dönemde hükümetlerin kendilerinden tarafa stratejik kararlar almasıyla ilgili baskı oluşturmuşlardır. Birlik çatısında özerk bir statü arayışındadırlar. Bekledikleri hükümet desteğini

¹²⁴ Ahmet Üzmez, Türkiye’de İş Adamı Dernekleri Ve Siyasi Faaliyetleri: Müsiad Örneği, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 44, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

¹²⁵ Buğra, a.g.e., s. 36.

alamadıkları gibi, 1960'ların sonlarında odaların bağlı olduğu statünün siyasal nüfuz karşısında zayıflıklarına yakından tanık olmuşlardır¹²⁶.

1971 yılı askeri muhtırasının ardından Birliğin elinde kota dağıtım yetkileri bakanlığa devredilmesinin ve oda hiyerarşisinin büyük sanayiciler açısından cazibesini önemli derecede yitirmiş ve farklı organizasyon çatısında çıkarlarının ifade edilme seçeneğini de güçlendirmiştir. Büyük sanayicilerin özerk bir dernek çatısında toplanmaya fırsat tanıyan bazı faktörler vardır: ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın sürme durumu, işveren ve işçi ilişkilerinin gittikçe çatışmacı görünüm alma durumu, bu çatışmaların radikal sol ve sağ oluşumları güçlendireceği için duyulan kaygıların, bürokrasinin politikleşme sürecinin hızlanması ve bürokratik akışkanlık konusunda ekonomi yönetimini tıkadığının görülmesi ve birbirleri ile çatışan sol ve sağ grupların büyük işadamlarıyla ilgili karşıt söylemin gelişmesi bu bölümü kendi farklılıklarını gündeme getirerek bir konuma yönlendiren dinamikler şeklinde sıralanmaktadır. TÜSİAD kurucularının diğer ortak noktasıysa Avrupa'yla ekonomik bütünleşme sürecinin zamanla ithal ikame edilen ekonomi politikaları kapsamında önemli değişiklikler getireceği fak edilmektedir. TÜSİAD kurucularının ağırlıklı bir şekilde süreç içerisinde mevcut olan sanayi kurum/kuruluşlarının dış pazarlara yönelik yeniden yapılandırılmalarını desteklemiş ve bu yönelimleriyle diğer sanayicilerden ayrılmışlardır¹²⁷.

Derneğin sosyo ekonomik arka planına bakıldığında elitist bir örgütlenme stratejisinin benimsendiği ve zamanla merkezin güçlendirilmesiyle ilgili örgütsel bir evrim geçirdiği görülmektedir. Zamanla şube açma düşüncelerinden vazgeçilmiş, üyeliğe kabul prosedürleri sıkılaştırılmış ve üyelikten çıkarmak aidat ödentilerine bağlı bir statüye kavuşturulmuştur. TÜSİAD'ın organizasyon yapısında merkezinde "Yüksek İstişare Konseyinin (YİK)" olduğu hiyerarşik örgütlenme vardır. YİK seçilmiş olan Dernek üyeleriyle tabii üyelerin bir arada olduğu bir organdır. Ayrıca tabii üyeler eski Yönetim ve Konsey Kurulu başkanlarıyla hala yönetimde olan Yönetim Kurulu Başkanı ve üyelerden oluşmaktadır. Bu organın TÜSİAD yönetimini kontrol etmekle kalmaz ve strateji belirleme konusunda da etkili bir konumu vardır. Sürekli ve geçici statülerde akademisyen, bürokrat ve yönetici gibi derneğin dışından kişilerin de bünyesinde olması onun bu niteliğiyle yakından ilişkilidir. TÜSİAD yönetiminin üye genişlemesi ve örgütsel yayılmaların getireceği negatif sonuçlardan her zaman endişe etmiştir¹²⁸.

¹²⁶ Haluk Akan, Türkiye'de İşadamları Örgütleri ve Devlet, **Birikim** Arşiv Dergi, Sayı: 114 - Ekim 1998).

¹²⁷ Şebnem Gülfidan, **Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD**, Boğaziçi Univ. Press, İstanbul, 1993, s. 39.

¹²⁸ Akan, a.g.m. s.1

MÜSİAD'ı 1990'da İstanbul'da faaliyetleri olan 12 genç işadami kurmuştur. Kurucuların birinin dışında diğerlerinin KOBİ düzeyinde olan işletme temsilcisiydiler. Kurucuların arasında sektörel olarak bir birliktelikten bahsetmek mümkün değildir. MÜSİAD'ın kendini KOBİ'lerin ekonomik dağılımlardan daha fazla pay almasını savunan talepler eksenine oturtmuştur. Bu kapsamda kendini diğerlerinden muhafazakar değerleri önemseyen bir söylemle ayırt etmiştir. Dolayısıyla da MÜSİAD'ın siyasal merkezde belirleyici rol oynamasında kalkınmacı ve korumacı bir model beklentisini devamlı dile getirmiştir¹²⁹.

Dernek üyelerinin çoğunluğunun muhafazakar, KOBİ sermayenin içerisinde süzülerek gelen ikinci kuşak genç işadamlarından oluştuğu görülmektedir. Bu grup kendini bu güne dek ekonomik dağılımlardan haksız olarak pay aldığını düşündüğünde büyük sanayicilerin karşısında bir yapılanma olduğunu ve AB de dahil büyük grupların dile getirdiği taleplerin çoğunun reddedildiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla da MÜSİAD'ı temsil eden arka planın hiyerarşik oda örgütlenmelerini ve/veya TÜSİAD'ın temsil eden çerçevelere uygun olduklarını düşünülmemektedir. Türkiye'de siyasal ve sosyo-ekonomik evrime paralel bir şekilde 1990'ların başında süreçlere örgütsel seviyede dahil olmuşlardır. Bu arka plana uygun bir şekilde MÜSİAD'a yaygın üyelik stratejilerini benimsemiş ve merkezle şubelerden oluşturulan bir hiyerarşi içerisinde örgütlenmiştir. Ancak onların da TÜSİAD gibi, üyelik stratejileri yaygın olmasına karşın merkezi bir organizasyon yapısının oluşturmasına özen göstermişlerdir.

Tablo-6 TÜSİAD ve MÜSİAD Karşılaştırması

Dernek adı	Kuruluş Yılı	Üye sayısı	Yurt dışı temsilcileri	Hazırlanan Rapor Sayısı	İstihdama Katkı
TÜSİAD	1971	602	5 Aktif temsilci	224	6 milyon
MÜSİAD	1990	7000	4 Aktif Temsilci 143 Bağlantı noktası	24	1.2 milyon

¹²⁹ Ekonomik Trend 27 Şubat 1994.

TÜSİAD'da YİK'in yerine MÜSİAD içerisinde Yönetim Kurulu'nun hakim konumu almıştır. Bu örgütü kurucularının aktif görevlerde yeni bulunduğu genç yaşa sahip olmasının doğal sonucu olarak görülmektedir. Zamanla MÜSİAD içerisinde iç merkezleşme açısından yeni organların oluşturulmasının beklendiğini belirtmek gerekir. Yönetim Kurulu, özellikle de Şube Genel Kurullarının üzerinde etkili bir şekilde konumlanmıştır. Bununla birlikte üyelik sisteminden kaynaklı doğuracağı merkezkaç yönelimlerin karşısında önlem alınması amaçlanmıştır. Derneğin taşıdığı amaçlar bakımından iki yönlü görünümü dikkat çekmektedir:

1. "Özellikle yerel düzeylerde çıkarların öncelikli perspektifleri",
2. "Ağırlıklı olarak merkezdeki tutumcu eğilimler ile ilgilidir".

Dolayısıyla MÜSİAD'da yaygın örgütlenme sistemi içerisinde merkezi güçlendirmek yoluyla merkezde tutumcu eğilim korunur. Bununla birlikte MÜSİAD gönüllü bir örgütlenmedir ve tutumcu perspektif taşıması yönüyle TÜSİAD'a, üye bileşimleri, yaygın örgütlenme biçimleri ve ekonomik talep perspektifi yönleriyle de odalara benzer ara konuma sahip örgütlenme şeklindedir¹³⁰.

1960 ile 1980 yılları arasında üç askeri darbenin yaşanması, iki askeri darbe girişiminin olması, iki reform hükümetinin kurulması, sekiz kısa ömürlü koalisyon hükümetinin var olması, çeşitlik bakanlık krizleriyle 1970'li yılların sonlarına doğru tırmandığı görülen şiddet olaylarının yaşanması Türkiye tarihinde önemli gelişmelerdir. Bu noktada iş ortamlarında siyasal belirsizliğin doruk noktasına ulaştığını da belirtmek gerekir. Bu dönemlerde Türk ekonomisinin ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulanmaya başladığı görülmektedir. Yapısal değişikliklerin o dönemlerde belirsizlik halinde iş hayatında daha fazla karıştırması söz konusudur. Bütün bu sorunların karşısında 1960'lı yıllar özel sektörün canlandığı kısacası işadamlarının güçlendiği dönemlerdir. O dönemlerdeki holding şirketlerin "Ticaret ve Sanayi Odalar"ında ve "TOBB" çatısında taleplerini karşılamaya başlamışlardır. Bunun sebebi, TOBB'un "Ticaret ve Sanayi Bakanlığı"na bağlı olan bir örgüt olmasıyla zorunlu üyeliğe dayanma ve bunun yanında farklı sermaye gruplarına bağlı işadamları çıkarlarının eşit şartlarda değerlendirilmesidir. 1960 yıllarının sonrasında Türkiye'deki işadamlarının hükümet politikalarında rol almaya başladıkları görülmüştür. Önceki dönemlerde hiç rastlanmayan iş adamı ve hükümet görüşmelerinin içeriğinin, "siyasi iktidarın iktisadi iktidara" danışmasının da bir göstergesiydi¹³¹.

¹³⁰ Akan, a.g.m. s.1.

¹³¹ Buğra, a.g.e. s. 194.

TÜSİAD'ın kuruluşunda etkin olan gelişmelerin, Türkiye'nin ve o dönemki iş çevrelerinin şartlarından kaynaklanmıştır. İşveren kesiminin sanayi sektöründe yerini sağlamlaştırma konusunda fakat iktisadi kararların sıkça değiştirilmesi sebebiyle bunun son derece istikrarsız olan ortamda yapmaktaydı. Büyük iş çevrelerinin özellikle de ithal rejiminde belirsizliklerden şikayetçiydi. Bürokratik uygulamaların karmaşık ve tartışmalı olduğunu da belirtmek gerekir¹³². 1965 yılı seçimlerinde ard arda geldiği görülen koalisyon hükümetlerinin ardından Süleyman Demirel'in Adalet Partisi salt çoğunluğu elde etmiştir. 1960'lı yılların ortalarında ve sonlarında ekonomik göstergelerde Türkiye'nin büyüme yılları olduğu görülmektedir. Ancak 1960'lı yılların ortalarından sonra 1961 Anayasası'nın siyasi çeşitlilik olanaklarından faydalanılmasıyla karışıklıklar başlamıştır. Bütün dünyada öğrencilerden oluştuğu görülen sol hareketin gelişmesi kendini Türkiye'de de göstermiştir. Bu dönemlerde işadamlarının siyasi ortamdan rahatsız olduğunu belirtmek gerekir. İş hayatının toplumsal düzeni sağlama konusunda hükümete güven duymadıkları görülmektedir. Bu gelişmelerin neticesinde 12 Mart 1971 yılı askeri muhtırasının ardından sanayi sermayesini temsil etmek için TÜSİAD kurulmuştur.

TÜSİAD'ın 1979'da vermiş olduğu ilanların ve ardından belirttiği taleplerinin temel vurgusunun, devletin müdahaleci mekanizmalarını değiştirilmesiyle, piyasa mekanizmasında egemen olması ve dış ticarete liberalizasyon üzerine olması söz konusudur. IMF ile DB önerileriyle örtüşen bu taleplerin, 24 Ocak Kararları'nda açıkça yer almıştır. Bu konuda, bu kararlara bağlı olabilecek ve bunları sermaye sahiplerinin istediği şekilde uygulayabilecek bir hükümetin eksik olması, 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri müdahaleyle tamamlanmıştır. 12 Eylül'de televizyonda ilk defa halka hitap eden Kenan Evren'in, yeni rejimin amaçları arasında dışa dönük kalkınma stratejisi olduğunu söylediği görülmektedir.

TÜSİAD'ın politika değişikliği talepleriyle uygulamaların arasında kurulan sıkı ilişkiyi belirten Şükran Gölbaşı'nın çalışmasında, büyük sermaye gruplarının, politika yapım süreçlerinde etkin olduğunu savunduğu görülen Lindblom (1993: 82)'in kuramıyla bu anlamda örtüştüğü görülmektedir. 1970'lerde belirli bir birikimini sağlayan sanayi sermayesinin, temel bazı stratejik kararları almayı talep etme noktasına gelmiştir. 24 Ocak Kararlarıyla iş dünyası ve siyaset ilişkisinin yeni bir boyuta taşındığını belirtmek gerekir. 1979'da "MESS Yönetim Kurulu Başkanı" ve "TÜSİAD üyesi Özal"ın, Demirel'e sunmuş olduğu çıkış yolu programındaki

¹³² Buğra, a.g.e. s. 198-200

önerileriyle 24 Ocak Kararları'nın bire bir örtüştüğü görülmüştür¹³³. Esasen bu kararların, uluslararası konjonktürle uyumlu olan Türkiye ekonomisi yaratma konusunda atılan somut adımlar şeklinde değerlendirilmesi mümkündür. Uluslararası sermayeyle yurt içerisindeki büyük sermaye iş birliğinin, bu kararların hızlıca alınması ve uygulanmasını sağlamıştır.

TÜSİAD'ın 1980'lerin sonlarında askeri darbenin etkilerinin de azalmasıyla daha aktif olarak politik ve ekonomik alanda faaliyetleri dikkat çekmeye başlamıştır. Bu derneklerin, özellikle de büyük holding sahibi olan işadamları tarafından kurulduğunu da belirtmek gerekir¹³⁴. 1983'de iktidara geldiği görülen "Anavatan Partisi (ANAP)", kamu politikalarının oluşma süreci içinde iş hayatının dışlaması sebebiyle eleştirilmiştir. Bunun nedeni de partinin, işadamları derneklerinin yarı-kamusal özellik taşımasının gerektiğine inanmıştır. Derneklerin sadece uluslararası ilişkilerde rol oynamasını da desteklemiştir. Bu yaklaşımın, yalnızca birkaç güçlü işadamlarının etkin rol oynamasını beraberinde getirmiştir. O dönemin başbakanı olan Turgut Özal'ın da TÜSİAD eski üyesi oluşu ve kabinede bulunan 20 bakandan 16 tanesinin önceden özel sektörde çalışması da kişisel ilişkilerin kurulmasını da kolaylaştırmıştır. Kabinede bulunan bakanların "Enka Holding" ve "Sabancı Holding" gibi işletmelerle yakın ilişki kurduklarını belirtmek gerekir. Güçlü olan işadamlarının kişisel ilişkiler kurup bürokrat ve iktidar ile iletişim halinde olması, iş hayatının politik ve ekonomik konularda görüş ve tavsiyelerini kamuoyuna aktarması ve iktidarı etkileme gücünü ortaya koymasına ket vurmuştur¹³⁵.

1980'lerde TÜSİAD'a üye olan büyük sanayi firmalarının ekonomik olarak ciddi kazançlar sağladıkları görülmüştür. "Koç", "Eczacıbaşı", "Çukurova" ve Özal'a yakın olduğu görülen Sabancı Grubu'nun yanı sıra "ENKA" ve "STFA" gibi inşaat firmaları ki bu firmaların neredeyse hepsi aile işletmesi holding şirketleri olarak yapılanmışlardır. Kendi bankaları, ticaret, sigorta ve üretim şirketleri bulunmaktadır. Dışa açılmadan gelen imkanlardan ciddi şekilde yararlanmışlardır. 1982 ile 1985 yıllarının arasında gerçekleştirilen özel sektör yatırımlarının, kamu yatırımlarının önüne geçemediği, iletişim ve altyapı sektörlerine yapılan yatırımların çoğunun kamu tarafından gerçekleştirildiğini de belirtmek gerekir. Bu dönemlerde kamu yatırımlarının ekonomi alanında belirleyici konumu, devletin, çeşitli teşvik, fon gibi vasıtalar ile özel sektöre ve özellikle de ticaret ile uğraşanlara destek verme durumu,

¹³³ Şükran Gölbaşı, TÜSİAD'ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumun İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2007, s. 141. (Yayınlanmış Doktora Tezi).

¹³⁴ Ayşe Buğra, *State and Business in Modern Turkey. A Comparative Study*, State University of New York Press, State University of New York, 1994, s. 92.

¹³⁵ Fehmi Yavuz, *Özel Teşebbüs ve Planlı Kalkınmamız*, Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara. 1972, s. 28.

devletin uluslararası sermaye ile bütünleşebilecek olan sermaye gruplarını yaratma çabalarından kaynaklanır. 1980'lere damga vuran bu çaba ve popülizmle birlikte kaynak dağıtımlarında ortaya çıkan keyfi yaklaşımların, sonraki dönemlerde sermaye gruplarının arasında kızgınlaştığı görülen paylaşım mücadelesinde ciddi rol oynamıştır¹³⁶. İhracata dayanan ekonomik bir model içinde ticaret sermayelerine verilen önemin büyük sanayi sermayesiyle hükümetin arasında bazı sorunlar yaşanmasına neden olmuştur¹³⁷.

Sanayi sermayesinde temsilci örgüt olan TÜSİAD, 1980'lerin ortalarında, hükümetin belirsiz ve keyfi politikalarını eleştirip, yeni düzeni kleptokrasi yani hırsızlık rejim şeklinde nitelendirmeye başladığı görülmüştür¹³⁸. Bununla birlikte kamuoyunda, bu durumdan başlarda kendilerinin faydalandığı düşüncesi giderek yayılmıştır. İşadamlarının toplum içinde kendi konumlarına duyulan güvenin de sarsılmaya başladığı görülmektedir¹³⁹. İş dünyasını temsil eden TÜSİAD'ın, bu güveni tazeleyebilmek için kendi haklı olduğu düşündüğü konuları ortaya çıkarabilecek bir oluşuma gereksinim duymuştur. Böylelikle kurulan basın bürosuyla talep ve şikayetlerin basın aracılığıyla dile getirilmeye başlandığı görülmektedir. Sonuçta TÜSİAD'ın, elinde bulunan imkanları kullanıp, genellikle ekonomik durumun, ancak, yalnızca kendisini değil, toplumun hepsini ilgilendiren şartları eleştirmeye başlamıştır. Toplumda kaybetmiş olduğu güveni tekrar kazanma çalışmalarına başlamıştır. Sonuçta, 1980'li yılların sonunda TÜSİAD'ın, kendi içerisindeki ayrılıkların karşısında, genellikle hükümet politikalarını eleştiren ve bu açıdan sahip olduğu imkanları genişletmeye başladığı görülen bir iş dünyası örgütü şeklinde 1990'lara girmiştir¹⁴⁰.

1980'lerde dünyada ses getiren Yeni Sağ'ın ekonomi teorilerinin, TÜSİAD'ı olabildiği kadar küçük devlet yapısı taleplerine yönelttiği görülmüştür. TÜSİAD'ın bu talebi, küçük devlet yapısının, küreselleşmenin ekonomik yararlarından faydalanabilecek rekabete açık piyasa ekonomisinin gerekliliği şeklinde görülmesinin etkileri bulunmaktadır¹⁴¹. Bu talep kapsamında düzenlediği büyük konferanslarla TÜSİAD, bir yandan, büyük sermaye gruplarının toplumdaki pozisyonları etkilemeye,

¹³⁶ Demet Dinler, Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, Sayı: 9, 2009, ss. 17-54, s. 45; Şenalp, Gürsan., Şenalp, Mehmet, Örsan. Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı. Memleket, *Siyaset yönetim*, Cilt: 3, Sayı: 8, 2008, ss.63-99, s. 94.

¹³⁷ Ersin Kalaycıoğlu, *Commercial Groups : Love-Hate Relationship With The State. Strong State and Economic Interest Groups The Post 1980 Turkish Experience* Walter de Gruyter&Co. Edt. Metin Heper. Berlin:, 1991, s. 81

¹³⁸ Boratav, a.g.e. s. 99-100.

¹³⁹ Buğra (2008) a.g.e., s. 206.

¹⁴⁰ Birce Barlas Yılmaz, Türkiye'de İş Dünyası Ve Siyaset İlişkisi: TÜSİAD-AKP Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 48, (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁴¹ Berrin Koyuncu. Küreselleşme ve MÜSİAD: Bir Müslüman İşadamı Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi. *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 2004, s. 25-36.

diğer yandan parlamento üstü bir kurum ile politikayı şekillendirmeye çalışmışlardır. TÜSİAD, optimal devlet anlayışı talebiyle hükümetin finans konusunda reformlar yapmasını önermiştir. Bütçe açıklarının, yüksek enflasyon gibi ekonomik problemlerin çözülmesi için birçok teklif sunmuştur. Bu tekliflerin arasında, sosyal güvenlik ve vergi sisteminde reformun, KİT'lerin özelleşmesi, kamu harcamalarının azaltılması gibi yer alır.

1997'de Türkiye'nin Demokratikleşme Perspektifleri adıyla hazırlattığı raporda, "Gümrük Birliği"ne girişle resmen Avrupa'yla entegrasyonda ilk adımın atıldığı, bundan sonra gelen süreç içinde Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda demokratik reformların yapılmasının gerektiği vurgulanmaktadır. Böyle TÜSİAD için demokratikleşme talepleri, öncelikli olarak AB'ye üyelik konusunda gereken bir ön şart niteliği taşır. Bu rapor kapsamında, demokratikleşmenin gerçekleşmesi için Anayasa'da değiştirilmesi gerekli olan maddelerin ayrıntılı olarak yer aldığını belirtmek gerekir. Raporun Genelkurmay Bakanlığı'nın "Milli Savunma Bakanlığı"na bağlanma durumu ve "Milli Güvenlik Kurulu"nun kaldırılmasını öneren maddenin, dernek içindeki liberal ile muhafazakar kesimlerin arasında ciddi tartışmaya neden olmuştur¹⁴².

3.1. MÜSİAD VE TUSİAD EKONOMİK VE SİYASAL YÖNLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

TÜSİAD faaliyetlerinin ses getirmesi ve etkilemesinin en önemli nedeni gücü ve yöntemleridir. Sivil toplum kurumları ve baskı gruplarının faaliyetlerindeki etkinliklerinde mali kaynağın etkisine bakıldığında TÜSİAD'ın mali güç çalışmalarında etkileri anlaşılmıştır. Propaganda ve ikna yöntemlerine sıkça başvurulduğu görülmektedir. İkna yönteminde, hazırlanmış olduğu rapor ve araştırma yetkililere sunulur. Raporun sunulmasının yetkili olan kişileri bilgilendirmesi dolayısıyla da grubun amaçlarının anlaşılabilmesi için önemli bir adım olarak görülmektedir. Bunun yanında birebir temaslar ile yetkililerinin ikna edilemediği konularda kamuoyunu bilgilendirme propaganda yöntemi seçilmektedir. TÜSİAD, hükümetinin reformların uygulanma süreçlerinde takip etmek ve uyarmak gibi işlevlerini de görmektedir. Bu işlev kapsamında TÜSİAD'ın gazetelerdeki ilanları propaganda yönteminin uygulanmaktadır¹⁴³. TÜSİAD'ın kurulmasını sağlayan büyük sermaye grupları mensup olan işadamlarının, amaçlarını kurucular protokolünde aşağıdaki gibi aktarmışlardır:

¹⁴² Koyuncu, a.g.e. s. 132.

¹⁴³ Selma Özkan Yılmaz, Türkiye'de Sermaye Birikim Sürecinde Tüsiad'ın Yeri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 44, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).

“Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere lüzumlu mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dâhilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz”¹⁴⁴.

Kuruluş Protokolü'nde TÜSİAD, “ *Anayasa'nın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun*” olarak kurulan kamu faydasına çalışan bir dernek olduğu ve gönüllü bir sivil toplum kuruluşu olduğu belirtilmiştir¹⁴⁵. TÜSİAD'ın 2005 yılının Aralık ayı itibarıyla, 2005'de derneğe kabul edilmiş olan 43 yeni üyeyle beraber, Türkiye'nin başlıca hizmet ve sanayi kuruluşu sahipleriyle yöneticilerinden oluşturulan üyelerin sayısı 545'tir. TÜSİAD, üyelerinin temsil ettiği kuruluşlarla Türkiye ekonomisinde önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. 2000 yılı araştırma verilerinde TÜSİAD'ın Türkiye ihracatı içindeki payının yüzde 47,2, ithalatında payının yüzde 18,2, üyelerinin faaliyet alanlarının sanayi, mali kurumlar ve inşaat sektörlerindeki üretimdeki paylarının katma değer karşılığının yüzde 47,1 olduğu kaydedilmiştir.

MÜSİAD da, sermaye birikimlerini 1980'li yılların sonlarına doğru sağlanan Anadolu girişimcileri tarafından 5 Mayıs 1990 da İstanbul'da kurulan bir dernektir. Derneğin TÜSİAD'dan en büyük farkının, orta ve küçük ölçekli işletmeleri kapsama durumu olduğu görülmektedir. “Anadolu kaplanları”, “İslami sermaye” ve “İslami burjuvazi” şeklinde de isimlendirilen Anadolu sermayedarlarının, MÜSİAD'ı kurup aynı çatıda toplanmıştır ve seslerinin daha çok duyurma imkanı bulmuşlardır. Dernek zaman geçtikçe üye sayısı ile faaliyetlerini de arttırmıştır¹⁴⁶. Yaklaşık 15 bin işletmeyi temsil ettiği görülen derneğin bugün Türkiye genelinde 33 şubesi vardır. Bu özellikleri sebebiyle MÜSİAD'ın, Anadolu işadamlarının temsil edildiği en geniş tabanlı dernek olduğunu belirtmek gerekir¹⁴⁷. Coğrafi dağılımlara bakıldığında MÜSİAD üyesi firmaların İstanbul, İzmir ve Bursa gibi bazı metropol merkezlerde ve Kayseri, Konya, Denizli, Çorum, Kahramanmaraş, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi Anadolu şehirlerinde de bulunmaktadır. Bu firmalar ülkede neredeyse her sektörde

¹⁴⁴ TÜSİAD'dan 46. yıl açıklaması, <http://www.sozcu.com.tr/2017/ekonomi/tusiaddan-46-yil-aciklamasi-1771081/> (Erişim tarihi 3 Nisan 2017).

¹⁴⁵ TÜSİAD Kurucular Protokolü, TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları.

¹⁴⁶ Ayşe Buğra, *İslam in Economic Organizations*, TESEV Yayınları, İstanbul, 1999, s.21.

¹⁴⁷ Ziya Öniş, The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective, *Third World Quarterly*, Cilt: 18, Sayı: 4, 1997, s.758.

faaliyetleri vardır milli gelirin de yüzde 15'ini üretip ve yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin kişiyi de istihdam etmektedir¹⁴⁸.

TÜSİAD'la karşılaştırıldığı zaman toplumsal tabanın daha da geniş olması sebebiyle güçlü çıkar grubu olduğu görülen MÜSİAD'ın, uluslararası piyasalarda varlık gösterdiği; üyelerinin Orta Asya, Avrupa, Orta Doğu ile Kuzey Afrika'yla ithalat ve ihracat yapmalarını desteklemesi ön plana çıkmaktadır. Bu desteği derneğin 45 ülke içinde 105 irtibat noktasının olmasından da anlaşılmaktadır¹⁴⁹. 2010'da, o dönemin dernek başkanı olan Ömer Cihad Vardan'ın verdiği bir demeçte dünya ekonomisinin ekseninin Batı'dan Doğu'ya kaydığının açıklanması derneğin TÜSİAD'ın tersine dikkatini daha fazla Doğu ülkelerine verdiği görülmektedir. Bununla birlikte derneğin, ekonomik değişimlerin takip edilerek kendini yeni gelişimlere kolayca adapte etmesi söz konusudur. Bu özelliğin derneğin Orta Doğu ülkelerinin yanında Batı dünyasıyla da yakın ilişki içerisinde bulunması ve küresel piyasaları yakından takip etmesinden anlaşılır. "Müstakil İşadamları Derneği" ası, dernek kurucularının derneğin bağımsızlığını ifade etmesi nedeniyle verilmiştir. Derneğin eski başkanı olan Erol Yazar'ın, "*dünyadaki örneklerde sermaye kesimlerinin çeşitli kesimlerle bağları olduğunu, bunların manevi değil, çıkar odaklı olan dünyevi bağlar olduğunu*" belirtmesi de önemlidir. Yazar, bu durumun MÜSİAD çatısındakilerin ahlakında bir yer olmadığını vurgulamıştır. Bu sebeple "müstakil" kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir.

TÜSİAD yönetiminde Türkiye'nin gelişim temposuyla TÜSİAD'ın çalışma programlarının on senelik kesitler halinde değişebildiği görülmektedir. Bu bakımdan kurulma tarihçesinin, yakın dönemin Türkiye ekonomisinin dönüşümüyle paralellik gösterdiğini belirtmek mümkündür. Ağırlıklı bir şekilde devletçi ekonominin 1970'lerde TÜSİAD'ın, serbest piyasaya geçmesi savunmuştur. 1985 ile 1995 yıllarının arasındaki dönemlerde Türkiye serbest piyasaya geçtiği görülmektedir. O dönemlerde Türkiye'nin kurumsallaşması sorunlarının gündeme gelmesi TÜSİAD'ın serbest piyasa tesisi bakımından uluslar arası örnek ve uygulamalarını gündeme taşımaya neden olmuştur. 1995 yılı sonrasında da "Gümrük Birliği"yle beraber uluslararası ekonomik entegrasyonuyla piyasa ekonomisinin kurumsal ve hukuksal altyapısının gerçekleşebilmesi TÜSİAD'ın gündemini oluşturmuştur¹⁵⁰.

TÜSİAD'ın savunmuş olduğu ekonomik program ve değerlendirmeleri 1972 yılından bu yana yayımladığı araştırmalar ile destekledikleri görülmektedir. TÜSİAD'ın yayınlarının 1990'a kadar ağırlıklı bir şekilde ekonomik nitelik

¹⁴⁸ <http://www.musiad.org.tr/Tarihce.aspx>, (Erişim tarihi: 24.10.2017).

¹⁴⁹ <http://www.musiad.org.tr/Tarihce.aspx>, (Erişim tarihi: 24.10.2017).

¹⁵⁰ Eylem Türk, Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü, Milliyet Business, <http://www.milliyet.com.tr/2003/09/25/business/abus.html>,25.09.2003. (Erişim tarihi:15 Nisan 2017)

taşıymaktaydı. Her yıl Ocak ayı içinde Türkçe ve İngilizce o senenin ekonomik durumunun değerlendirildiği yayınlar çıkarılmıştır. TÜSİAD'ın ekonomik araştırmalarının, dünya piyasalarında ekonomik uygulamaları aktaran, iş hayatının ve Türk işadamlarının problemlerini araştıran, AT ve Türkiye'nin arasında sektörel uygulamaların karşılaştırıldığı yayınlar örnek olarak verilebilir. TÜSİAD 1990'larda sosyal içerikli araştırmaları yayımlamaya başlamıştır. Bunlar arasında çok fazla tartışılan 1997'de "AB Konseyi Luksemburg Zirvesi"nin öncesinde, Türkiye'nin siyasi yapısında görülen tıkanıklıklar ve daha gelişmiş olan demokrasi için gereken reformların anlatılması için kamuoyuna "Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi" başlığında verilen beş ayrı rapordan biri olduğu kabul edilen "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" raporu olduğu görülmektedir¹⁵¹.

TÜSİAD kurucuları ve üyelerinin konumlarına bakıldığında Türkiye'de bulunan en üst gelir grubuna sahip olan işadamları ve sanayicileri temsil eden kurumdur. Bu sebeple bir baskı grubu şeklinde, kurumun temel amacının üyelerinin çıkarlarının korunabileceği ekonomik şartların oluşabilmesi için siyasi iktidarın üzerinde de etkin olabilmektir. Bu anlamda TÜSİAD diğer birliklerden farklı olarak faaliyetlerinin etki dereceleri yüksektir. Bunun nedeni de TÜSİAD'ın gerek hükümet politikalarını desteklemesi gerekse de desteklemediği zamanlarda, savunmuş olduğu veya eleştirdiği konuların gündeme getirebilmesidir. Derneğin dolaylı veya doğrudan siyasi iktidarın üzerinde baskı kurabildiği görülmektedir. TÜSİAD'ın açıklamalarının karşısında hükümet yetkililerinin verdikleri tepkilerin aslında bir bakımdan TÜSİAD fikirlerinin etkisini gösterir. Bununla beraber TÜSİAD'ın görüşlerinin devlet yetkilileri ve siyasetçiler içerisinde ayrı önemi vardır. Örneğin TÜSİAD toplantılarına bazı dönemlerde devlet görevlileri de katılmaktadır veya seçimlerin öncesinde siyasi parti liderlerinin TÜSİAD'a politikalarını anlatabilmektedirler¹⁵².

MÜSİAD'ı kuran işletmelerden 1358'in 1980'nin sonrasında, 579'uysa 1990 ile 1995 yıllarının arasında kurulduğu görülmüştür. 1950'li yıllardan önce kurulan işletme sayısı da 28'dir. Bütün bu işletmelerin büyük bölümü inşaat ile inşaat malzemeleri, deri ve tekstil sektörlerindeki faaliyetleridir¹⁵³. 1980'lerle beraber neoliberal politikaların ağırlık verilmesi, Anadolu'da bulunan sanayi merkezlerinin güçlenmesiyle birlikte getirmiştir. Bununla birlikte bu işletmeler tarihsel süreç içinde TÜSİAD üyesi olan büyük işletmeler gibi devlet desteği alamadıkları görülmektedir. MÜSİAD, Türkiye'deki ekonomik anlamda elitlerin; çiftçi, işçi sınıfı ile küçük ölçekli

¹⁵¹ Türk, a.g.m.

¹⁵² Yılmaz, a.g.e. s. 44.

¹⁵³ Buğra, a.g.e., s.21.

Anadolu sermaye gruplarını Kemalist modernitenin bir parçası şeklinde görmemiştir. Derneğin, ekonomik olarak KOBİ'lerin devlet teşvikleriyle finansal kaynaklardan daha çok pay almasının gerektiğine inanmıştır. Dernek temsilcilerinin bu sebeplerden dolayı 1971'de kurulduğu görülen TÜSİAD'ın bütün sanayici ve işadamlarını kapsamadığı, bu ihtiyacın karşılanması için MÜSİAD'ı kurduklarını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili olarak 2011'de yeni dernek başkanı olduğu görülen Ömer Cihad Vardan'ın, "ülkede farklı insanlar olduğu gerçeğinin görülerek" bir başka kurum olan MÜSİAD'ın ortaya çıktığını söylemesi de önemlidir¹⁵⁴.

İslami ya da muhafazakar burjuvazinin ortaya çıkmasında "beyaz Türklük" kavramının da önemli rolü vardır. Beyaz Türklük kavramının, kendisini çağdaş Avrupa'nın izlerini taşıdığı görülen laiklik ve kentli ilkesinin korunabilmesini hedefleyen burjuva sınıfı şeklinde tanımlayan kişiler tarafından ortaya atıldığı görülmüştür. Bu grubun fakir kesimini Müslümanlık, Kürtlük ile köylülükle eşdeğer görenler olmuştur¹⁵⁵. MÜSİAD'ın, tarihi süreç içinde bir çok ortam içinde TÜSİAD ya da İstanbul burjuvazisinin devlet ile olan yakın ilişkilerine herhangi bir zarar vermemesi için MÜSİAD'ı, Anadolu burjuvazisini görmezden geldiğini belirtmiştir. TÜSİAD İstanbul merkezli büyük holdingleri, şirketleri; MÜSİAD'sa daha ziyade Anadolu'nun yeni sanayi merkezlerini temsil eder. İstanbul merkezli bir çok MÜSİAD üyesi olan işletme olmasının karşısında MÜSİAD üyelerinin dengeli olarak Türkiye geneline dağıldığı görülmüştür. 100 kişiden çok işçi çalıştıran işletmelerin az ancak belirgin olduğu görülmektedir. "Kombassan Holding", "Ülker Grubu", "Yimpaş Holding" ve "Albaraka Türk" gibi işletmeler bunlara örnek olarak verilebilir¹⁵⁶.

MÜSİAD kapsamında 50 işçiden az işçiyi çalıştıran işletmelerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Öyle ki 10 işçiden az işçisi olan MÜSİAD üyesi işletmeler vardır. 1995'de 318 MÜSİAD üyesi işletmenin 50'den çok işçisi vardı ve bunların 169 tanesi 100'den çok işçi çalıştıran firmalardı. MÜSİAD, bu özelliklerinden dolayı KOBİ'lerin desteklenişi ve devlet kaynaklarının bu firmalara yönlendirilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Dernek ile temsil edilen işletmelerin, son on senede devlet tarafından daha çok desteklenir duruma gelmiştir. Bunun yanında derneğin, TÜSİAD'ın geçmiş zamanda elde ettiği gücünün bazı konularda halen daha koruduğunu ifade edip rahatsız olduğu görülmektedir¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Çepel, a.g.e. S. 159.

¹⁵⁵ Sedef, Arat Koç, "A Cultural Turn in Politics. Bourgeois Class Identity and WhiteTurk Discourses", içinde Hegemonic Transitions, the State and Crisis in Neoliberal Capitalism, (Ed. Yıldız Atasoy), Routledge, USA, Canada, 2009, ss.209–227. Aktaran Çepel, a.g.e., s. 160.

¹⁵⁶ Çepel, a.g.e., s. 160.

¹⁵⁷ Zühal Ünalp Çepel, Türkiye'de Sivil Toplum, Avrupalılaşıma Ve Demokrasinin Güçlenmesi: Müsiad'ın Değişen Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 26 (Yayınlanmış Doktora Tezi).

TÜSİAD ile MÜSİAD'ın arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. TÜSİAD, merkez bir güçtür: Zihinsel ve kültürel sermayesi açısından frenkler ile derin bağları olduğu görülmektedir. Frenklerin sekülerle neo-liberal dünya algılarının bir şubesidir. Küresel sermayede Türkiye'nin önemli bir ayağıdır. TÜSİAD, Türkiye'nin çıkarlarını mı, küresel sermayenin çıkarlarını mı koruduğu ile ilgili ikilem söz konusudur. TÜSİAD, Türkiye'li işadamlarının bir ağı olduğu görülmektedir. Ancak, Türk toplumundan ziyade, seküler Batı kültürü, Batı uygarlık değerleri ve dinamiklerinin eksene alındığı ve korunduğu bir şebekeyi kapsamaktadır. TÜSİAD'ın bu nedenle, sömürgeciliğin keşif kolu şeklinde çalışan bir ağ görünümüne sahip olduğunu belirtmek gerekir¹⁵⁸.

Türkiye'de İslam'ın kamusal yaşamlarının rolünün ve etkinliğinin pekiştirilmesi için çalışmaz tersine azaltma, etkisizleştirme ve zaman içinde yok edebilmek için çalışmaktadır. İmam Hatipler'le ilgili başörtüsü hususunda yapmış olduğu çıkışların, militanca açıklamalar olduğu düşünülmektedir. Küreselleşme çağının temel kavramları ve kurumlarının Amerika üretildiğini burada belirtmek gerekir. TÜSİAD'ın, Türkiye'yi küçük Amerika yapmak için çırpındığını görülmektedir. Türkiye'de seküler Batı kültürünün yayılması ve yaygınlaşması konusunda kilit rol oynayan tüm kültürel atılımların gerisindeki TÜSİAD'ın adam ve adımları mevcuttur. Rahmetli olan Sakıp Sabancı'nın klasik kültürüne yapmış olduğu büyük yatırım ve katılımın dışında TÜSİAD'ın bu ülkenin sanat, kültür, medeniyet birikimlerinin yaşatılması, canlandırılması ve kitlelere aktarılmasıyla ilgili dikkate değer bir tek yatırımı bulunmamaktadır.¹⁵⁹

MÜSİAD'a gelindiğinde MÜSİAD'ın da TÜSİAD gibi zihinsel ve kültürel sermaye açısından küresel ve merkez güçlerin bir uzantısı olarak görmek yanlış olur. Tıpkı Osmanlı'nın Avrupa'daki sekülerizm ve kapitalizme direndiği görülen bir mekezkaç kuvveti olma misali, MÜSİAD'ın da, Türkiye de, bu toplumun entelektüel ve kültürel sermayesini eksene alarak, güçlü bir medeniyet bilinci ve ufkuna sahip bir mekezkaç kuvveti olduğunu belirtmek gerekir. MÜSİAD'ın, Osmanlı ruhunu temsil eden medeniyet ufkunun sembolü olarak görülmesi söz konusudur. TÜSİAD ise küresel sermayenin yayılmasına çalıştığı seküler kültürel, ekonomik, zihinsel ve stratejik sermayenin sembolü gibidir.

¹⁵⁸ Yusuf Kaplan, TÜSİAD, MÜSİAD ve medeniyet ufku, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/tusiad-musiad-ve-medeniyet-ufku-2686> (Erişim tarihi: 26. 11. 2017).

¹⁵⁹ Kaplan, a.g.m. s.1.

3.2.AKP İLE MÜSİAD VE TUSİAD İLİŞKİLERİ

MÜSİAD'ın çıkardığı yayınlara bakıldığında, İslami bir toplum içinde ideal olarak ele alınan bir İslam insanı ve İslami işletmesinin, davranışlarını hangi temeller ile gerçekleştireceğiyle ilgili genel bir çerçevede yer aldığı görülmektedir. Bu yayınlarda, ahlaki özellikler ile bezenmiş bir tarz olan İslam insanı, batı tarzı kapitalist toplumlarda maddi ve rasyonel insan tipi olduğu görülen “Homo-Economicus” ile belirli farklılıklar içinde kurgulandığı görülmektedir. Buradan hareketle rasyonel insanın, davranışlarının salt dünyevi hedeflerle inşa edildiği görülürken; İslam insanı, davranışlarının ahlaki ve dünyevi bir temelde yönlendirmektedir. “Homo İslamicus”un egemen olduğu görülen İslami ekonomi, çatışmacı modern kapitalist toplumun tersine; dayanışma, yardımlaşma ve işbirliğinin egemen olduğu ekonomiyi ifade etmektedir. Bu varsayımdan, İslami bir ekonominin hakim olduğu görülen toplumda, mutlak bir uyum ve ahengin olduğu düşünülmektedir¹⁶⁰.

MÜSİAD'ın kurucu başkanı E. Yazar, derneğin kurulma yıllarına yakın dönemde çıkan yayın içerisinde zenginliği hor görüp; “bir lokma bir hırka” anlayışına dayalı yerleşik İslami bakış açılarını eleştirerek, “peygamberi ticaretle uğraşan bir topluluğun zenginliği hor görmesini dinin yanlış anlaşılması”na bağlamaktadır. Yazar, bunun kaynağının bazı tasavvufi etkilerin yanı sıra ve özellikle de Anadolu insanının, cumhuriyet döneminde milletin çoğunluğunun aleyhine ve devlet eliyle yetiştirilen burjuvazi ile karşıtlığı olduğu düşünülmektedir. Bu zenginleşme İslami temele dayanmamaktadır ve bu zenginleşmenin, insanların kabaca sömürmesiyle ortaya çıkması söz konusudur¹⁶¹.

İslami ekonominin temelini de peygamberin Medine’de bazı iktisadi düzenlemelerine bağlı olarak hareket etmesine bağlamaktadırlar. Bu açıklamaya göre peygamberin, ticari alışverişlerde fiyatlara müdahaleden kaçınılmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Yazar’ın iddiasına bakıldığında “Fiyatları belirleyen Allah’tır”. Bu nedenle Müslüman bir toplumda iktisat düzeninin, müdahalelerden mümkün olduğu kadar uzak serbest bir teşebbüs ve rekabet ekonomisinin olması gerektiğini savunurlar¹⁶². Devlete biçilmiş olan roller de serbest rekabete dayanan bir temelin inşa edildiği görülmektedir. Buna göre, devletçi ve merkezîyetçi ekonomik sistemde tasfiye edilmesi ve pazar ekonomisine dönüşmesi önerilir. Sosyal güvenliğin özel sigortalara devredilmesi ve aile kurumunun koruyucu rolünün önem

¹⁶⁰ Ceyhun Temelli, MÜSİAD'ın Söylem Ve Pratiklerinde İslam Ve Kapitalizm İlişkisi, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Ekim 2015, ss. 45-52, s. 46-47.

¹⁶¹ Erol Yazar, *Adam Zengin Olur Mu?, İş Hayatında İslam İnsanı (Homo-İslamicus)*, (Der. Hüner Şencan) MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994, s. 7.

¹⁶² Yazar, a. g. e., s. 6.

kazandığı görülmektedir. Ayrıca devletin, güvenliği ve sosyal ahengi sağlaması, haksız rekabeti engellemesi, fırsat eşitliğini sağlaması ve milli savunma ve eğitim gibi altyapı ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir¹⁶³.

MÜSİAD'ın, tarihsel süreç içinde bir çok ortamda TÜSİAD veya İstanbul burjuvazisinin devlet ile olan yakın ilişkilere zarar vermemesi için MÜSİAD'ı, dolayısıyla da Anadolu burjuvazisini görmezden geldiği iddia ettiği de görülmüştür. TÜSİAD'ın İstanbul merkezli olan büyük firmaları, holdingleri, şirketleri MÜSİAD ise daha ziyade Anadolu'nun yeni sanayi merkezlerini temsil eder. İstanbul merkezli bir çok MÜSİAD üyesinin şirket olmasının karşısında MÜSİAD üyelerinin dengeli olarak Türkiye geneline dağıldıkları görülmektedir.

İslamcılık ya da siyasi İslam, Türkiye'de uzun yıllar ülkenin bütünlüğüne tehdit olarak görülmüştür. Bu konuda Çınar ve Duran, Türkiye'deki İslamcıların dünyadaki diğer gruplardan farklılık gösterdiği, 11 Eylül saldırısını yapan Batı karşıtı İslamcılar ile Türkiye'de bulunan İslamcıların aynı noktada olmadıklarını ifade etmiştir. Yazarlar, Türkiye'de bulunan İslamcılığın, demokrasi ve çağdaşlaşma karşıtı olmadığını da vurgulamıştır¹⁶⁴. Türkiye'de bulunan İslamcılık ile dünyada bulunan diğer İslamcı akımların arasında önemli farkların olduğu görülse bile Türkiye'deki İslamcı ve geleneksel anlamda Kemalist yapının arasında ortaya çıkan kutuplaşmanın dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye'de bulunan İslamcıların, yeni Anadolu'lu olan orta sınıfı temsil ettiğini söylemek gerekir. Ayrıca bunların AKP'ye destek vermeleri de dikkat çekmektedir. 2000'lere kadar kendisini laik ve Atatürkçü şeklinde tanımlayanlar, sosyal tabanının merkezde bulunan yönetici elit ve onların "İslamsız Batılılaşmacı" ideolojilerini paylaşan entelektüeller olduklarını, kendisini Müslüman ya da şeriatçı şeklinde ifade edenlerin sosyal tabanınınsa "çevredeki muhafazakar" ve "İslam ile birlikte çağdaşlaşmaya talip büyük halk çoğunluğu" ifade edilmiştir¹⁶⁵. 2000'lerden sonra çevrenin artık eski anlamı taşımadığı eski çevre olmadığını, hem merkezdeki etkinliği hem de çevreden yeni merkezlerin çıkarıldığını ifade edilmeye başlanmıştır. MÜSİAD'ın özellikle de 1999'un ardından yükselişe geçerek, güçlenmiştir. Derneğin gücünün hem Anadolu'ya yayılmasının, dolayısıyla da geniş bir tabanının olması hem de 2001 seçimlerinin ardından MÜSİAD'ın desteklediği AKP'nin iktidara gelişi, derneğin 28 Şubat sürecinin etkilerinden kurtulması ve kendisini daha rahat ifade edebilmesine dayanır.

¹⁶³ Erol Yazar, **21. Yüzyıla Girerken Dünyaya Yeni Bir Bakış**, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994, s. 16

¹⁶⁴ Çınar ve Duran, a.g.e., s. 17.

¹⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslam. Yaklaşım Yöntem ve Yorum Denemeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.115.

MÜSİAD Eski Başkanı olan Ali Bayramoğlu'nun, derneğin diğer kuruluşlardan farklı olmadığını iddia etmiş olsa da dernek üyeleri dini hususlarda özellikle önem vermekte, ekonomik, toplumsal ve politik alanlarda İslami referanslar ile hareket etme eğilimi sergilemektedirler. Dernek, özellikle ekonomik rekabetçilik anlayışı kapsamında İslami ahlakla bütünleştirilmiştir. Batıda, dernek için bir model olmaktan öte rekabet edilen ortak olma özelliği taşımaktadır. Batı'nın kültürel anlamda üstünlüğünün kabul edilmediğini de belirtmek gerekir. Derneğin bu açıdan özellikle AKP'nin siyaset sahnesine çıkması ile daha fazla güçlendiğini söylemek mümkündür. FP'nin kapatılmasından sonra 2001'in Temmuz ayı içinde Erbakan'ın görüşleri ile aynı paralellik sergileyen Saadet Partisi (SP)'nin ve aynı senenin Ağustos ayı içinde AKP'nin kuruluşu, bu partilerin 28 Şubat sürecinin ardından değişim gösteren, Batıyla ekonomik, siyasi ve ticari ilişkiler kurulmasını desteklediği görülen İslami gruplar ve dolayısıyla da iş hayatının görüşlerini temsil etmesi açısından özel bir önem taşıdığı görülmektedir.

Bu grupların AKP'ye hem maddi hem manevi destek verip yeni bir dönemin başlamasında oldukça etkili oldukları görülmektedir. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde SP'nin barajı geçememesi ve oyların ancak yüzde 2,5'ini alışı, AKP'ninse oyların yüzde 34,3'ünü alma durumunun bu sürece açıklık getirdiği aşıkardır. AKP, "Müslüman demokrat"tan ziyade "muhafazakar demokrat" bir parti şeklinde anılmak istemesi, Milli Görüş çizgilerinden ayrıldığını net olarak ifade etmiştir¹⁶⁶. Bu anlamda ılımlı olarak İslami referanslar ile hareket ettiği görülen partinin, MÜSİAD'ın da sempatisini kazandığını belirtmek gerekir. 2002 ile 2007 seçimlerinde MÜSİAD'ın bazı üyelerinin AKP milletvekili oluşu, partiyle derneğin arasında organik bir bağ kurulmuştur. Bununla birlikte AKP'li liderlerin "MÜSİAD Genel Kurulu" toplantılarına davet edilişi ve liderlerin açılış konuşmalarına katılması bu organik bağın korunmasını sağlamıştır¹⁶⁷. AKP tarihi süreç içinde göstermiş olduğu değişimle RP'den tamamen ayrılmıştır. Bu ayrılmanın Anadolu burjuvazisinin güçlenmesine de imkan sağladığı görülmektedir¹⁶⁸. Dolayısıyla da 28 Şubat sürecinden geçen MÜSİAD'ın tekrar güçlenmesi konusunda Türkiye'de siyasi değişimlerin büyük rolü vardır.

¹⁶⁶ Ümit Cizre, *Secular and Islamic Politics in Turkey. The Making of the Justice and Development Party*, Routledge, USA, Canada, 2008, s.3.

¹⁶⁷ Başkan, a.g.e., s.408

¹⁶⁸ Burhaneddin Duran, *Whither the Justice and Development Party's New Politics? Steering Towards a Conservative Democracy, Revised Islamic Agenda or Management of New Crises*, içinde *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, (Ed. Ümit Cizre), Routledge, USA, Canada, 2008, s.83

1990'larda Türkiye ekonomisinde görülen cari açık, kamu borcu ve enflasyon fazlalığı gibi sorunlar sebebiyle, 1998'de Demokratik Sol Parti (DSP)'nin genel başkanı olan Bülent Ecevit başkanlığında, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)-Anavatan Partisi (ANAP) ve DSP ortaklığında kurulan 57. Hükümetin, 1999'da IMF liderliğinde, bir istikrar programı uygulamaya başladığını görülmektedir. Bu programın önceleri olumlu sonuçlar verdiği görülse de, 2000 yılının sonuna doğru ve 2001'in Şubat ayında, iki ayrı krize engel olamamıştır¹⁶⁹.

TÜSİAD, krizlerin sebebini daha ziyade IMF reçetelerine bağlı olunmasına bağlamıştır. AB üyeliği ve demokratik oluşumlarda engel oluşturan ekonomik sorunların IMF'nin yardımıyla en kısa sürede çözülebileceğini düşünen TÜSİAD'ın, bu süreçte hükümete bu açıdan baskı yaptığını söylemek mümkündür. 57. Hükümet'in, 2000 ve 2001 yılındaki krizlerin etkilerinin en aza indirilmesinin üzere, 14 Nisan 2001'de DB ve IMF destekli olarak "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya koymuştur ve program kapsamında çeşitli politikaların izlenmeye başladığı görülmüştür. Bunun neticesinde, büyük sermaye sahiplerinin temsilciliğini yapan TÜSİAD, bu dönem içinde AB üyeliğiyle ilgili olarak yapılması gereken reformların yetersiz kaldığını ve ekonomik krizleri işaret edip yatırım yapabilecek güçlerinin kalmadığını belirtmiştir. Yeni bakış açısıyla İstanbul yaklaşımını benimsediği görülen TÜSİAD'ın çoğu üyesi, krizlerden kurtulmak için yabancı sermayenin önemli bir girdi olacağını dile getirmiştir¹⁷⁰.

Bu üyelerin, dolaylı ve doğrudan sermaye girişlerini güvence altına alabilmek için, istikrarlı ve güvenilir bir ekonomiyle AB'ye üyelik süreçlerinin devam etmesini sağlayabilecek politikaların uygulanmasının gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte hükümetin AB'ye üyelik süreciyle ilgili belirsiz olan tutumlarıyla ekonomik şartların beklenildiği düzeylerde iyileşmemesi gibi sebeplerle, TÜSİAD'ın kendi talepleriyle uyumlu siyasi bir oluşuma destek verebileceğini zımni olarak belirtmeye başladığı görülmüştür. Önceleri, erken seçim tarafı olmadıklarını belirten TÜSİAD üyelerinin, daha sonradan seçime destek vermesi, ertelenmesi ihtimallerine de karşı çıkması söz konusudur. TÜSİAD'ın, seçimlerden önce AKP'yle yapmış olduğu görüşmelerde, DB ve IMF destekli ekonomik programların devamı ve AB'ye üyelik süreçlerinin hızlandırılmasına bağlı bir şekilde, erken seçimle, kendilerine destek verilebileceğini açıkça belirtilmiştir¹⁷¹. Yankaya ve Uğur, AKP'nin 14 Ağustos 2002'de kurulmasının öncesinde TÜSİAD ile AKP'nin yapmış oldukları

¹⁶⁹ Özhan Demirkol, *Civil Society as Foreign Policy Actor: The Case of TÜSİAD*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2006, s. 72. **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

¹⁷⁰ Koyuncu, a.g.e., s. 141.

¹⁷¹ Hürriyet, 09 Temmuz 2002

görüşmelerde, özellikle de AB'ye üyelik süreçlerinin hızlandırılışı ve gereken reformların yapılması konusunda anlaşıklarını belirtmişlerdir¹⁷².

2002 seçimlerinden önce taleplerini, partilere gönderen TÜSİAD'ın, 2002 seçimlerinde, yeni yaklaşımlarla, YİK'de alınan ekonomi ile ilgili kararlarını seçime girecek olan partilere gönderdiği görülmüştür. Böylece TÜSİAD'ın, siyasete doğrudan müdahil olması, rapor haline getirip siyasilere ulaştırdığı kararlarla seçimden önce partiler ile zımni bir pazarlık yaptığı görülmüştür. İletilen bu kararların, Hürriyet gazetesinde aşağıdaki gibi belirttiği görülmektedir¹⁷³¹⁷⁴:

1. “Ekonomik program sürsün, siyasi olarak güçlü şekilde sahiplenilsin. Güçlü yönetim için “Ekonomi ve Maliye Bakanlığı” tek elde toplansın.
2. Seçim ertesinde enflasyon hedeflerine geçilsin, yüzde 20'lik hedefe sadık kalınsın. Para ve gelirler politikası bu hedefleri desteklesin.
3. Borç yükünün azaltılması, ekonominin rekabet gücünün artırılması için kamu reformu tüm alanlarda tamamlansın.
4. Kamudaki aşırı istihdam azaltılması programı devam etsin ama mağduriyeti gidermek için de sosyal politika araçlarıyla önlem alınsın.
5. Seçim sonrası özelleştirmeler hızlandırılarak tamamlansın.
6. Devlet, merkezîyetçi yapıdan uzaklaştırılsın, yerel yönetimlere ağırlık verilsin, ekonomik rasyonellere uygun bir örgütlenmeye gidilsin.
7. Kamuda insan hakları liyakat çerçevesinde değerlendirilsin. Toplum karar mekanizmasına katılsın. Hesap verilebilirlik ve şeffaflık ön plana alınsın, yolsuzlukla aktif olarak mücadele edilsin.
8. Vergi reformu makroekonomik açıdan değerlendirilsin. Büyüme, istihdam ve üretim artışı için reel finans sektöründe vergi yükü azaltılsın.
9. Vergi oranları arz yönlü olarak tekrar belirlensin.
10. Vergi idaresinin modernizasyonu tamamlansın, vergi tabanı genişlesin.
11. Ekonominin AB ekonomisiyle uzlaştırılmasına hız verilsin.
12. Yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları hızlandırılsın. Siyasi iradenin yanı sıra bürokraside bir zihniyet değişikliği gerçekleşsin.
13. İstihdamı caydıracak, rekabette avantaj yaratacak uygulamalar olmasın. İş güvencesi yasası yürürlüğe girmeden önce Bilim Kurulu'nun hazırladığı İş Kanunu Taslağı yasalasın.

¹⁷² Mehmet Uğur ve Dilek Yankaya, Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism, and EU Conditionality: The AKP and TUSIAD Experience in Turkey. Governance: **An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, 2008, Vol. 21, No: 4. ss. 581– 601, s. 590.

¹⁷³ Gülcan Işık, Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türkiye'de Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006, s. 202. (**Yayınlanmış Doktora Tezi**).

¹⁷⁴ Hürriyet, 09 Temmuz 2002

14. Sürdürülebilir büyüme için bankacılık sisteminde yeniden yapılanmanın bittiği ve sistemik riskin kalmadığı açıkça ortaya konsun.
15. Geri dönmeyen kredi sorunu, bankaların sermaye yapılarını bozmadan ve yeni kredi açılmasını sağlayacak şekilde çözülsün. Finansal yeniden yapılandırma programı iyi işlemesi için mevzuat değişikliği yapılsın.
16. Sermaye piyasaları derinleştirilsin, reel sektörde de risk denetimi ve uluslararası muhasebe standardı uygulansın”.

TÜSİAD bu dönemde Hükümet politikaları ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır. Bunlara 2000’de yaşanan krizin üzerine TÜSİAD “Yüksek İstişare Konseyi (YİK)” Başkanı olan Bülent Eczacıbaşı’nın “Ekonominin hasara uğradığını belirterek” özelleştirme ile ilgili yapısal reformları dile getirmiştir¹⁷⁵: Burada ilk amacın güven bunalımının aşılması olduğu belirtilmişti. Türk Telekom, Türk Hava Yolları (THY) ve tüm özelleştirme projeleri dünya standartlarına göre gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Türk Telekom’un özelleştirilmesi konusunda başarısızlığın Türkiye’ye “milyarlarca dolar” kaybettirdiğini, son krizin çıkmasını da etken olduğu belirtilmiştir. Güvenin sağlanabilmesi için özelleştirmelerin her dönemkinden daha önemli ve adil olduğu vurgulanmıştır. Kamu Bankaları’nın kamunun elinde bulunması ekonomiye hiçbir fayda sağlamadığı, bu bankaların yalnızca yandaş ya da seçmen arpalığı şeklinde kullanıldığını ve “hayallere sığmayan boyutlarda” yapılabilecek soygunlara alet edildiği, bu bankaların görünüşten ziyade, gerçekte özelleştirilmesiyle çalışmaların hızlandırılması istenmiştir¹⁷⁶.

“Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu”na devredildiği görülen bankaların kamuya zarar vermesi ve güvenin sağlanması açısından özelleştirilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Özelleşen kurumların, siyasetçilerin kullanım alanlarından çıkması sebebiyle, siyasetçiler “ya doğal bir güdüyle ya doğrudan karşı çıktığını ya da olmadık yöntemlerle” özelleştirmeyi önlediklerini söylemiştir. Ayrıca, Eczacıbaşı’nın bu sebeple özelleştirmenin “Bankalar Kurulu” ya da “Rekabet Kurulu” gibi liyakat esaslarına göre oluşturulan özerk bir kurumla yürütülmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bankacılık sisteminin güçlendirilmesi de sisteme karşı güven sağlamanın önemli şartı olduğu kaydedilmiştir. 2004’de AKP Hükümeti’nin, özelleştirmeyle ilgili bugüne dek süregelen yanlışlarının minimuma indirilmesi ve TEKEL, TÜPRAŞ, PETKİM, Türk Telekom ve Milli Piyango gibi dev kamu kuruluşları özelleştirmeyi hedeflediği görülmüştür. Enflasyon ve faiz oranlarının düşmesiyle de makroekonomik açıdan uygun ortam yaratılmıştır. Yabancı sermayelerin Türkiye’ye çekilişi ve özelleştirmeye etkin katılımı için devamlı yatırım ortamlarının iyileşmiştir ve uluslararası kredi

¹⁷⁵ TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi (YİK) Toplantısı Açılış Konuşması, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/12/15/ekonomi/26eko.htm> (Erişim tarihi: 10. 07.2017).

¹⁷⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 65.

derecelendirme kuruluşlarının da Türkiye'nin kredi notunu yükseltmeleri önemli bir gelişmedir¹⁷⁷.

TÜSİAD, ekonomiyle ilişkilendirilen siyasi konularla ilgili hükümete devamlı mesajlar verirken, ekonomi politikalarıyla ilgili eleştirilerini de üst düzey hükümet yetkililerine bire bir görüşmelerle iletmektedir. Hükümet yetkilileriyle TÜSİAD temsilcilerinin bir araya geldiği toplantıların birincisi; "AKP TÜSİAD Diyalog Zirvesi" adıyla gerçekleştirilmiştir ve toplantı esnasında aktarılan TÜSİAD görüşleriyle ilgili YİK üyesi olan Yavuz Canevi aşağıdaki açıklamaları önemlidir¹⁷⁸:

"IMF, Dünya Bankası ilişkileri, ekonomide tekrar sapmalara yol vermeden programın uygulanması, güven ortamının getirilmesi, reel faizlerin son zamanlarda biraz yükselmesinden duyduğumuz endişe gibi, seçimden sonra iyimserlik havasının geldiğini ama şimdi yavaş yavaş dağılır gibi olduğunu, bunu tekrar geri getirilmesinde yarar olduğunu, bunu yapabileceklerine inandığımızı söyledik. İhale Kanunu'ndaki son gelişmelerde piyasaya verilen yanlış mesajların tekrar düzelme eğiliminde olduğu konusunda bize bilgiler verdiler. Komisyonlarda bu konunun tekrar doğruyu bulacak şekilde çalışmaların yapıldığını ve kısa zamanda hem Avrupa standartlarına uygun, hem de Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir ihale kanunu tasarısı üzerinde yeniden çalışmalara başlanacağını ifade ettiler. Bu, bizleri rahatlattı".

TÜSİAD (Yayın No: T/2004-12/384), 2004 yılında hazırlamış olduğu "Ekonomik Değerlendirme Raporu"nda, cari açığın yılsonu itibari ile 15 milyar doları bulabileceği belirtilerek, 2005 yılında uyarıda bulunduğunu söylemek gerekir. TÜSİAD'ın 2005'de dile getirdiği politika, endişe ve önerilerinin, MÜSİAD'ın uyarılarıyla paralellik gösterir. Öyle ki MÜSİAD başkanı olan Ömer Bolat'ın, büyüme süreci içinde sektörel disiplini sağlanamaması, sıcak parayla cari işlem açığının neden olduğu kırılganlığın giderilmemesi durumunda, 2005'in kaybedilebileceği uyarısında bulunmuş, 2004 yılında 15.6 milyar dolara tırmandığı görülen cari işlemler açığı hususunda, hükümetin ve ekonomi yönetiminde sert tedbirler alınmasının gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁹. Bu eleştirilerin, 2005'in ilk aylarında, ekonomik mevzularla ilgili olarak hükümetle TÜSİAD'ın arasında kurulan ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. TÜSİAD'ın, AB müzakerelerinin başlangıç tarihi kabul edilen 3 Ekim 2005 tarihine kadar, kriterlere uyum aşamalarında ciddi adımların atılmasının gerektiği ve ekonominin iyi gitmesinin bu anlamda önemi vurgulanmıştır. Baş müzakereci olarak Ali Babacan'ı önerdiği görülen TÜSİAD'ın, seçimin hemen

¹⁷⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 65.

¹⁷⁸ Hürriyet, 21 Ocak 2003

¹⁷⁹ Yeni Şafak, 24 Mart 2004

yapılması ve üyelik süreçleriyle ilgili kriterlerin yerine getirilmesini talep etmektedir¹⁸⁰.

2005'in Mart ayına kadar, TÜSİAD ile AKP'nin arasında bir ilişki olduğu görülürken, TUSİAD'ın "1-8 Mart Dünya Kadınlar Günü" kutlamalarında düzenlenen gösteri yürüyüşlerine katılan kadınlara, polislerin şiddet kullanımından sonra, hükümetin sorumluları bulması ve cezalandırması konusunda yeteri kadar sorumlu davranmadığını açıklamasının ardından tarafların arasında esen soğuk rüzgar bir dönem noktası olmuştur. O güne gelene kadar AKP'nin siyasi ve ekonomik politikadan açık ve net bir şekilde desteklediği görülen TÜSİAD, yayımladığı basım bülteninde, hükümetin yaşanan olayların sorumluları olarak medya ile göstericileri suçlaması ve esas sorumluların tespit edilmesi ve cezalandırılması kapsamında yeteri kadar hızlı ve gereken adımları atmasının yerine, olayların sorumlulara sahip çıkmasını hükümetin bir tavrı olarak değerlendirerek şu cümleleri kurmuştur " ... *Türkiye'yi ulusal ve uluslar arası kamuoyunda rencide eden bu olayın siyasi sorumluluğunun*", AKP hükümetinin istenilmesinin gerektiğini belirtmiştir¹⁸¹.

TUSİAD, hükümetin bu olayın sorumlularının cezalandırılması ile siyasi değişim hususunda samimi olduğunun gösterebileceğini belirtirken, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın, "*TÜSİAD kendi sorumluluk alanında kalırsa isabetli olur*"¹⁸² şeklindeki sert çıkışıyla tepki göstermiştir. Hatta olayı bireysel boyutlara taşıyıp, TÜSİAD Başkanı olan Ömer Sabancı'nın amcası Özdemir Sabancı'yı öldürenlerin hala Belçika'da olduğunu ancak Türkiye'ye iade edilmediğini belirtip Erdoğan, hükümetin konuyla ilgili uğraş verirken TUSİAD'ın sağduyulu davranmadığını da ima etmiştir¹⁸³.

Bu tartışmanın ardından TÜSİAD-AKP arasındaki gerilimin daha fazla büyüdüğü görülmüştür. 2005 yılının son aylarında, Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı "*Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Nakil ve Geçiş Yönergesi*"nin duyurulmasından sonra eğitimin yozlaştırıldığını savunan TÜSİAD, özellikle meslek ve teknik liselerden genel liselere geçişini kolaylaştırma, iktidarın siyasallaştırılması şeklinde değerlendirmiş ve bu değişikliğin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik sürecine gölge düşüreceğini belirterek eleştirmiştir. Bununla birlikte, TÜSİAD hükümetin Orhan Pamuk ve Hrant Dink'e karşı açılan davalara "yasalar böyle ne yapalım" şeklindeki tavrını, bu kişilerin düşünce ve ifade özgürlüklerinin suistimal edilmesi olarak görmüş ve bu durumu eleştirmiştir. Aralık ayında 2005 yılının son "*Yüksek İstişare Kurulu Toplantısı*"nda, seçim barajının yüzde 7-8'e indirilmesini

¹⁸⁰ Yeni Şafak, 14 Ocak, 19 Mayıs 2005

¹⁸¹ TÜSİAD Basım Bülteni, 11 Mart 2005.

¹⁸² Radikal, 12 Mart 2005.

¹⁸³ Radikal, 24 Mart 2005.

önermiş ve bu öneri ortamın gerilmesine neden olmuştur. TÜSİAD Yüksek İstişare Kurulu (YİK) Başkanı Mustafa Koç'un Van 100. Yıl Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yücel Aşın'ı desteklemesi ve bunun üzerine Başbakan Tayyip Erdoğan'ın TÜSİAD'ın kendi ilgi alanı içerisinde kalıp, Van'daki yargılamaya karışmaması gerektiğini söylemesi ve Koç'un Aşkın davasını etkilemeye çalışarak Anayasal suç işlediğini iddia etmesiyle savcılığın Mustafa Koç ile ilgili soruşturma başlatması, gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur¹⁸⁴.

28 Şubat sürecinde ordunun, kamuoyunun radikal İslami gruplarının ekonomik faaliyetlere desteklememesinin gerektiğini bildirmesi, İslam'ın siyasette araç şeklinde kullanımını destekleyen işletmelerin bir listesini yapması ve bu listeyi kamuoyuna açıklaması önemli olaylardandır. MÜSİAD üyesi olan işletmeler tarafından kurulduğu görülen "Dost Sigorta" gibi şirketler de kapatılmıştır. MÜSİAD, RP'yle bir araya gelip kamuoyu açıklaması yapmıştır. İslam'ın ekonomik yaşamın önünde bir engel olduğunu belirtip "sermayenin ideolojisi ve dininin olmadığını" vurguladığı görülmüştür. Anadolu burjuvazisinin Refahiyol tecrübelerini kendi çıkarları bakımından kötü bir tecrübe şeklinde algılamıştır. Yalnızca İslam'a dayalı politikaların yetersiz ve çaresiz kalacağını fark etmiştir. Bu sebeple İslamcı parti çizgisinden ayrılarak "muhafazakar demokrasi" söylemiyle hareket edip, söylemlerinde din faktörünü radikal olarak vurgulamayan ve küresel piyasalara entegrasyonu teşvik edip AKP'yi desteklemeye başlamıştır¹⁸⁵.

Ülsever, konuyla ilgili olarak İslami kesimin yaşam tarzını en iyi biçimde koruyacak olan "dünyevi rejimin" demokrasi olduğu fark edildiğini belirtmiştir¹⁸⁶. 28 Şubat sürecinde İslami aktörlerin söylem ve davranışlarında bir kırılma olmasını da beraberinde getirmiştir. Söz konusu olan aktörlerin ılımlı bir siyaset sürdürmeye başladığını da belirtmek gerekir¹⁸⁷. MÜSİAD'ın da ılımlı yaklaşım içerisinde olduğunu, 28 Şubat'tan sonra Fazilet Partisi (FP), partinin kapatılmasından sonra 2002'de iktidara geldiği görülen AKP'yle organik bağlar kurmuştur. Partinin politikalarını da bugüne kadar desteklediği görülmektedir. Ancak dernek söylemlerinde Yazar'ın başkanlıktan ayrılışı, 28 Şubat'ın etkilerinin azalması ve bu süreçte çıkarılan dersler sonucunda önemli bir değişimin yaşandığı görülmüştür. E. Yazar'ın ardından dernek başkanı olan Ali Bayramoğlu'nun MÜSİAD'ın diğer

¹⁸⁴ Berrin Koyuncu, Küreselleşme ve Türk İşadamları Derneği: TÜSİAD Örneği, *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2006, Cilt 3, Sayı 9, s. 125- 149, s. 125-126.

¹⁸⁵ Filiz Başkan, Accomodating Political Islam in Turkish Democracy", içinde Democratic Consolidation in Turkey, (Ed. Müge Aknur), *Universal Publishers*, USA, 2012, s.346.

¹⁸⁶ Cüneyt Ülsever, "Türkiye'nin Yeni Dinamiği Muhafazakar Değişimciler", MÜSİAD Çerçeve Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 35, 2005, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/cerceve_dergisi_35.pdf, (Erişim tarihi: 05.02.2017), s.28.

¹⁸⁷ Avci, a.g.e., s.59.

derneklerden farklı olmadığını vurgulayan konuşmasında aşağıdaki cümleleri kurduğu görülmektedir¹⁸⁸:

“Kendi dışımızdaki odalar, işadamları dernekleri ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla yeterince diyalog kuramadık. Söylemlerimiz yüzde birlik bir fark taşıyor. Yani bizim diğer sivil toplum kuruluşlarıyla olan diyalogumuz geliştiğinde birçok sorun da ortadan kalkacak. Geçmiş dönemde farklı söylemleri olan bir dernek olarak lanse edildik. Oysaki hiç de farklı söylemimiz yoktu...”

İktidar partisi olan AKP'ye 2002 yılı seçimlerinden bu tarafa önemli oranlarda destek verdiği görülen MÜSİAD tabanının, partinin izlemiş olduğu politikalara destek verdiği görülmektedir. Özellikle de iç politikalarda İslami, muhafazakar uygulamalarının artışı ve siyasi hayatta önemli yerlere muhafazakar kişilerin getirilmesi demokrasinin güçlenmesi açısından gereklidir. Derneğin, Cumhuriyetin kurulmasından sonra İslami değerlerin baskılandığı, muhafazakar isimlerin askeri ve siyasi güçlerin haksızlığa uğrattıklarını savunmaktadır. MÜSİAD'ın, 2006'da o dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in “Adnan Büyükdeniz” ve “Erdem Başçı”nın İslami bankalarda görevlendirilmelerinden dolayı Merkez Bankası'nın başkan adayları olmalarına karşı çıkmasını eleştirdiği görülmüştür. Dernek 2007'de Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı adayı olmasından sonra verilen 27 Nisan muhtırasının Türk demokrasisine zarar verdiğini 28 Nisan 2007 tarihindeki basın bildirisinde aşağıdaki sözlerle açıklamıştır¹⁸⁹:

“Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde anayasa hükümleri esastır. Seçim sürecinin adresi TBMM'dir. Milli iradenin yeri olan TBMM'nin kararına sahip çıkılmalı ve siyaset ile ekonomideki istikrar süreci baltalanmamalıdır. Siyaset alanında doğabilecek kaos ortamının ekonomideki hassas dengeleri bozabileceğini ve son beş yılın fedakarlıkları ile ekonomide, demokratikleşme ve AB'ye uyum sürecinde güçlükle elde edilen kazanımları tehlikeye düşürebileceğini hiç kimse unutmamalıdır....İş dünyası olarak beklentimiz demokrasinin önünün tıkanmaması, cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin anayasa hükümleri doğrultusunda kesintiye uğramadan TBMM'de tamamlanması, siyasi ve ekonomik istikrar ile kazanımların baltalanmamasıdır. Diğer taraftan ülkemizdeki demokratikleşme ve sivilleşme sürecine, Türkiye'nin uluslararası alandaki itibarına gölge düşürebilecek türden davranışlardan özenle kaçınılması gerektiği konusunda yetkililere çağrıda bulunmayı bir görev biliyoruz”.

Derneğin demokratik siyasetin devam etmesinin gerektiğini 2008'de açılan AKP'nin kapatılma davasının sürecinde yine vurguladığı görülmektedir. 2007'de yeniden iktidara geldiği görülen AKP'nin genel seçimlerden 10 ay sonra 14 Mart 2008'de kapatma davasıyla karşı karşıya kalışı eleştirilmiştir. Derneğin bu davanın

¹⁸⁸ Çepel, a.g.e., s. 164.

¹⁸⁹ Ömer Cihad Vardan, *Cihad ve MÜSİAD*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 91-92.

ekonomik alanda istikrarsızlığa neden olacağı, davanın kapatma kararıyla sonuçlanması durumunda demokrasinin sekteye uğratılacağını ifade ettikleri görülmektedir. Dernek Eski Başkanı olan Ömer Cihad Vardan, partinin kapatılmama kararlarının Türkiye için çok önemli olduğunu, çünkü dünyanın 2008 yılının sonuna doğru 1929'daki Büyük Buhran'ın ardından ekonomi tarihinde yaşanan en büyük küresel kriz ile karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. Demokratik kurallar kapsamında politik süreçler içinde yapıcı bir rol oynayan sivil toplumun, yeni demokratik normlar yaratmak ve bunları sürdürme gücüne sahip olduğu görülmektedir¹⁹⁰.

Bu anlamda MÜSİAD'ın 2008'de yayımladığı "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine Yönelik Sosyoekonomik Kalkınma Önerileri" başlığındaki raporunun önemli olduğu görülmektedir. Şanlıurfa, Erzurum, Gaziantep, Diyarbakır, Elazığ ve Malatya şubeleriyle beraber hazırlanan raporda bölgede yaşayan Kürt vatandaşlarının ana dilde eğitim fırsatı bulması, dini inançlar nedeniyle okula gönderilmeyen kız çocukları için de imam hatip lisesi ve üniversiteye girişlerde getirilen sınırlamaların kaldırılması, Kuran kurslarının yasal duruma getirilmesi, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Bakanlığı" kurulması, çeşitli şehirlerde kalkınma ajansının kurulması, özel sektörün bölgeye daha çok yatırım yapılması için uzun süreli teşvik programlarının uygulanması, meslek liseleri ve teknik liselerin artırılması, ihtiyaca göre üniversite bölümleri açılması, devlet desteği ve AB projeleri kalkınmanın desteklenmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Dernek Eski Başkanı olan Ömer Cihad Vardan 2012'de yayımlanan kitabında bu önerilerin çoğunun hayata geçirildiğini belirtmiştir¹⁹¹.

¹⁹⁰ Vardan, a.g.e., s. 92.

¹⁹¹ Vardan, a.g.e., s. 102.

Tablo-7 MÜSİAD – Dışlanmış Grupların Haklarını Koruma¹⁹²

	MÜSİAD Faaliyetleri/Yayınları/ Üyelerin Söylemleri	Avrupalılaştırma sürecinde değerlendirme	Demokrasinin güçlenmesi sürecinde değerlendirme
Kürt Sorunu	2008 Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kalkınma Raporu, - 2009 demokratik açılımın desteklenmesi, 2011 anayasa önerisinde farklı etnik kökenden gelen bireylerin haklarının korunması vurgusu, 2013 çözüm sürecinin desteklenmesi.	AB müktesebatına uyum ve sosyal öğrenme mekanizmalarına başvurulmaktadır. AB'nin beklentileri ile uyumlu (i) ana dilde eğitim, yayın hakkı; (ii) terör sorununun çözüme kavuşturulması	Toplumda farklı etnik kökenden gelen bireylerin çıkarlarının, hak ve özgürlüklerinin korunması ile demokrasinin güçlenmesine katkı sağlanmaktadır
Kadın hakları	-Başörtüsü sorununun vurgulanması, - Kadınların iş hayatına katılması gerektiğinin vurgulanması, - Kadınların derneğe üye olmalarının teşvik edilmesi, - Hanımlar Platformu	AB'nin beklentileri (kadın haklarının korunması) ile uyumlu değil	Kadın hak ve özgürlükleri konusunu indirgemeci bir şekilde değerlendirme, demokrasinin güçlenmesine katkı sağlamamaktadır.

Örneğin 2008'de Hakkari, Bitlis, Van ve Muş gibi illerde bölgesel gelişmeleri hızlandırabilmek ve sürdürülebilirliği sağlamak için "Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı" kurulmuştur ve 2011'deyse "Kalkınma Bakanlığı" kurulmuştur¹⁹³. Bölgede yeni üniversitelerin kurulduğu ve ihtiyaca yönelik olarak yeni bölümlerin açıldığı görülmektedir. Örneğin "Mardin Artuklu Üniversitesi"nde 2011'de "Kürtçe Tezsiz Yüksek Lisans Programı" açılmıştır. Aynı sene Tunceli Üniversitesi "Zaza" ve "Kırmançî Kürtçesi"nin de olduğu "Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü" açılmıştır. 2013'de Bilkent Üniversitesi'nde "Kürtçeye Giriş" dersinin de açıldığını belirtmek gerekir¹⁹⁴.

MÜSİAD'ın 2008 ile 2011 yıllarında anayasa önerisinin hazırlaması, devletle toplumun arasında arabulucu rol üstlenmesine hizmet ettiği görülmüştür. Dernek 2008'de hazırlamış olduğu raporda yeni anayasaya ihtiyaç duyulduğu, yeni anayasanın da sivil güçler tarafından hazırlanışı, anayasanın resmi ideolojinin olmaması, dini özgürlüklerin güvence altına alınması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın

¹⁹² Çepel, a.g.e., s. 263.

¹⁹³ Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, <http://www.daka.org.tr/?cmd=page&id=hakkimizda>, (21.02.2017); "Kalkınma Bakanlığı kuruldu", Milliyet, 08.06.2011, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/kalkinma-bakanligikuruldu/ekonomi/ekonomidetay/08.06.2011/1400117/default.htm>, (Erişim tarihi: 21.02.2017).

¹⁹⁴ Miray Akdağ Uluç, "Bilkent'te Kürtçe dersi", 09.02.2013, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25420853/>, (Erişim tarihi: 27.02.2017)

özerk bir kuruma dönüşmesi, hükümet sistemi tercihinin netleşmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁹⁵. Bugüne gelene kadar MÜSİAD'ın yanında TOBB, TÜSİAD, Barolar Birliği ile 2012'de feshedilen Has Parti'nin de bir anayasa önerisi hazırladığı görülmüştür. MÜSİAD'ın 2011'de anayasa önerisine bakıldığında arabulucu rolüne hizmet edecek olan önerilerden birinin de "Kamu Başdenetçiliği" kurumunun kurulma önerisidir. "Kamu Başdenetçiliği", 12 Eylül 2010 yılında referandumdan sonra günümüzdeki anayasa mevzuatına girmiştir¹⁹⁶. "Kamu Başdenetçiliği"nin kurulmasının gerektiği AB'nin 2012 yılı İlerleme Raporu'nda da dile getirilmiştir. Türkiye'de ilk kamu başdenetçisi seçimi bu kurumun saygınlığında hayati önem taşıdığı görülmektedir:

"Madde 63: Kamu Denetçiliği Kurumu:

2. Kamu Başdenetçisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. İlk oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için ikinci oylama yapılır; ikinci oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur. Kurum faaliyetlerine ilişkin olarak Meclise yıllık rapor sunar"¹⁹⁷.

MÜSİAD'ın hazırladığı anayasa önerisinde, her ne kadar sivil toplumun Türkiye'de anayasal düzene bakış açılarını yansıttığı görülse de hak ve özgürlüklerle ilgili "AB İlerleme Raporları"nda dini özgürlük ve sosyal hak gibi konularda ileri sürülen çözümler dikkate alınmamıştır. Diğer yandan derneğin devlet kurumları ile olan yakın ilişkileri göze çarpmaktadır. MÜSİAD'da görev almış olan bir çok uzman ile üst yöneticilerin devletin çeşitli organlarında görev aldıkları görülmüştür. Bu konuyla ilgili derneğin eski başkanı olan ve 30 Eylül 2012 tarihi itibari ile "AKP Merkez Karar Yönetim Kurulu Üyesi" Ömer Bolat aşağıdaki örnekleri vermiştir:

"Bugünün birçok bakanı, milletvekili, ticaret odası başkanı, belediye başkanı – örneğin İstanbul Ticaret Odası Başkanı Murat Yalçıntaş, Dünya Ticaret Merkezi ve İhracatçılar Birliği'ndeki pek çok kişi, İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu üyelerinden beş tanesi 1990'larda MÜSİAD'ın yönetiminde, Yönetim Kurulu üyesi olarak, sektör kurulu başkanı olarak veya komisyon başkanı olarak görev alan kişilerdi. Bugün Milli Eğitim Bakanı olan Ömer Dinçer, MÜSİAD yayınlarının hazırlanmasında görev almıştı. Yine o dönem MÜSİAD dış politika danışmanı bugünün Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, uluslararası ekonomi danışmanı Dr. Mustafa Özel, makroekonomi danışmanı Dr. Adnan Büyükdeniz'di.

¹⁹⁵ MÜSİAD, Yeni Bir Anayasa için Görüş ve Öneriler, MÜSİAD Araştırma Raporu, Sayı: 52, İstanbul, 2008, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/arastirma_raporlari_52.pdf (Erişim tarihi: 28.02.2013), s.13.

¹⁹⁶ Utku Çakırözer, "Avrupa da rahatsız", Cumhuriyet, 03.12.2012, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=382958&kn=6&ka=4&kb=6>, (Erişim tarihi: 03.12.2017).

¹⁹⁷ MÜSİAD, Anayasa Önerisi, s.99.

Bugünkü TİKA Başkanı Dr. Serdar Çam, benim başkan olduğu dönemde genel sekreter yardımcısıydı. Bugün Türk Telekom Genel Müdürü Dr. Gökhan Bozkurt, MÜSİAD genel sekreter yardımcısı adayıydı. Bugün başbakanlık başdanışmanı olan Prof. Dr. Yusuf Balcı, MÜSİAD danışmanıydı¹⁹⁸.

Bu bilgilerden hareketle MÜSİAD'le devlet kurumlarının arasında özel bir ilişkinin olduğunu, devletin bir çok konuda görüşlerinin MÜSİAD tabanının görüşleriyle örtüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla da derneğin kendi tabanının siyasi talepleri devlete iletme konusunda herhangi bir sorun ile karşılaşmamaktadır. Hükümetin uygulamış olduğu politikaların MÜSİAD tabanında desteklediği görülmüştür. Bu konuda "Cohen" ve "Arato"nun saptamasına yer verilmesi gerekli görülmektedir¹⁹⁹.

MÜSİAD, İstanbul burjuvazisinin tarihi boyunca devlet ile kurmuş olduğu yakın ilişkileri eleştirirken benzer yaklaşımları kendisinin de izlemeye başladığına dikkat çekmiştir. Dernek yönetimindeki görevli dernek üyelerinin hepsinin AKP'ye oy vermediği, "Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)", "Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)" ve "Has Parti"ye de oy veren MÜSİAD'lıların olduğu belirtilmiştir. Ancak derneğin 2009'da demokratik açılım projesinin yürütülmesiyle, 2011 itibariyle bu projenin yavaşlatılması, hükümetin 2011'de ilan ettiği 2023 yılının hedeflerini, 2012'de eğitimde 4+4+4 sisteminin getirilmesi, YÖK'ün üniversitelerde başörtüsü serbestisi getirmesi, Türkiye'de nükleer enerji santrallerinin kurumu gibi hükümetin bir çok politikasını desteklediklerini açıklamıştır²⁰⁰.

Derneğin 1997 ile 2000 yıllarında arasında geçen dönemde siyasi alanda toplumun beklenti ve eleştirilerini yayınlarıyla iletmediği, 2001'den bugüne uygulanan politikalarinsa dernek tarafından desteklediği görülmektedir²⁰¹. Derneğin askeri müdahaleleri eleştirildiği ve anayasa önerisi hazırlamak gibi siyasi alanda arabulucu rol oynamayla ilgili önemli adımlar attığı görülse de hükümeti desteklediğini açıklamasının ve hükümetin örgütlenme özgürlüğü gibi konularda henüz ele almadığı sorunların gündeme getirmemesi sebebiyle bazı sorunlar yaşadığını da belirtmek gerekir.

MÜSİAD'ın siyasi alanda arabulucu rolünün Avrupalılaştırma anlamında değerlendirildiği zaman 1994 ile 1999 dönemlerine göre gelişme göstermiştir. 1999 yılında Türkiye ile AB ilişkilerinin derinleştirilebilmesi için AB projeleri ve yasal reformların desteklediği görülmüştür. Dolayısıyla da sivil toplumun Avrupalılaştırması

¹⁹⁸ Fatma Güzey'in Ömer Bolat'la Mülakatı, Anahtar Programı, Hilal TV, 03.03.2012, <http://www.youtube.com/watch?v=6flzwCRewl8>, (Erişim tarihi: 15.03.2013).

¹⁹⁹ Çepel, a.g.e., s. 226

²⁰⁰ MÜSİAD'dan Nükleer Enerji Açıklaması, <http://www.yapi.com.tr/Yazdir/musiaddan-nukleer-enerji-aciklamasi-87891>, (03.12.2012).

²⁰¹ MÜSİAD, 1990-2001 MÜSİAD Ne dedi? Ne oldu?, MÜSİAD Cep Kitapları, Sayı: 9, 2002, İstanbul, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/Cep_Kitapları_9.pdf, (28.02.2013).

AB fonlarıyla AB müktesebatinin uygulanma mekanizmalarına başvurulduğu görülmektedir. Derneğin bu konuda sergilemiş olduğu tutum, demokrasinin güçlenme süreci içinde değerlendirildiği zaman hükümet ile organik bağ kurmak derneğin devletten daha ayrı hareket etme durumunu zorlaştırması, hükümet ile uyumlu konularda arabulucu rollerinin işlemesi söz konusu olur. Sivil toplumda reformun, rüşvetin engellenmesinin sağlanması, böylelikle devletin gücünün kötüye kullanımını engelleyen bir güç olarak görülmektedir. MÜSİAD'ın kendi fikir çizgisinde olduğu görülen AKP'nin iktidara gelişinden sonra rüşvetin engellenme durumu, devletin gücünün de kötüye kullanımının engellenebilmesi gibi konularda herhangi bir çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Demokrasinin güçlenme durumu literatüründe güçlü, zengin, çeşitli kurum/kuruluşlar ile yakın temas kurduğu STÖ'lerin diğer kurumlara göre politikaları daha çok etkileme durumunun söz konusu olduğu görülmektedir²⁰².

MÜSİAD'ın eski başkanı olan Ali Bayramoğlu'nun, derneğin diğer kurum/kuruluşlardan farklı olmadığını söylediği görülse de dernek üyeleri dini hususlara özel önem verdiği, politik, ekonomik ve sosyal konularda İslami referanslar ile hareket etme eğilimi gösterdiği aşikardır. Derneğin, ekonomik rekabetçilik anlayışı kapsamında İslami ahlakla bütünleştiğini söylemek mümkündür. Batı, dernek için model olmaktan öte rekabet edilen ortak bir özelliktir; Batı'nın kültürel üstünlüğünü ise kabul edilmemektedir. Dernek bu yönünün AKP'nin siyaset sahnesine çıkışıyla daha fazla güçlenmiştir²⁰³.

Tarihsel Kurumsalcıların, krizlerden doğan fırsatların üzerine odaklanarak beklenmeyen kurumsal bir takım değişiklikleri de doğurabileceğini iddia ettikleri görülmektedir. Bunun nedenleri de kriz durumlarında liderlerin yeni plan ve yeni düşünceleri uygulama fırsatını bulmalarındır. Tarihin normal dönem ve kritik dönem olarak ikiye ayrılabilir. MÜSİAD'ın bu kritik döneminin 28 Şubat 1997 tarihindeki askeri müdahaleyle başlamıştır. 1999'da Türkiye'nin aday olan ülke statüsünü kazanma durumu ve 2002'de AKP'nin iktidara gelmesiyle devam ettiği görülmektedir. Bu kritik dönemlerin MÜSİAD'ın şekillenmesi ve yeni olan fırsatları da beraberinde getirir. MÜSİAD'ın tarihi süreç içinde tecrübeleri orduyla karşı karşıya gelmemesi, farklı yaklaşım ve ideolojilere daha ılımlı yaklaşmasını sağlayabilmiştir. Derneğin bu özellikleriyle daha geniş kitlelere desteğini almaya başladığını belirtmek gerekir. Yine dernek AB'ye bakış açısında kopmalar yaşamış, AB'ye adaylık süreçlerini ve Gümrük Birliği'ni desteklemesi küresel piyasalara entegrasyonu kolaylaştırmıştır ve derneğin sürekliliğini kuvvetlendirmiştir.

²⁰² Çepel, a.g.e., s. 229.

²⁰³ Çepel, a.g.e., s. 165.

Özel sektör ile kamunun temsilcilerinin ekonomik gelişmelerinin değerlendirilmesinin üzere bir araya gelinen bir başka ortamın da, YOİKK toplantıları olduğu görülmektedir. Başbakanlık Müsteşarı başkanlığında, Maliye, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı müsteşarlarıyla Hazine, Dış Ticaret, DPT müsteşarlarının, “Teknik Komite” başkanlarıyla “TÜSİAD”, “TOBB”, “YASED” ve “TİM” başkanlarının toplanmasıyla alınan kararları, TOBB liderliğini oluşturulan komiteler tarafından uygulanmasının öngörüldüğünü belirtmek gerekir. İş dünyası kurumlarının kendi talep ve isteklerini dile getirebildiği ve bazı öngörülerini sunabildiği bu toplantılarda oluşturulduğu görülen eylem planlarının, politika yapım süreci içinde hükümete yol gösterdiğini belirtmek gerekir. 30 Ocak 2008 tarihinde Başbakan Yardımcısı olan Nazım Ekren’le bazı Devlet Bakanları’nın bulunduğu YOİKK toplantısında, 2007 yılında kurulun amaçlarına yeteri kadar hizmet edemediği görüşü hakim olmuştur.

TÜSİAD başta olmak üzere, TİM ve TOBB da, 2007’de dünya ekonomisinde yaşanıldığı görülen küresel dalgalanma konusunda yeterince çaba harcanmadığı ve 2008 yılı için de ciddi endişeler olduğu ifade edilmiştir. Bu endişeler, Şubat ayındaki enflasyon oranlarının, beklendiğinden yüksek çıkmasıyla gerçeğe dönmüştür. Bununla birlikte hükümete de bir uyarı yapan TÜSİAD başkanı Arzuhan Yalçındağ şu cümleleri kurmuştur²⁰⁴;

“Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye’nin Tanıtımı: TÜSİAD Örneği” başlıklı TÜSİAD raporunun tanıtım toplantısında “Bugün itibarıyla kaygıyla izliyoruz. İç pazarda daralma var, işsizliğe çare bulunamıyor, büyüme daralıyor, enflasyona dikkatlice eğilmek lazım. Bu yıl zorlu olacak demiştik. Ekonomiye gündemin birinci maddesi yapmalıyız. Finansal dalgalanmanın dünyanın reel büyümesine de negatif etkisi olacak. Reformlar bir an önce yapılmalı. ‘Biz çok iyi şeyler başardık’ rehabetinde olunmamalı, dalgalanmayı göz önünde bulundurarak ekonomiye odaklanmalıyız”

İş dünyasının yaşadığı ekonomik endişeleri aktarmayı sürdürürken, siyasal alanda beklenmeyen gelişmelerin yaşanmaya başladığı görülmektedir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, AKP’nin “*laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği*” gerekçesi ile kapatılmasını ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’la Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dahil olmak üzere 71 kişinin, 5 yıl süreyle siyasetten uzaklaştırılması istemi ile hazırlamış olduğu iddianameyi Anayasa Mahkemesi’ne sunmuştur. TÜSİAD, bu kapatma davasını demokratik dışı bir hareket şeklinde nitelendirmektedir. Bu davanın ekonomik olarak muhtemel olumsuz

²⁰⁴ Cumhuriyet, 6 Mart 2008

etkilerinden endişe ettiğini belirtmektedir. Yaşanacak olan siyasi istikrarsızlığın, ekonomik göstergelerin kötüleşmesi, yabancı yatırımcıların çekilmesi, cari açığın artışına yol açacağını söylemek mümkündür. Avrupa ülkeleriyle daha sıkı ekonomik ilişkiler kuran TÜSİAD, bu siyasi gelişmelerin neticesinde bu ülkeler ile olan bağlantılarının zarar görmesinden korkar. Öyle ki Avrupa'daki temaslarında, yabancı olan yatırımcıları Türkiye'den çekilmeme durumları için aşağıdaki cümlelerle ikna çalışmalarına başlamışlardır²⁰⁵:

“Türkiye'ye inanmaları gerektiğini söylüyoruz. Türkiye'nin demokratik, laik ve de hukuk devleti olduğunu söylüyoruz. Bir iktidar partisinin kapatılması için açılan dava Avrupalılar tarafından tuhaf karşılanıyor, kabul ediyoruz. Demokrasilerde bu tür davalar beklenen bir şey değil ama hukukun üstünlüğüne, Türkiye'nin de bir hukuk devleti olduğuna inanmalıyız. 10-15 sene öncesiyle kıyasladığımızda çok farklı bir demokrasi olduğunu, çok daha çoğulcu bir yapıya sahip olduğunu, eskiye oranla sivil toplumun daha fazla inisiyatif aldığını anlatıyoruz. Bu süreçten demokrasinin daha da kuvvetlenerek çıkacağını belirtiyoruz. Dolayısıyla Türkiye'ye inanmaları gerektiğini söylüyoruz”.

Dava sürerken, ilgili olan bakanların orta vadeli mali planlarla ilgili açıklamalar yaptıkları, ancak TÜSİAD'ın bu açıklamaları yeterli görmediği ve daha ayrıntılı bilgilendirmeler için, Maliye Bakanı olan Kemal Unakıtan ile Devlet Bakanı olan Mehmet Şimşek ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren'e mektuplar yazmıştır. IMF programlarının yerine geçecek olan yeni alternatiflerin aranma durumunu “*Dünyanın bu ekonomik konjonktüründe IMF'le bir anlaşma yapmaktan sakınmanın sebebini ve amacını kavrayamıyorum*”²⁰⁶ sözleri ile faiz dışı fazla hedefleri ve mali disiplin konularında düşüncelerini de;

“Türkiye cari açığı fazla olan, riskli görülen bir ülke. Geçtiğimiz 4-5 yıldaki başarımızda mali disiplin çok önemli bir rol oynadı. Ekonomi yönetiminde, beklenti yönetiminde, oluşturulan güvende, birçok alanda mali disiplin çok önemliydi. Bundan fedakârlık mı yapıyoruz? Eğer böyleyse ben doğru bulmuyorum buradaki fedakârlığı”²⁰⁷

İfadeleri ile dile aktardığı görülen Yalçındağ, belirlenen hedeflerden memnun olmadıklarını net bir şekilde belirtmiştir. TÜSİAD, IMF'yle stand-by anlaşmasının yapılma gerektiğini, ekonominin gidişatının belirleneceği, Avrupa ve Amerika'yla ekonomik ilişkilerin iyi bir şekilde devam etmesinin önemli olduğunun sıklıkla altını

²⁰⁵ Sağlam, Hürriyet, 10 Mayıs 2008

²⁰⁶ Sağlam, Hürriyet, 10 Mayıs 2008

²⁰⁷ Sağlam, Hürriyet, 10 Mayıs 2008

çizmiştir. Sağlam²⁰⁸, TÜSİAD, IMF programları, ekonomi yönetimini kolaylaştıran, şeffaflığı destekleyen, yabancı sermaye girişini artıran uygulamaları içerdiğini belirtmekte, bu programın gelişmekte olan ülke ekonomilerinde gerekli olduğunu savunmaktadır. Yalçındağ başkanlığında TÜSİAD heyeti Washington'da ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried ve bazı üst düzey yetkililer ile yaptığı görüşmelerin sonucunda, TÜSİAD'ın Washington Temsilcisi olan Abdullah Akyüz'ün şu açıklamaları önemlidir, "son dönemde yaşanan küresel ekonomik ve finansal gelişmeler ışığında, Türk ekonomisinin istikrarını ve kazanımlarını korumak açısından, IMF ile ihtiyati stand-by yapılması yararlı olacaktır"²⁰⁹.

Makroekonomik göstergeler giderek kötüleşmiş, mikro düzeyde yapılması gereken reformlar gerçekleştirilememiş ve hükümetin popülist politikalarından duyulan endişeler, "Sanayi Politikası: Sektörler, Gelişmeler ve Eğilimler" seminerinde Yalçındağ TÜSİAD adına şu konuşmayı yapmıştır²¹⁰:

"Bugün itibarıyla reform sürecinde geriye gidiş, ekonomi politikalarında ise popülist uygulamalar dönemine geri dönüş işaretleri görmekteyiz. Özelleştirme gelirleri borç azaltmak yerine kamu yatırımlarında kullanılacak, İşsizlik Sigortası Fonu da amacı dışında kamu yatırımlarında kullanılacak. SSK ve Bağ-Kur prim borçlarına af geliyor, banka borçları ve tarımsal krediler için sicil affı geliyor. Kamu İhale Kanunu değişiyor, faiz dışı fazla oranı düşürülüyor. Türkiye'nin iktisadi tarihinin de gösterdiği gibi bu tarz popülist uygulamalar, hep kaşıkla verilmesi ve kepçeyle alınmasıyla sonuçlanmıştır. Dileyelim bu kez tarih tekerrür etmesin. Dünyada ekonomik krizin yaygınlaştığı ve derinleştiği Türkiye'mizde makro ekonomik dengelerin bozulma eğilimine girdiği bir ortamda karşımıza çıkan bu kararlar kabul edilebilir nitelikte değildir".

Hükümetin özellikle ekonomi politikalarını ciddiyle eleştiren TÜSİAD'ın bu hareketini Dr. Süleyman Yaşar, AKP için bir zayıflatma girişimi şeklinde değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra Anayasa Mahkemesi'nin partiyi kapatmama kararı, bütün iş dünyasında iyi karşılanmıştır²¹¹. TÜSİAD başkanı Yalçındağ'ın aşağıdaki sözleri Dr. Yaşar'ın düşüncesini yansıtır niteliktedir²¹²:

"Yaşanan bütün gerilimlere, toplumsal kutuplaşmayı artıran ve siyasi çatışma ortamına zemin hazırlayan gelişmelere karşın, Türk demokrasisi önemli bir olgunluk sınavını başarıyla tamamladı. Bu aşamada demokrasimizin daha nitelikli, katılımcı

²⁰⁸ Hürriyet, 10 Mayıs 2008

²⁰⁹ Cumhuriyet, 20 Mayıs 2008

²¹⁰ Yeni Şafak, 27 Mayıs 2008; Cumhuriyet, 28 Mayıs 2008.

²¹¹ Yeni Şafak, 22 Kasım 2010

²¹² Hürriyet, 31 Temmuz 2008

ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulması için yapılması gerekenler var. AB'ye tam üyelik süreci de göz önüne alınarak, ülkemizin ihtiyaçlarına uygun geniş kapsamlı ve geniş katılımlı bir anayasa değişikliği süreci başlatılmalıdır. Kararın ekonomi üzerindeki olumlu etkisi en kısa zamanda görülecektir”

Konuyla ilgili olarak Anadolu Grubu'nun İcra Başkanı ve TÜSİAD üyesi olan Tuncay Özilhan'ın aktardıklarına da yer vermek gerekir:

“Herkesin bu çıkan neticeden gerekli dersi çıkaracağına inanıyorum. Memleketin huzura ihtiyacı var. Davayla birlikte başlayan süreçte ortamda çok bilinmeyenler vardı. Karar verme aşamasında olan yatırımcılar önünü görememesi durumunda adım atamıyordu. Karar, bu konuda yatırımcıların adım atmasına katkıda bulunacaktır”²¹³

2008 yılında Amerika'daki mortgage sisteminde yaşanan sorunlarla kendisini göstermeye başlayan krizin, gelişmiş ve gelişme sürecindeki ülke ekonomileri için tehdit oluşturmuştur. Krizin etkisi ve boyutunun belirsizliği, Türkiye'nin önlem almasını zorunlu hale getirmiştir. TÜSİAD başkanının krizle ilgili sözleri aşağıdaki gibidir²¹⁴ :

“Dünyadaki dalgalanmanın etkisinin nerelere kadar uzanacağını, nerede duracağını kimse kestiremiyor. Öyleyse, Türkiye'ye düşen, bu dönemde ekonomik dayanıklılığını artırmak. Bunun yolu da gerekli reformları tamamlamaktan geçiyor. Hükümet, kaybedilen zamanı da dikkate alarak adımlarını hızlandırmalı. Türkiye, AB'yle uyum programına dört elle sarılmalı, gerekenleri hızlı bir şekilde yapmalı. Böyle bir adım, Türkiye'ye iyi gelir, dünyadaki türbülansa karşı nispeten rahatlarız²¹⁵”

TÜSİAD başta olmak üzere iş dünyasından gelen bu uyarılar, hükümetle aralarının gerilmesine sebep olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın, *“İster sivil toplum olsun, ister kamu olsun, dünyadaki yangına ülkemden körük tutanlar var”²¹⁶. Varsa bir projeniz, çözüm için öneriniz, başımız gözümüz üstüne²¹⁷* çıkışıyla bu eleştirilerden rahatsızlık duyduğunu açıkça belirtmiştir. Erdoğan söylediği *“İnanıyorum ki inşallah bizi teğet geçecek ve biz bunu en az zayıyla atlatacağız”²¹⁸* sözünün, iş hayatından, *“bize bir şey olmaz tavrı”* şeklinde algılanmıştır ve tepkiyle karşılanmıştır.

²¹³ Hürriyet, 31 Temmuz 2008

²¹⁴ Cumhuriyet, 6 Eylül 2008

²¹⁵ Cumhuriyet, 6 Eylül 2008

²¹⁶ Hürriyet, 14 Ekim 2008

²¹⁷ Yeni Şafak, 18 Ekim 2008

²¹⁸ Yeni Şafak, 18 Ekim 2008

TÜSİAD'ın Ekim ayında YİK toplantısı kapsamında, reel sektörde küresel krizin etkilerinin kaçınılmaz olarak biraz daha belirgin olarak beklenmesi gerektiğini ve ihracat pazarlarında büyümenin muhtemelen sifıra yakın gerçekleşebileceğini savunan Mustafa Koç, olası riskler için harekete geçmek gerektiğini ifade etmiştir²¹⁹. TÜSİAD başkanı Yalçındağ aynı toplantıda, “

“Devir, devletin özel sektörün bir arada olma devridir. Önerilere kulak verme devridir. Konuşanı susturma, ‘biz gerekeni yaparız’ diyerek tartışmaları bastırma, yatırım yapan, istihdam yaratan, elini taşın altına koyan, sırtında yumurta küfesi taşıyan özel sektörü suçlama devri değildir. Evet, Türkiye’de görünen bir yangın yok, ama yön değiştiren ve kuvvetini artıran bir rüzgârın tehdidi altındayız”

cümlesiyle hükümetin tavrını eleştirmiştir²²⁰.

1992’den bu yana TÜSİAD’ın, demokratikleşme kapsamında yeni bir anayasa hazırlanması için çalıştığı ve bu çerçevede raporlar hazırladığı görülmektedir. Bu sebeple de, TÜSİAD’ın, AKP Hükümeti’nin hazırlamış olduğu Anayasa değişiklik paketini incelemiştir, başkan olan Ümit Boyner’in: “*Temel hak ve özgürlükler konusunda çok noktada aynı yerde olmamıza rağmen paketin bazı noktalarında, bizim için çok önemli noktalarında, özellikle kuvvetler ayrılığı konusunda görüş ayrılıklarımız var*”²²¹ şeklindeki açıklamasıyla da pakette bulunan bazı konular ile ilgili önemli düşünce ayrılıkları olduğunu belirtmiştir. Anayasa hazırlanma süreci içine söz sahibi olmayı isteyen ve istedikleri değişiklikleri açıkça kamuoyuyla paylaştığı görülen TÜSİAD’ın, çıkar grubu olmaktan uzaklaştığı görülmektedir

Hükümet yetkilileriyle TÜSİAD’ın temsilcilerinin bir araya geldiği bir başka ortam da EKK toplantılarıdır. Gerekli gördüğünde sivil toplum kuruluşlarından bazıları ya da üniversitelerin temsilcileri bu toplantılara davet edilir. Nisan ayı içinde yapılan toplantının davetlisi TÜSİAD olmuştur. Toplantıda ekonomik konuların yanı sıra siyasi meseleleri de konuşulmuştur. Bu toplantının başkanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Ali Babacan yapmıştır. İstihdam konusunun ve 2009’da artan işsizlik oranının toplantının temel konulardan olduğu görülmüştür. Öyle ki Boyner’in, toplantı bitiminde istihdamın artırılmasıyla ilgili iş hayatında kendilerine çok görev düştüğünü belirten bir açıklama yapmıştır. Ancak işsizlik için önlemlerin alınabilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve öngörülebilir maliye ve para

²¹⁹ Yeni Şafak, 18 Ekim 2008

²²⁰ Hürriyet, 18 Ekim 2008; Yeni Şafak, 18 Ekim 2008

²²¹ Cumhuriyet, 26 Mart 2010

politikalarının izlenmesine bağlanarak yine hükümet meselesinin altını çizmiştir²²². Başbakan'ın bu sorunla ilgili sunmuş olduğu "herkes bir kişiyi işe alırsa" çözümünü eleştirdiği görülen Boyner'in, "kulağa çok hoş geliyor ama sürdürülebilir değil"²²³ diyip, TÜSİAD olarak, istihdam üzerindeki vergilerin azaltılmasını ve esnek istihdamı önerdiklerini açıklamıştır²²⁴. İç politikadaki etkinliğinin yanında, dış politikada da etkili adımlar atan TÜSİAD heyeti, Boyner'in başkanlığında, Kuzey Irak yönetiminin lideri Mesud Barzani ile görüşmüştür²²⁵. Iraklı ve Türk şirketlerin iş birlikleri, yapılacak yatırımlar ve bunlar için gerekli siyasi ortamın oluşturulması konularının görüşülmesi TÜSİAD'ın Kuzey Irak bölgesinde de etkin olmaya çalışan bir örgüt olduğunu göstermektedir²²⁶.

Nitekim 2008 yılından itibaren TÜSİAD üyesi şirketlerden bazıları bu bölgede çeşitli yatırımlar yapmaya başlamışlardır. TÜSİAD'ın Irak yönetimi dışında bir diğer önemli görüşmesi, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile gerçekleşmiştir. AKP ile ABD arasında İsrail ve İran politikaları ile ilgili olarak yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle, Clinton, Washington'da bulunan AKP temsilcileri yerine, TÜSİAD başkanı ile görüşmeyi tercih etmiştir. Nitekim görüşme öncesinde Boyner'in "Umarım ziyaretimiz, Türkiye'nin ABD'nin müttefikliği konusundaki bazı düşüncelerimizin iletilmesinde ve aramızdaki yanlış anlamaların giderilmesinde kilit rol oynayacak"²²⁷ ifadeleri, ABD ile yaşanan anlaşmazlıkları doğrulamaktadır.

ABD ve Irak'ın üst düzey yetkilileri ile görüşmelerinden sonra TÜSİAD yetkilileri, AB Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. TÜSİAD'ın, Türkiye dış politikası açısından stratejik önemi olan Irak, ABD ve AB temsilcileri ile görüşmesi, TÜSİAD'ın dış politikada etkin olduğunu göstermektedir. 2010 yılının Haziran ayında yapılan görüşmelerde hükümet yetkilileri yerine, iş dünyasının bir temsilcisi ile görüşmesini, Boyner, dünyada değişen dengelerin bir yansıması olarak değerlendirmektedir: "Buna dünyada yeni dönemde sivil toplumun etkisi diye bakmak lazım. Demokratikleşmede ve dünyanın değişen dengelerinde bence sivil toplum örgütlerine büyük iş düşüyor. O noktada karar vericilerin Türkiye'nin en etkili sivil toplum örgütlerinden birini dinlemesini çok doğal ve yapıcı buluyoruz"²²⁸. Hükümet tarafından alınacak ekonomik ve siyasi kararlarda söz sahibi olunmasını, demokratikleşme sürecine bağlayan Boyner'in,

²²² 30 Haziran 2010

²²³ Hürriyet, 13 Nisan 2010)

²²⁴ Cumhuriyet, 17 Şubat 2010

²²⁵ Hürriyet, 4 Haziran 2010

²²⁶ Habertürk, 6 Haziran 2010

²²⁷ Yeni Şafak, 18 Haziran 2010

²²⁸ Yeni Şafak, 30 Haziran 2010

TÜSİAD'ı Türkiye'nin en etkili sivil toplum örgütlerinden biri olarak nitelemesi de dikkat çekicidir.

SONUÇ

Devlet, iş dünyası ilişkileri olarak ekonomik elitlerin dönüşümünü, başka bir ifadeyle iş dünyasına yeni aktörlerin girmesi ve bazı aktörlerin kaybolması ve devletin iş hayatında yaşanan dönüşümlerdeki rolünün, iktidar ilişkilerinin anlaşılması ve siyasi ekonomi ilişkisinin gözlemlemesi bakımından önemli analiz konularındandı. Modern kapitalist sistem içinde iş dünyasının aktörleri bakımından temel belirleyici olan serbest piyasa düzeni ve kazananla kaybedenin belirlendiği piyasa kurallarıdır. Bunun yanında gerçekte serbest piyasa düzeni ideal tipte öngörüldüğü biçimde bir işlev görememektedir. En gelişmiş modern kapitalist sistemlerde dahi piyasanın tek başına belirleyici bir rol oynayamadığını belirtmek gerekir. Toplumsal iktidarda temel aktör konumundaki devletin, ekonomi politikalarıyla piyasanın ideal tipte üstlenmiş olduğu rollerin hayata geçmesi bakımından en önemli engeldir.

Devletin, uygulamış olduğu teşvik politikaları ve vergiyle belirli sektörlerin ön plana çıkması ya da tam tersi zayıflamasına sebep olabilmektedir. Aynı şekilde belirli sektörlerde belirli aktörler bakımından aynı kaderin tayin edici konumda olabildiği görülmektedir. Esas itibari ile modern kapitalist sistem içinde devletin iş dünyasının şekillenmesinde temel rolünün, o sistemin işleyişi ve içeriğini analiz bakımından önemli bir veri niteliği taşımaktadır. Devletin iş dünyası üzerindeki etkileri iktidar ilişkileri kapsamında ele alınabilecek konudur. Toplumsal iktidarın işleyişi kapsamında siyasal iktidarla ekonomik iktidarın arası iktidar mücadelesi, uzlaşma, çatışma veya bağımlılık ilişkisi şeklinde biçimlenebilir. Özellikle de kapitalist yapının kurulma aşamalarında, ilk sermaye birikimi bakımından devlet temel belirleyici konumda olduğunu belirtmek mümkündür. Temel alıcı ve tedarikçi konumundaki devletin, hangi sektörlerde kimin ön plana çıkacağını belirlemektedir. Süreç içinde gelişim aşamalarını da tamamladığı görülen özel sektörde, kişisel girişimcilerden işletmeye dönüşürken kendi aralarında kurulan ilişki ağlarının da şekillenmeye başladığını söylemek gerekir. İş dünyası aktörlerinin arası ilişki ağlarının, sermaye birikim seviyesi, kurumsallaşma yeteneği, devletin belirleyiciliğini kısıtlayıcı bir işlev görecektir.

Uluslararası kurum ve kuruluşların söylemleri ulusal bazda yaşama geçirebilmek için, ulusal seviyede, sivil toplum kuruluşları ile dolayısıyla iş dünyası örgütleriyle uzlaşma yoluna gitmiştir. Sivil toplumun zayıf kaldığı görülen ülkelerde, öncelikle sivil toplumun güçlendirilmesine teşvik ettiği görülürken, yeni oluşan kurumsal yapıyla sıkı bir işbirliği içinde çalışmıştır. 1980 yılının sonrasında yaşanan

dönüşümün devlet iş dünyası ilişkilerine uluslararası sermayeyi eklemiştir. Bu eklenimin özellikle gelişme sürecindeki ülkelerde iş dünyasının yeni ittifaklar ile devlet karşısında konumları da güçlenmektedir. Bütün bu genel kapsamda, tarihi süreç içinde Türkiye’de iş dünyasının dönüşmesi, devlet ve iş dünyası ilişkileri kapsamında ele alma çabasında olmak önemlidir. Türkiye’de siyaseti anlamaya dönük girişimler açısından devlet iş dünyası ilişkisinin belirleyici bir rolü vardır.

Toplumsal çıkar için iktidarın somutlanma durumu olan devletle kişisel çıkarlarının en yüksek düzeyde gerçekleşmesi için mücadele eden iş dünyasının karşılıklı ilişki temelinde bir iktidar ilişkisini kapsamaktadır. İktidar ilişkisinin tarafları, ilişkinin mahiyet ve niteliğini belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle devlet ile iş dünyası arasındaki iktidar ilişkisinde tarafların tarihsel süreçte oluşum ve gelişim açısından yaşadıkları dönüşümler, bu ilişkinin süreç içinde izlediği seyri gözler önüne serer. İktidarı bir ilişki olarak ele aldığımızda, bu ilişkinin çatışmacı bir ilişki mi, yoksa uzlaşmacı bir ilişki mi, olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu soruya verilen cevabın ilişkinin taraflarına dönük bakış açılarını da ortaya koyduğu görülmektedir. İktidar ilişkilerinde uzlaşma temeli olduğunu savunanlar, toplumdaki çeşitli kesimlerin çıkarlarının arasında çatışma olsa dahi sosyal bir kesimin ya da toplumsal aktörlerin kazancının, diğer tarafın kazancına engel olmadığı ve toplumdaki bütün kesimlerin herhangi bir durumdan kazançlı çıkabildiği görülmektedir. Türk siyasal yaşamında ve toplum ilişkilerinde iş adamları örgütlerinin önemli bir rolü olmuştur. Osmanlı toplumundan Cumhuriyetin kurulmasına kadar sınırsız bir toplum inancı süre gelmiştir. Gayrimüslim azınlıklar devlet kontrolü ve Avrupalı girişimcilerle güçlü sektörlerin oluşmasında ona etken olmuşlardır. Örneğin bankacılık, tarım ,madencilik ve demiryolları sektörleri gibi.

Türkiye’de bulunan iş adamları örgütlerinin 1960’lı yıllarda zorunlu üyeliğin bulunduğu odalar halinde faaliyet gösteren odaların faaliyetlerinin devlet denetiminde var oldukları görülmüştür.1950’de 5390 sayılı yasayla kurulduğu görülen TOBB, tüm tüccar, sanayici, müteahhit, armatör ve araştırmacıların üye olabildiği ticaret ve sanayi odaları ile borsalar ve deniz ticaret odalarının en üst organı özeliği taşımaktadır. TOBB ekonomi konularında görüş bildirmek, ekonomi bakanlığının talep etmesi durumunda TOBB’un başka görevlerde üstlenebileceği yasalarda belirtilmiştir. 1980’e kadar iş adamları örgütlerinin çok aktif olmamasında askeri darbelerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Turgut Özal’ın eski TUSİAD üyesi olmasıyla kurulma süreci içinde 20 bakanın on altısının kişisel ilişki içerisinde olduğu özel sektörde çalışanlardan oluşturulmuştur.

Ekonomi politikalarının uygulanması bakımından yatırım faaliyetlerinin devlet ve özel sektör gerçekleştirebilir. Tarihi gelişimde Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikalarda, liberal ve devletçi uygulamalarının olduğu görülmektedir. Bu tarafıyla Türkiye'deki özel sektörün devletin yanında varlığını sürdürmektedir. 1980 yılının sonrasında Türkiye ekonomisi içinde, neo-liberal politikaların uygulanması ile özel girişimciliğin daha çok gündeme geldiği ve özel sektörün ekonomik etkinliğini arttığını söylemek mümkündür.

Özel sektör kendisinden beklenen alımı bir türlü gerçekleştirememesi üzerine devlet; özel sektörün içinde bulunduğu bu durumdan kurtulması için devletçilik politikasını uygulamaya geçirmiştir. Uygulanan devletçilik politikası ile devlet özel sektörün gelişimini benimsemiş olup, ülke menfaatlerinin gereği için yapılması gerekli işlerde ve yatırımlarda devletinde yatırımlarda bulunmasını amaç edinmiştir. Özel sektörün içinde bulunduğu kötü durum ve sermayenin yetersiz oluşundan kaynaklı yatırım yapamadığından dolayı devlet, yatırımlar yapmış işletmeler ve tesisler kurmuştur. Devlet bu yatırımları yaparken beklenenin aksine özel sektör ile bir rekabet içine girmemiş, özel sektörün yapamadıklarını yaparak sektöre destek olmuş ve girişimlerin ve sektör eksikliklerinin tamamlayıcı olmuştur. Özel sektöre destek olmak devletçilik politikası gereği ekonomik amaçlardan biri olmuştur. Genellikle iktisadi maksatla çıkartılan yasalar özel sektörü ve girişimi destekleyici, geliştirici ve koruyucu nitelikte olmuştur.

Devletçilik politikası özel girişim üzerinde pozitif bir etkili yaratmış, var olan işletmelere büyük destekler verilmiş yeni işletmelerin kurulmasında da girişimciler desteklenmiş ve özel kesim sanayi işletmelerinin sayısında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Devlet özel sektörü desteklediği için insanların temel gereksinimlerini oluşturan temel tüketim malları yerli üretim olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ekonomik gelişimini iki farklı dönemler halinde değerlendirebiliriz. Birinci dönem olarak 1980 yılı ve öncesini kapsayan süreçte devletin genellikle ekonomiye müdahaleci bir tutumunun olduğu ,ikinci dönemde ise politik olarak liberal düşünceye sahip ama bir o kadarda muhafazakar bir kimliğe bürünen iktidar yapısından bahsedebiliriz. Bu iktisat yapısı ülke konjektörü düşünüldüğünde belki de Türkiye'ye en fazla uyan iktidar tipidir diyebiliriz .Bu sebebledir ki konu doğal olarak din ve İslam'la ilgilidir. Özellikle 2001 yılından itibaren süregelen AKP döneminden sonra oluşan Anadolu'daki İslami cemaat ağlarının etkisi altındaki yeni sermayenin birikim süreci ve iş dünyası-hükümet arasında gerçekleşmiştir.

Dünya ekonomisi kapsamında 1970 ile 1980 yıllarının arasında yaşanan ekonomik krizle sermaye kayıplarının telafi edilebilmesi için ülkelerin sahip olduğu mevcut düzen kapsamında bir değişime gidilmiş ve neoliberalizm ile beraber ürün/mal, hizmet ve sermayenin dünya genelinde serbest dolaşımı için yeni düzenlemeler yapılarak; buna uygun olan ülkeler hedef alınmıştır. Bu konuda yeni muhafazakarlığın rolünün büyük olduğu görülmektedir. Kapitalist ülkelerde nazaran daha kapalı bir ekonomisi olan Türkiye'de bu düzenin içerisine sokulmak istenmiş dış ancak ülke içerisindeki siyasi istikrarsızlık sebebiyle bu ekonomik düzene geçilemeyeceği hakkından anlaşmaya varılması askeri darbe kanalı ile neoliberal politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Türkiye ulusal ve kapalı bir ekonomik sistemden 1980 yılının ardından sonra küresel ekonomiye entegre olmaya başlamıştır. Bunun nedeniyse Cumhuriyet döneminde Osmanlı tecrübesi sebebiyle dış borçlanmaya girilmek istenmemiş olmasıdır. Türkiye'deki Yeni Kapitalizm'in odaklanmış olduğu 1980 yılı sonrasında küresel ekonomiye geçme ve globalleşme süreçlerine bağlı olarak yeni piyasa şartlarına göre henüz düzenlenmediği görülen piyasanın yaratmış olduğu ekonomik krizler, 90'lı yıllardaki siyasi İslam'ın yükselmesi ve bu krizlerin ardından AKP'nin liberal muhafazakar kimliğinin oluşumunun da tartışıldığı görülmektedir. 1980 yılının sonrasında ekonomide en önemli etkinin ithalat serbestisi yaptığını söylemek mümkündür. Özellikle tarım ürünlerinde ithalatın başlaması ile köylerde yaşanan işsizlik beraberinde kentlere göçü getirmiştir. Bu durumun kentleşme sorunlarının yaratmasının yanında sendikaların da darbe ile kapatılması emeğin sermayenin karşısında zayıflamasına da neden olmuş ve şehirlere yedek işsiz yığılmıştır.

Bu dönemde Refah Partisi'nin Batı dışı ülkeler ile geliştirmeyi istediği ekonomik ilişkilerin bağlantılarını sağlayabilecek MÜSİAD'ın kurulduğu ve geliştirildiği görülmektedir. MÜSİAD, İslami ilişki sermayesi şeklinde gelişmiştir. Cumhuriyetin desteklemiş olduğu belli bir kesimin karşısında Müslümanların sermaye gücünü temsil ettiği görülmektedir. MÜSİAD'ın, Anadolu'da ya da taşrada bulunan sermayenin Siyasal İslam'la beraber hareket edip; birbirlerini destekleyen bir tutum çerçevesinde örgütlenmelerini genişletmesi önem arz etmektedir. Bu örgütlenmeler, kitlelerde İslamcı eğilimleri ve piyasa düzensizliklerine de bağlı krizler ile yıprandığı görülen Türk ekonomisi ve siyasetini tekrar biçimlendirme konusunda bir rol oynayabilecek müteakiben AKP'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki AKP'nin kendisini ilk defa Müslüman Demokrat şeklinde nitelendirildiği ve siyaseti liberal muhafazakar şeklinde kategorize edildiği görülmektedir

Türkiye'de iktidarların, ulusal kalkınmışlığın yerine dışa açılmayı hedeflediği dönemlerde bile burjuvaziyi güçlendirebilmek için piyasaya müdahil olmaya devam ettikleri görülmektedir. Bunun nedeni, ekonomik ve siyasi çıkarların birbirlerine eklenmesi ve bununla bağlantılı olarak savunulmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Yeni ekonomik düzenin oturtulmasıyla ilgili Türkiye'nin siyasi durumunda bazı değişiklikler olmuştur. Bunun en önemli etkenin AB reformları ismi altında yürütüldüğü görülen demokratikleşme eğilimleri olmuştur. Bununla birlikte bu eğilimlerin, eski ekonomik düzen içinde rant sağlayan kesim ile bir çatışma yaratmış ve laiklik görünümünde ordu ve hükümet çatışmasına neden olmuştur. Bu olgunun iki rant grubundaki çatışma olarak açıldığını söylemek mümkündür. Bu okumanın kaynağının AKP'nin özellikle de kamu ihale ve özelleştirme yoluyla zenginlikleri artırdığı Anadolu'daki sermayelerdir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKTAN Celal, **Kamu Tercih Teorisi ve Anayasal Politik İktisat**. (Editör: Coşkun Can Aktan). Anayasal İktisat. Siyasal Kitebevi, Ankara, 2002.

AVCI Özlem, **İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

BALİ Rifat, **Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar**. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BAŞKAN Filiz, **Accommodating Political Islam in Turkish Democracy”, içinde Democratic Consolidation in Turkey**, (Ed. Müge Aknur), Universal Publishers, USA, 2012.

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

BORATAV Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.

BUĞRA Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, İletişim yayınları, İstanbul, 1994.

BUĞRA Ayşe, **Devlet ve İşadamları**. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

BUĞRA Ayşe, **Dini Kimlik ve Bir Sınıf: Bir MÜSİAD – Hak-İş Karşılaştırması**, (Der. Neşecan Balkan, Sungur Savran) Sürekli Kriz Politikaları, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

BUĞRA Ayşe, **Dini Kimlik ve Bir Sınıf: Bir MÜSİAD – Hak-İş Karşılaştırması**, (Der. Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

BUĞRA Ayşe, **State and Business in Modern Turkey. A Comparative Study**, State University of New York Press, State University of New York, 1994.

BÜLBÜL Yaşar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları**. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.

BUĞRA Ayşe, **Islam in Economic Organizations**, TESEV Yayınları, İstanbul, 1999.

CİZRE Ümit, **Secular and Islamic Politics in Turkey. The Making of the Justice and Development Party**, Routledge, USA, Canada, 2008.

ÇAHA Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş A.Ş., İstanbul, 2000.

ÇINAR Menderes ve Duran Burhaneddin, **The Specific Evolution of Contemporary Political Islam in Turkey and Its Difference**, The Making of the Justice and Development Party, (Ed. Ümit Cizre), Routledge, USA, Canada, 2008.

DİKMEN Ahmet, **Firma Elitinin Devlet ve Bürokrasi Algısı**. TÜBİTAK Projesi, Ankara, 2008.

DİKMEN Ahmet, **Türk Bürokrat Elitin Dönüşümü**, TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu, Ankara, 2006.

DURAN Burhaneddin, **Whither the Justice and Development Party's New Politics? Steering Towards a Conservative Democracy, Revised Islamic Agenda or Management of New Crises**", içinde Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party, (Ed. Ümit Cizre), Routledge, USA, Canada, 2008.

ERDOĞAN Soral, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1974.

GÖÇEK Fatma, **Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ayraç yayınevi, Ankara, 1999.

GÜLFİDAN Şebnem, **Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD**, Boğaziçi Univ. Press, İstanbul, 1993.

GÜREL Demir, **MÜSİAD Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Konya Örneği**. Eskişehir, 2006.

HEPER Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006.

KALAYCIOĞLU Ersin, **Commercial Groups : Love-Hate Relationship With The State. Strong State and Economic Interest Groups The Post 1980 Turkish Experience** Walter de Gruyter&Co. Edt. Metin Heper. Berlin:, 1991.

KEYDER Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

KOÇEL Taner, **İşletme Yöneticiliği**, Arıkan Basım yayın Dağıtım, İstanbul, 2007.

KORALTÜRK Murat, **Türkiye ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**. Denizler Kitabevi, İstanbul, 2002.

KOYUNCU Berrin, **Küreselleşme ve MÜSİAD: Eklemlenme Mi, Çatışma Mı?**, (Der. E. Fuat Keyman) Liberalizm, Devlet, Hegemonya, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

MÜSİAD, **Türkiye Ekonomisi 2005, Araştırma Raporları**, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2005.

MÜSİAD, **Türkiye Ekonomisi 2007: Adil, Şeffaf ve Rekabetçi Bir Ekonomiye Doğru**, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2007.

OCAK Ahmet Yaşar, **Türkler, Türkiye ve İslam. Yaklaşım Yöntem ve Yorum Denemeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

ÖZTÜRK İbrahim, **Girişimcilik Raporu**. (Rapor No:1).İGİAD 2008 Girişimcilik Raporu, 2008.

SÖNMEZ Mustafa, **Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri**. Friedrich Ebert Stiftung Derneği Yayını, İstanbul, 2010.

TANIL Bora, *Türkiye'de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Milli'nin Muğlak Kesişim Alanı. Türkiye Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

TOSUN Gülgün, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*. Alfa Akademi, İstanbul, 2001.

VARDAN Ömer Cihad, *Cihad ve MÜSİAD*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

VORHOFF Karin, *Türkiye'de İşadamları Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında, Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

YARAR Erol, *21. Yüzyıla Girerken Dünyaya Yeni Bir Bakış*, MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994.

YARAR Erol, *Adam Zengin Olur Mu?, İş Hayatında İslam İnsanı (Homo-İslamicus)*, (Der. Hüner Şencan) MÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994.

YAVUZ Fehmi, *Özel Teşebbüs ve Planlı Kalkınmamız*, Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara. 1972.

YAVUZ Hakan, *Modernleşen Müslümanlar*, çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

YAVUZ Hakan, *Modernleşen Müslümanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

YELDAN Eriş, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

MAKALELER

AKAN Haluk, Türkiye'de İşadamları Örgütleri ve Devlet, *Birikim Arşiv Dergisi*, Sayı: 114 - Ekim 1998.

AKIN Bahadır, Türkiye'de Girişimcilik ve Memurluk Üzerine Mustafa Suphi ve Prens Sabahattin'den Mülhem Bir Analiz. *Piyasa*, 2003, 6-7, ss. 29-51, ss. 34-35.

ALAGÖZ Mehmet ve YAPAR Sinem, Görünmez Engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi?. *Akademik Bakış*, 2007, 11, ss. 1-11

BERİŞ Emrah, Türkiye'de 1980 sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve Parçalı Burjuvazinin Oluşumu, *Ekonomik Yaklaşım*, 2008, Cilt: 19, Sayı: 69, s.40.

BOLAT Ömer, Anadolu'ya Dönüş Muhteşem Olabilir, *MÜSİAD Çerçeve Dergisi*, 2005, Yıl: 13, Sayı: 35.

DEMİR Ömer, Mustafa Acar ve Metin Toprak, Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges, *Middle Eastern Studies*, 2004, Cilt: 40, Sayı: 6, ss.166-188.

DEMİRALP Seda, The Rise of Islamic Capital and the Decline of Islamic Radicalism in Turkey. *Comparative Politics*, 2009, 41 (3), 315-335.

DİNLER Demet, Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. **Praksis**, Sayı: 9. 2009, ss. 17-54, s. 45.

DOLU Şehvar, Dünün Özlemi Bugünün Geçeği Ortadirek Girişimcilik. **Çerçeve Dergisi**. 2005, 35, ss. 14-21.

GÜRSAN Şenalp ve Örsan Şenalp, Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı. Memleket, Siyaset, **Yönetim**, 2008, 3 (8), 63-99.

HOŞGÖR Evren, Islamic Capital/Anatolian Tigers: Past and Present, **Middle Eastern Studies**, 2011, Cilt: 47, Sayı: 2.

KEYMAN Fuat ve Koyuncu Berrin, Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey, **Review of International Political Economy**, 2005, Vol.12, No.1, ss.105-128.

KOYUNCU Berrin, Küreselleşme ve MÜSİAD: Bir Müslüman İşadamı Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi. **Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**. 2004, ss. 25-36.

KOYUNCU Berrin, Küreselleşme ve Türk İşadamları Derneği: TÜSİAD Örneği, **Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 2006, Cilt 3, Sayı 9, ss. 125- 149, s. 125-126.

LORASDAĞI Berrin, Küreselleşme ve MÜSİAD: Bir Müslüman İşadamı Derneğinin Küreselleşmeye Eklemlenmesi. **Sosyoloji Dergisi**, 2004, ss. 25-36.

ÖNİŞ Ziya, The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective, **Third World Quarterly**, 1997, Cilt: 18, Sayı: 4, ss.743–766.

ÖNİŞ Ziya, The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective, **Third World Quarterly**, Cilt: 18, Sayı: 4, 1997.

RAMİN Ahmadov, Counter Transformations in the Center and Periphery of Turkish Society and the Rise of the Justice and Development Party, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, 2008, Cilt:7, Sayı: 2–3, ss.15–36.

ŞANLI Bahar, “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”. **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, 2004, ss. 160-166.

ŞENALP, Gürsan., Şenalp, Mehmet,Örsan. Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı. Memleket, **Siyaset yönetim**, Cilt: 3, Sayı: 8, 2008, ss.63-99.

TEMELLİ Ceyhun, MÜSİAD’ın Söylem Ve Pratiklerinde İslam Ve Kapitalizm İlişkisi, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Ekim 2015, ss. 45-52, ss. 46-47.

TÜR Özlem, Economic Relations with the Middle East Under the AKP— Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones. **Turkish Studies** , 2011, ss. 589-602.

TÜSİAD, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Tüzüğü, Madde 2, 18 Ocak 1996, İstanbul.

TÜSİAD Kurucular Protokolü, TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları.

UĞUR Mehmet ve Dilek Yankaya, Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism, and EU Conditionality: The AKP and TUSIAD Experience in Turkey. Governance: **An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, 2008, Vol. 21, No: 4. ss. 581– 601, s. 590.

ÜLSEVER Cüneyt , Türkiye'nin Yeni Dinamiği Muhafazakar Değişimciler. **Çerçeve Dergisi**, 2005, 35, ss. 26-28.

YAMAK Sibel, Ali Ergur, Artun Ünsal, Between A Rock And A Hard Place: Corporate Elites In The Context Of Religion And Secularism In Turkey. **The International Journal of Human Resource Management**, 26 (11), 1474-1497, 2015.

TEZLER

AKKAN Fatma, Türk Dış Politikasında Baskı Grupları: Tüsiad Örneği . Trabzon: KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

ALKAN Haluk, Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İş adamı Örgütlenmeleri TÜSİAD-MÜSİAD . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

ALKAN Haluk, Türkiye’de Baskı Grupları: Siyaset ve İş adamı Örgütlenmeleri TÜSİAD-MÜSİAD. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998. **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

BİLİR Çetin, Küreselleşmenin Türk Bürokratik Sistemine Etkileri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

CANDAN Hakan, İş Dünyası Ve Bürokrasi İlişkileri Bağlamında Girişimcilerin Türk Kamu Bürokrasisi Algısına Yönelik Bir Araştırma, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

ÇEPEL Zühal Ünalp, Türkiye’de Sivil Toplum, Avrupalılaştırma Ve Demokrasinin Güçlenmesi: Müsiad’ın Değişen Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

DEMİREL Haldun, 1980 Sonrası Türkiye’de Devlet İş Dünyası İlişkileri Işığında Ekonomi Elitlerinin Dönüşümü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

DEMİRKOL Özhan, Civil Society as Foreign Policy Actor: The Case of TÜSİAD. Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2006, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

GÖLBAŞI Şükran, TÜSİAD’ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumu İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2007, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

IŞIK Gülcan, Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türkiye'de Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

KARACA Nihan, EU Policy-Making and Domestic Business Interests: The Contribution of the Turkish Business Community Towards EU Policy, National University of Ireland, Dublin European Institute, Dublin, August 2004, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

KARAHAN Erdoğan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Tüsiad'ın Rolü Ve Önemi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

ÖNDER Özgür, Türkiye'de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960-1980). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, **(Yayınlanmış Doktora Tezi)**.

ÜZMEZ Ahmet, Türkiye'de İş Adamı Dernekleri Ve Siyasi Faaliyetleri: Müsiad Örneği, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

YILMAZ Birce Barlas, Türkiye'de İş Dünyası Ve Siyaset İlişkisi: TÜSİAD-AKP Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

YILMAZ Selma Özkan, Türkiye'de Sermaye Birikim Sürecinde Tüsiad'ın Yeri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

İNTERNET KAYNAKLARI

BİLGİÇ Mustafa, MÜSİAD üyeleri bir arada yaşayacak, 13.02.2010, Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/YurtHaberler/?i=241444&t=13.02.2010>, (Erişim tarihi: 09.02.2017).

ÇAKIRÖZER Utku, "Avrupa da rahatsız", Cumhuriyet, 03.12.2012, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=382958&kn=6&ka=4&kb=6>, (Erişim tarihi: 03.12.2017).

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, <http://www.daka.org.tr/?cmd=page&id=hakkimizda>, (21.02.2013); "Kalkınma Bakanlığı kuruldu", Milliyet, 08.06.2011, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/kalkinmabakanligikuruldu/ekonomi/ekonomidetay/08.06.2011/1400117/default.htm>, (Erişim tarihi: 21.02.2017).

Fatma Güzey'in Ömer Bolat'la Mülakatı, Anahtar Programı, Hilal TV, 03.03.2017, <http://www.youtube.com/watch?v=6flzwCRewl8>, (Erişim tarihi: 15.03.2017).

<http://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda> (Erişim tarihi 10.03.2017).

http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalaryayin/pdf/cerceve_dergisi_35.pdf, (Erişim tarihi: 05.02.2017).

<http://www.musiad.org.tr/Tarihce.aspx>, (Erişim tarihi: 24.10.2017).

KAPLAN Yusuf, TÜSİAD, MÜSİAD ve medeniyet ufku, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/tusiad-musiad-ve-medeniyet-ufku-2686> (Erişim tarihi: 26. 11. 2017).

MÜSİAD, 1990-2001 MÜSİAD Ne dedi? Ne oldu?, MÜSİAD Cep Kitapları, Sayı: 9, 2002, İstanbul, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/Cep_Kitapları_9.pdf, (Erişim tarihi: 28.02.2017).

MÜSİAD, AB Müzakere Sürecine Doğru Türkiye Ekonomisi Bölgesel-Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri, MÜSİAD Araştırma Raporu, İstanbul, 2005, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/arastirma_raporlari_4_6.pdf, (Erişim tarihi 05.02.2017).

MÜSİAD, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/genel-baskanlar> (Erişim tarihi: 10.06.2017).

MÜSİAD, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin> (Erişim tarihi 10.02.2017).

MÜSİAD, Yeni Bir Anayasa için Görüş ve Öneriler, MÜSİAD Araştırma Raporu, Sayı: 52, İstanbul, 2008, http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalariyayin/pdf/arastirma_raporlari_5_2.pdf (Erişim tarihi: 28.02.2017).

MÜSİAD. www.musiad.com.tr (Erişim tarihi: 26.11.2017).

MÜSİAD'dan Nükleer Enerji Açıklaması, <http://www.yapi.com.tr/Yazdir/musiaddan-nukleer-enerji-aciklamasi-87891>, (Erişim tarihi: 03.12.2017).

Türk Eylem, Kendini Rakamlarla Sınırlamayan İş Örgütü, Milliyet Business, <http://www.milliyet.com.tr/2003/09/25/business/abus.html>, 25.09.2003. (Erişim tarihi: 15 Nisan 2017).

TÜSİAD 2004 Yılı Çalışmaları, <http://tusiad.org.tr/faaliyet-raporlari-ss-81-82>. (Erişim tarihi: 10.02.2017).

TÜSİAD Broşür, <http://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/2530-tusiad-faaliyet-raporu-2002> (Erişim tarihi: 10.12.2017).

TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi (YİK) Toplantısı Açılış Konuşması, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/12/15/ekonomi/26eko.htm> (Erişim tarihi: 10.07. 2017).

TÜSİAD, <http://www.tusiad.org/tr/> (Erişim tarihi 10.02.2017).

TÜSİAD. Kurucular Protokolü. Tüsiad Web Sitesi: <http://www.tusiad.org/tusiad/kurucular-protokolü/> (Erişim tarihi: 02.14.2017).

TÜSİAD'dan 46. yıl açıklaması, <http://www.sozcu.com.tr/2017/ekonomi/tusiaddan-46-yil-aciklamasi-1771081/> (Erişim tarihi 3 Nisan 2017).

ULUÇ Miray Akdağ, "Bilkent'te Kürtçe dersi", 09.02.2013, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25420853/>, (Erişim tarihi: 27.02.2017).

ÜLSEVER Cüneyt, "Türkiye'nin Yeni Dinamiği Muhafazakar Değişimciler", MÜSİAD Çerçeve Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 35, 2005,

http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalaryayin/pdf/cerceve_dergisi_35.pdf, (Erişim tarihi: 05.02.2017).

GAZETELER

Cumhuriyet, 17 Şubat 2010
Cumhuriyet, 20 Mayıs 2008
Cumhuriyet, 26 Mart 2010
Cumhuriyet, 28 Mayıs 2008.
Cumhuriyet, 6 Eylül 2008
Cumhuriyet, 6 Mart 2008
Ekonomik Trend 27 Şubat 1994.
Habertürk, 6 Haziran 2010
Hürriyet, 09 Temmuz 2002
Hürriyet, 09 Temmuz 2002
Hürriyet, 10 Mayıs 2008
Hürriyet, 13 Nisan 2010)
Hürriyet, 14 Ekim 2008
Hürriyet, 18 Ekim 2008;
Hürriyet, 31 Temmuz 2008
Hürriyet, 31 Temmuz 2008
Hürriyet, 4 Haziran 2010
Sağlam, Erdal. Hürriyet, 10 Mayıs 2008.
Sağlam, Erdal. Hürriyet, 18 Ekim 2008.
Yeni Şafak, 18 Ekim 2008
Yeni Şafak, 18 Ekim 2008
Yeni Şafak, 18 Haziran 2010
Yeni Şafak, 22 Kasım 2010
Yeni Şafak, 27 Mayıs 2008;
Yeni Şafak, 30 Haziran 2010